

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı

Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin Nahivde Yenilikçi
Yaklaşımları

Ahmet ŞEN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Öğrt. Gör. Dr. Ayhan Erdoğan

Konya–2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VIII
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ:

NAHVİN DOĞUŞU AMİLLER NAZARİYESİ NAHİV NAZARİYELERİ VE NAHİVDEKİ YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

NAHVİN DOĞUŞU, AMİLLER NAZARİYESİ, NAHİV NAZARİYELERİ VE NAHİVDEKİ YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR	2
I. NAHVİN DOĞUŞU	2
1.1. NAHVİN DOĞUŞ SEBEPLERİ	3
1.1.1. DİNÎ ETKEN	3
1.1.2. TOPLUMSAL ETKEN.....	4
1.2. ARAP NAHVİNİN DOĞUŞUNDA YABANCI KÜLTÜRLERİN ETKİSİ.....	4
1.2.1. YUNAN ETKİSİ.....	4
1.2.2. SÜRYANÎ ETKİSİ	5
1.2.3. İRAN ETKİSİ	6
1.2.4. HİND ETKİSİ	7
1.2.5. ARAP NAHVİNİN BAŞKA KÜLTÜRLERDEN ALINDIĞINA DAİR ELEŞTİRİLER.....	7
II. NAHVİN KURUCUSU PROBLEMİ	8
III. AMİLLER NAZARİYESİ	9
IV. NAHİV EKOLLERİ	10
4.1. BASRA NAHİV EKOLÜ	10
4.2. KÛFE NAHİV EKOLÜ	14
4.3. BAĞDAT NAHİV EKOLÜ	18
4.4. DİĞER NAHİV EKOLLERİ	20
4.4.1. ENDÛLÛS EKOLÜ NAHİV NAZARİYESİ.....	20
4.4.2. MİSİR EKOLÜ NAHİV NAZARİYESİ	21
V. NAHVİN KOLAYLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA YENİLİKÇİLİK FAALİYETLERİ	22
5. 1. İBN MAĞÂ’NIN ARAP NAHVİYLE İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ VE YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ	24
5.2. ÇAĞDAŞ DÖNEM YENİLİK HAREKETLERİ	26
5.2.1. İBRAHİM MUSTAFA VE NAHİVLE İLGİLİ YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ.....	26
5.2.2. ŞEVKÎ DAYF VE NAHİVLE İLGİLİ YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ	27
5.2.2.1. Nahiv Bablarının Yeniden Tertip Edilmesi.....	28
5.2.2.2. Takdîrî ve Mahallî İrabın Kaldırılması	28
5.2.2.3. Düzgün Konuşmaya Katkısı Olmayan Gereksiz İrabların Ders Kitaplarından Çıkarılması	29
5.2.2.4. Tanımlarda Yenilikler	29
5.2.2.5. Zorluk İçeren Bazı Konuların Nahivden Atılması	30
5.2.2.6. Ders Kitaplarına Eklenmesi Gereken Konular	31
5.2.3. EMİN el-HÛLÎ ve NAHİVDEKİ YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ	31

I. BÖLÜM
MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN HAYATI VE
ESERLERİ

I. MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN HAYATI	34
II. MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN ESERLERİ	34
2.1. Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin Telifleri.....	34
2.1.1. Nahivle İlgili Eserleri	34
2.1.1.1. en-Nahvu'l-Muyesser.....	34
2.1.1.2. el-Vâdih Fî'n-Nahvi ve's-Şarf.....	35
2.1.1.3. el-Muhtâr Min Ebvâbi'n-Nahv	35
2.1.1.4. el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi'n-Nahv	35
2.1.1.5. el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi's-Şarf	35
2.1.1.6. Uşûlu'n-Nahvi'l-'Arabî	35
2.1.1.7. el-Hilâfu'n-Nahvî Beyne'l-Başriyyîn Ve'l-Kûfiyyîn	35
2.1.2. Pratik Ağırlıklı Öğretici Arap Dili Eserleri.....	35
2.1.2.1. el-Muncid Fî'l-'İrâb ve'l-Belâğa ve'l-İmlâ'	36
2.1.2.2. el-Menhel Fî 'Ulûmi'l-'Arabiyye	36
2.1.2.3. el-Mu'ayyen Fî'l-Edebi'l-'Arabî el-Hadîs	36
2.1.2.4. el-Mufîd Fî Dirâseti'l-Edebi'l- Hadîs	36
2.1.3. Diğer Telifleri.....	36
2.1.3.1. Suhaym b. el-Hashâs.....	36
2.1.3.2. el-Mufaşşal Fî Târihi'n-Nahvi'l-'Arabî.....	36
2.1.3.3. el-'Arabu ve Edebu'l-Yunan	36
2.1.3.4. el-Vecîz Fî'l-Edebi'l-'Arabî.....	36
2.2. Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin Tahkikleri	36
2.2.1. Mesâilu Hilâfiyyetun Fî'n-Nahv	37
2.2.2. Şerhu Lâmiyetu'l-'Arab	37

II. BÖLÜM:
MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN NAHİVDE YENİLİKÇİ
YAKLAŞIMLARI

I. NAHİVDE ÖZGÜNLÜĞÜ	39
1.1. ÖZGÜN METODU.....	40
1.1.1. KONULARI SUNUŞ ŞEKLİ VE ÜSLÛBU	40
1.1.3. TANIMLARI	44
1.1.4. TALÎL Ve TAHLİLLERİ	45
1.1.5. UYARILARI.....	46
1.1.6. YABANCI DİLLERLE KARŞILAŞTIRMALARI.....	47
1.1.7. LEHÇE FARKLILIKLARINA YER VERMESİ	48
1.1.8. SARF-NAHİV AYRIMI	49
1.1.9. KONUYU ÖNEMİNE GÖRE AYRINTILANDIRMASI.....	50
1.1.10. 'İRÂBLARI	51
1.1.11. ŞÂHİD KULLANIMI VE ÖRNEKLERİ DEĞERLENDİRMESİ	52
1.1.12. TERMİNOLOJİSİ.....	52
1.1.13. ŞAHİDLERİ TARAMASI.....	55
2. ÜSLÛBUNDAKİ ÖRNEKLEMELER.....	55
2.1. İSİM VERMEDEN NAHİVCİLERİN GÖRÜŞLERİNİ İNCELEDİĞİ NAHİV	
KONULARINDAKİ ÜSLÛBU	55

2.1.1. LAM MANALI İZAFET TERKİBİ	56
2.1.2. MUZÂF İLE MUZÂFUN İLEYHİN ARASININ AYRILMASI	57
2.1.3. MEFÛLÜ M'AAH'IN ÂMİLİ	58
2.1.4. VAVDAN SONRAKİ İSMİN HALLERİ	59
2.1.5. ﻻ EDATI	60
2.1.6. İKİ FİİLİ MUZARİYİ CEZMEDEN ŞART EDATLARI	61
2.1.7. ŞART ÜSLUBUNDA CEVAP CÜMLESİ	63
2.1.8. NİME VE BİSE FİİLLERİNDE FÂİL	64
2.1.9. MUNÂDÂ	65
2.1.10. NİDÂ EDATININ HAZFEDİLMESİ	65
2.1.10. CER MAHALLİNDEKİ ZAMİR ÜZERİNE ATIF	66
2.1.11. MANSÛB MUNÂDÂ	67
2.1.12. ELİF-LAM TAKILI MUNÂDÂ	67
2.2. İSİM VEREREK NAHİVCİLERİN GÖRÜŞLERİNİ ELE ALMASI	68
2.2.1. MUZÂF VE MUZÂFUN İLEYHİN DÜŞÜRÜLMESİ	68
2.2.2. HÂBBEZÂ FİİLİ	69
2.2.3. İZAFET TERKİBİNDEN DOLAYI MÜZEKKERLİK ANLAMI KAZANAN MUZAF	70
2.2.4. NİDÂDA UZAK VE YAKIN İÇİN KULLANILAN EDATLAR	71
SONUÇ	72
BİBLİYOGRAFYA	74

ÖNSÖZ

20. yy. Arap nahvinin kolaylaştırılması bağlamında önemli faaliyetlerin olduğu bir çağdır. İbrahim Mustafa ile başlayan kolaylaştırma eksenli yenilik hareketleri birçok nahivcinin dikkatini çekmiş ve onlar için önemli bir çalışma sahası haline gelmiştir. Arap nahvinin öğrencilere öğretilmesini kolaylaştırmak bir anlamda nahvi öğrencinin zihnine yaklaştırma hedefiyle hareket eden önemli nahivcilerden biri de çalışmamızın konusu olan Muhammed Hayr el-Ḥulvânî'dir.

Başta amiller nazariyesi olmak üzere, takdir, tevil, 'irâb gibi unsurlar, Arap nahvinin olmazsa olmaz unsurlarıdır. Ancak şurası da açıktır ki, bu unsurlar Arap nahvinin öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Yenilikçilik hareketleri iki yönlüdür. Birincisi, Arap nahvinin temelini oluşturan bu unsurların reddi, değiştirilmesi, kolaylaştırılması gibi yöntemleri içine alan yenilikçi hareketler, metodolojik yenilikçilik ve kolaylaştırma hareketleridir. İkincisi ise, Arap nahvinin temelini oluşturan amiller nazariyesi, takdir, tevil, 'irâb gibi unsurlara hiç el sürmeden nahvin bu haliyle öğrenciye etkili bir şekilde öğretilmesini hedef alan pedagojik yönlü yenilikçilik hareketidir. İşte Muhammed Hayr el-Ḥulvânî'deki yenilikçilik de ikinci grupta saydığımız pedagojik yönlü yenilikçilik faaliyetidir. el-Ḥulvânî, Arap nahvindeki amiller nazariyesinin Arap dili gramerini zorlaştırdığı kanaatindedir. Ancak o, amiller nazariyesinin kaldırılması yönünde bir teklif sunmamış, Arap nahvinin amiller nazariyesiyle beraber öğrenciye öğretilmesi yönünde bir metod üzerinde kafa yormuştur.

Çalışmamızın giriş bölümünde Arap nahvinin tanımı, tarihi, yapısı, nahiv nazariyeleri, amiller nazariyesi üzerinde durulmuştur. Amiller nazariyesi etrafında başlayan tartışmalar ve bu nazariyenin ortaya çıkardığı zorlukları giderme çabaları ele alınmıştır. Giriş bölümünün sonunda ise, Arap nahvinin kolaylaştırılmasıyla ilgili 20. yy. yenilikçilerinden birkaç nahivcinin ileri sürdüğü görüşler ele alınmıştır.

Birinci bölümde Muhammed Hayr el-Ḥulvânî'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. 20. yy. önemli nahivcilerinden olan el-Ḥulvânî'nin hayatına dair malumat veren fazla bir esere ulaşamamızdan detaylı bilgi veremedik.

İkinci bölümde Muhammed Hayr el-Ḥulvânî'nin nahvin öğrenciye kolay bir şekilde öğretilmesi bağlamındaki yenilikçi yaklaşımlarını geniş bir şekilde ele aldık. İlk önce el-Ḥulvânî'nin nahiv konularını ele alırken kullandığı metodunu ele aldık. İkinci olarak da üslûbuna yönelik örnekler sunduk.

Ülkemizde başta imam hatip liseleri ve ilahiyat fakülteleri olmak üzere Arap dilinin öğretildiği sahalardaki öğrencilerin başta bu dilin kendi yapısından ve öğretim

yöntemlerinden kaynaklanan zorluklarına yönelik eleştirileri son dönemlerde iyice bilinmektedir. Muhammed H̱ayr el-H̱ulvânî'nin öğretim yöntemine yönelik bu kolaylaştırıcı-yenilikçi yönünü ortaya koyup, Arapça öğreneceklerle şikâyet ettikleri zorlukların giderilmesi yönünde küçük bir adım atmak için böyle bir çalışma yapmayı uygun gördük.

Çalışmamızın amacı, ülkemizde Arap dili gramerinin gerek kendi zorluğu gerek öğretilmesi noktasındaki zorluğa ilişkin var olan kanaatin sadece ülkemizde değil, Arap dünyasında da var olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışma, Arap gramerinin zorluğuyla ilgili kanaati bir kenara bırakıp, nahvin öğrenilmesine yönelik kolaylığı göz önünde tutan farklı bir metod sunmaktadır.

Çalışmanın oluşması esnasında birçok hocamdan yardım aldım. Özellikle tez konusunun tespitinde bana yardımcı olan hocalarım Prof. Dr. Taceddin Uzun ve Doç. Dr. Muhammed Tasa'ya ve tezin oluşması esnasında yardımlarına başvurduğum danışman hocam Dr. Ayhan Erdoğan teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet ŞEN
KONYA-2010

ÖZET

Muhammed Hayr el-Ḥulvânî 20. yüzyılda Arap nahvinin öğrencilere öğretilmesini kolaylaştırmak bir anlamda grameri öğrencinin zihnine yaklaştırma hedefiyle hareket eden önemli Arap dilcilerinden biridir. 20. yüzyılda metodolojik ve pedagojik olmak üzere iki yönlü gelişen kolaylaştırma eksenli yenilik faaliyetlerinde el-Ḥulvânî'yi pedagojik yönlü gelişen yenilikçi akıma dâhil edebiliriz.

Birçok Arap ülkesinin seçkin üniversitelerinde Arapça gramer dersleri veren el-Ḥulvânî, öğrencilerin Arap dili gramerini öğrenirken zorlandıkları noktaları bizzat yerinde görme imkânına sahip olmuştur. el-Ḥulvânî, Arap dilinin temelini oluşturan ana unsurların dili zorlaştırdığı düşüncesindedir ancak kendisi bu unsurlara hiç dokunmadan gramer konularının öğrenilmesini öğrenciler için kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu noktada el-Ḥulvânî'nin dikkat çeken yönleri, gramer konularını basit bir dille ve kendine özgü bir metodla tanzim etmesi, yer yer başka dillerle karşılaştırmalar yapması, öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırmak için cümleleri tahlil etmesi, zaman zaman Arap dilinin farklı lehçelerine anahatlarıyla girerek öğrencinin lehçelere dâir genel bir bilgiye sahip olmasını sağlaması şeklinde sıralanabilir. Tercih ettiği terminoloji, yapmış olduğu tanımlar, gramer konularında sentaks(nahiv)-morfoloji(sarf) ayırımına dikkat etmesi gibi hususlar da ayrıca gramer konularını sunumunda göze çarpan hususlardır.

Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, İbrahim Mustafa ve Şevkî Dayf gibi meşhur Arap dili yenilikçileri kadar meşhur olmamış olsa da 20. yüzyılın önemli yenilikçilerindendir. Onun önemi, ilmî çalışmalarının büyük kısmını Arap dilinin gramer sahasında yapmış olması ve bir teorisyen değil, üniversitelerde verdiği gramer dersleriyle uygulayıcı olmasından ileri gelmektedir. Dünyanın her yerindeki Arapça öğrencileri için etkili bir öğrenim metodu ortaya koymuştur.

SUMMARY

Muhammed Hayr el-Ḥulvani is one of the important Arab linguistics in a sense acting with the aim of closer grammar to the student's mind, to facilitate teaching Arab syntax (nahiv) to the students in the 20th century. We can include el-Ḥulvani in innovative flow developing pedagogical way in the innovation activities aimed at facilitating developing two-way: methodological and pedagogical in the 20th century.

el-Ḥulvani, offering courses in Arabic grammar at the many of the elite universities of the Arab countries, has opportunity to see students' points of difficulties there while they have been learning Arabic grammar. el-Ḥulvani thinks that the main elements forming the basis of the Arabic language, complicate the language but he has tried to facilitate for students learning of grammar subjects without mentioning about these elements himself. At this point, el-Ḥulvani's remarkable aspects can be listed as that he sometimes has to make students to have general knowledge of polishes by entering generally in the different polish of Arab language, analyzes the sentences to facilitate student's understanding of issues, makes comparisons with other languages place to places, explains grammatical issues in simple language and a unique method. Points, like that paying attention to syntax(nahiv)-morphology(sarf) discrimination in grammar, the definitions have been made and his preferred terminology, are also outstanding issues in his presentation of grammar.

Muhammed Hayr el-Ḥulvani, although not as famous as famous Arabic language innovators as İbrahim Mustafa and Şevkî Dayf, is important innovators of the 20th century. The importance of him is due to be practitioners with his grammar courses at universities, not being a theorist and not having made the majority of his scientific studies in the field of Arabic grammar of language. He has put forth effective method of learning for Arabic students from all over the world.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıda verilen transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

Sesliler:

$\hat{u}$: وُ ; $\hat{i}$: يِ ; $\hat{a}$: اَ , آ

◌̇ : e, (kalın okunan harflerde: a) ; ◌̈ : i; ◌̋ : u,

Sessizler:

ء : ' ; ب : b ; ت : t ; ث : s ; ج : c ; ح : ḥ ; خ : h ;

د : d ; ذ : z ; ر : r ; ز : Z ; س : S ; ش : Ş ; ص : s ;

ض: d; ط: t; ظ: z; ع: ‘; غ: ğ; ف: f; ق: k;

ك: k ; ل: l ; م: m ; ن: n ; و: v ; ه: h ; ي: y .

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak:

- a. Harf-i ta'rifler, cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Örneğin: el-Kulliyye, el-Ğâhire, el-Ğalem.
- b. Harf-i ta'rif ile gelen kelimenin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Örneğin: ed-Defteru'l-kebîru.
- c. İzâfet terkîbî şeklinde bulunan ibarelerde (şahıs adı, kitap adı vb.) ve vasl gerektiren yerlerde muzâf ve muzâfun ileyhın i'râbı yazıda gösterilmiştir. Örneğin: Şâneviyyeti'l-Eimmeti ve'l-Huṭabâ'i
- d. Türkçeye yerleşmiş kelime ve tabirlerde transkribe uygulanmamıştır. İmruulğays gibi meşhur bileşik isimler tek kelime halinde yazılmıştır.

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
ay.	: aynı yer
ae.	: aynı eser
agm.	: adı geçen madde
agmk.	: adı geçen makale
s.	: sayfa
h.	: hicrî
ö.	: ölüm tarihi
Hz.	: Hazreti
b.	: bin
sad.	: sadeleştiren
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
çvr.	: çeviren
thk.	: tahkik eden
fsl.	: fasıl
sy.	: sayı
nşr.	: neşreden
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri

GİRİŞ:

**NAHVİN DOĞUŞU AMİLLER NAZARİYESİ NAHİV
NAZARİYELERİ VE NAHİVDEKİ YENİLİKÇİ
YAKLAŞIMLAR**

NAHVİN DOĞUŞU, AMİLLER NAZARİYESİ, NAHİV NAZARİYELERİ VE NAHİVDEKİ YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

Arap dili, Sâmi dil ailesine mensup bir dildir. Sâmi dili, Hz. Nuh'un oğlu Sâm'a nisbet edilir. Sâmi dilleri ismini ilk defa Alman bilim adamı Schlozer kullanmıştır¹. Enîs Ferîha, Sâmi dillerini üç gruba ayırmış ve üçüncü grupta Habeşçeye beraber Arapçayı saymıştır². Avram Galanti ise Sâmi dillerini beş gruba ayırmış ve dördüncü grupta Güney Arapçası ve Habeşçe, beşinci grupta da Kuzey Arapçasını saymıştır³.

Arapça, Kurân-ı Kerim, Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammed (sav)'in ve onun arkadaşlarının dilidir. Bu yönüyle sadece Arapların değil, farklı milletlere mensup tüm Müslümanların ortak dilidir. Farklı ırklara mensup Müslümanlar dinlerini din dili olan Arapçadan öğrenme yoluna gitmişler ve Arap dili araştırmalarına katkıda bulunmuşlardır. İslâmi ilimler alanında yazılan temel eserlerin Arapça olması da Arap olmayan birçok Müslümanı Arapça öğrenmeye sevk etmiştir.

Dil, bir organizma gibi doğar, gelişir ve konuşanı kalmazsa ortadan kalkar. Tüm bu aşamalarda insan unsuru başrol oynar. İnsandaki değişim, gelişim, farklılaşma gibi durumlar dile direk yansır. Bu bölümde Arap dilinin dilbilgisi kurallarının doğuşu, geçirdiği evreler ve günümüzdeki durumu ele alınacaktır.

I. NAHVİN DOĞUŞU

Nahv kelimesi, sözlükte neḥâ (نح), kökünden gelmiş isim ve zarf olarak kullanılan bir kelimedir ancak mastar olarak kullanımı daha yaygındır. Kasıt ve yol, anlamlarına gelir⁴. Terim olarak, birçok nahiv tanımı yapılmıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002), “Nahiv, Arapların dillerinde ‘irâb tarzını (kullanırken) takip ettikleri yönteme uymak demektir” şeklinde tarif etmiştir⁵.

Nahv kelimesinin, Arap dili kural ve kaidelerinin tümünü içine alan ilme ad olması Hz. Ali (ö.40/661) ile Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) arasında geçen diyalogda Hz. Ali'nin

¹ Enîs Ferîha, *Nazariyyâtun fi'l-Luğa*, 2. baskı, Beyrut, Dâru'l-Kuttâbu'l-Lubnânî, 1981, s.65.

² ae., s. 66.

³ Avram Galanti, *Türkiye ve Sâmi Dilleri*, sad. Musa Yıldız, Nurettin Ceviz, Nüşa, sy. 15(Güz/2004), s. 99.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, IIL/4370.

⁵ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâiş*, thk. Muhammed Ali Neccâr, 2. baskı, Mısır, Dâru'l-Kutubu'l-Mısrıyye, 1952, I/34.

أَنْحُ هَذَا النَّحْوُ “Bu yola girerek ilerle” cümlesinde bu kelimeyi kullanmasıyla gerçekleşmiştir⁶. Nahiv kelimesinin menşesine dair içinde nahiv kelimesinin geçtiği Hz. Ali ve Ebu’l-Esved ed-Duelî’ye ait birçok rivayet bu konuda delil olarak kullanılmıştır. Nahiv kelimesinin menşesine dair çok farklı görüşler de vardır. el-Ezherî ö.(h. 370), nahiv teriminin Araplara Süryanîlerden geçtiğini söylemiştir. Abdul Fettâh ed-Ducenî ise el-Ezherî’nin bu görüşüne karşı çıkmıştır⁷.

1.1. NAHVİN DOĞUŞ SEBEPLERİ

Nahvin ortaya çıkmasında birçok etken söz konusudur. Başta Kur’an-ı Kerim’in okunuşunda olmak üzere Arap dilinde meydana gelen bozulmalar, Müslümanların yaptıkları fetihlerle beraber İslam devletinin genişlemesi ve fethedilen yerlerdeki Arap olmayan insanların Arapçaya olan ilgileri gibi çeşitli etkenler sayılabilir. Nahvin ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu başlıklar altında toplanabilir:

1.1.1. DÎNÎ ETKEN

Kur’an-ı Kerim’in Arapça olması bu dile dini bir anlam yüklemiştir. Arap nahvinin ortaya konmasının en önemli sebeplerinden birisi de Arap dilinde bozulmaların başlamasıyla beraber Kurân-ı Kerim’i bu bozulmadan koruma düşüncesidir.

Arap dilinde bozulmalarla ilgili rivayetler, Hz. Muhammed(sav) dönemine kadar uzanmaktadır. Bir gün Hz. Muhammed (sav) konuşmasında hata/lahn yapan bir kimseyi iştmiş ve yanında bulunanlara “Kardeşiniz hata yaptı, onu düzeltin” buyurmuştur⁸.

H. Ömer ve Hz. Ali dönemlerinde de Arap dilindeki bozulmalara dâir rivayetler vardır. Hz. Ömer’in valilerinden birisinin içinde dil yönünden hataların bulunduğu bir yazı göndermesine karşın ona yazdığı cevapta “ Kâtibini kırbaça doyur” demiştir. Hz. Ali (اَنَّ الله) “...Allah ve Resûlü, müşrik olanlardan uzaktır...” (Tevbe:3) ayetindeki رَسُولُهُ kelimesini lammın esresiyle kendisine okunan bir bedevînin “Eğer Allah, resulünden uzak ise, benim ondan uzak olmam daha evladır” şeklindeki sözüne karşı çıkmıştır⁹. Bu son rivayet bazı eserlerde Hz. Ömer’e dayandırılmıştır. İki rivayet Arap dilinde var olan bozulmaları açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁶ Şevkî Dayf, *el-Medârisu’n-Naḥviyye*, 6. baskı, Mısır, Dâru’l-Me’ârif, 2005, s. 15.

⁷ Hadîce el-Ḥadîsî, *el-Medârisu’n-Naḥviyye*, 3. baskı, İrbid, Dâru’l-Emel, 2001, s. 38-39.

⁸ İbn Cinnî, age, II/8.

⁹ ay.

İslâm devletinin genişlemesine paralel olarak Müslüman olan yabancılar için Kurân-ı Kerim’i ve İslam dinini öğrenmek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Arap dili kural ve kâidelerinin ortaya konmasındaki dini nedenlerden biri de bu ihtiyacı gidermektir.

1.1.2. TOPLUMSAL ETKEN

Fetihlerle beraber yabancılar Arap toplumuna dâhil olmuşlardı. Beraber yaşadıkları ve resmî devlet dili olan Arapçayı doğru telaffuz etmek yabancı unsurlar için son derece önemliydi. Bu nedenle yabancılar, Arapçayı her yönüyle öğrenirken tâbi olacakları kural ve kaidelere ihtiyaç hissettiler¹⁰.

Tüm bu etkenlerle beraber Arap nahvinin kurulmasında etkili olan başka sâiklerde sayılabilir. Ancak Muhammed ʿTaṭāwî’ye göre, Arap nahvinin kuruluşu tek bir sebebe bağlanamaz. Ona göre tüm bu sebeplerin neticesinde Arap dili kural ve kaidelerini ele alan nahiv ilmi kurulmuştur¹¹.

1.2. ARAP NAHVİNİN DOĞUŞUNDA YABANCI KÜLTÜRLERİN ETKİSİ

Nahiv Araplara ait bir ilim midir? Yoksa Araplar başka bir kültürden mi nahvi almıştır? Bu sorulara Arap dilcileri tarafından farklı cevaplar verilmiştir. Bazı müsteşrikler Arapların Nahvi Yunan, Hint ve Fars kültüründen aldıklarını iddia etmişlerdir. Arapların nahvi Süryanîlerden aldığı şeklindeki iddialar gerek Batılı dilciler, gerekse Arap dilciler arasında yer bulmuştur.

1.2.1. YUNAN ETKİSİ

Batılı müsteşriklerin görüşleri, Arapların nahvi Yunanlardan almaları noktasında üç grupta toplanmaktadır. Birinci grup müsteşriklerden Alman Merx ve Fransız Fleisch Arapların nahvi Yunanlardan aldığı görüşünde birleşmişlerdir. İkinci grup müsteşriklerden İngiliz Carter, birinci gruptakilerin görüşünü reddetmiştir. Carter, Sîbeveyh’in (ö. 180/796) el-Kitâb isimli eserinde kullandığı terminolojiyi ele alıp çoğu terimin fıkıhtan alınmış olduğunu ileri sürerek, Arap nahvinin Yunanlardan alındığı görüşüne karşı çıkmıştır. Üçüncü grup ise iki görüş arasında orta yolu benimsemiştir. Bu gruptan sayabileceğimiz Alman müsteşrik

¹⁰ Şevkî Dayf, age., s. 12.

¹¹ Muhammed ʿTaṭāwî, *Neş’etu’n-Nahv ve Tarîhu Eşheri’n-Nuḥât*, 2. baskı, Kahire, Dâru’l-Me’ârif, 1995, s. 18.

Enno Littmann'a göre nahvi Araplar kendileri üretmişlerdir. Ancak Yunan felsefesini Süryanîler vasıtasıyla öğrenmekle beraber nahvi yeniden şekillendirmiş ve geliştirmişlerdir¹².

Muhammed 'Ayyad Arapların Yunanlarla kültürel etkileşimleri hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "Araplar Yunan kültür varlığını, Irak'ın kuzeyindeki bazı şehirler vasıtasıyla tanımışlardır. Yunan kültürünün etkisinin var olduğu şehirler, o dönem Irakın kuzeyinde bulunan Harrân, İranda bulunan Cundîsâbûr ve Suriyedeki Süryanî manastırları bünyesinde bulunan medreselerdir. Bu üç şehir Yunan kültür ve medeniyetine dair eserlerin tadrîs edildiği önemli şehirlerdir¹³."

1.2.2. SÜRYANÎ ETKİSİ

Arap nahvinin Yunan kültüründen alındığı iddialarının yanında Araplara Yunan kültür ve medeniyetinin Süryanîler vasıtasıyla geçtiği iddiaları Arap dilcileri arasında tartışmalara konu olmuştur.

Enîs Ferîha, bu konuda şunları söylemektedir: "Arap nahvinin Aristo mantığından etkilendiği fikri, bir düzeltmeye muhtaçtır. Araplar Yunan düşüncesiyle tanışmadan önce Süryanî fikriyatı ile tanışmıştır¹⁴." Enîs Ferîha, Yunan medeniyeti ile Arap toplumu arasında Süryanîlerin köprü vazifesi gördüğünü düşünmektedir.

Ahmed Emin, Araplarla Yunanlar arasındaki kültürel etkileşimin Süryanîler vasıtasıyla tamamlandığını belirtmiştir¹⁵. Muhammed 'Ayyad da Arapların Yunan kültür ve medeniyetiyle etkileşimlerinde Süryanîlerin önemli bir paya sahip olduklarını belirtmiştir¹⁶.

Alman müsteşrik Enno Littmann'a göre, Araplar Yunan felsefesini ve nahivle ilgili bir takım şeyleri Iraktaki Süryanîler vasıtasıyla öğrenmişlerdir.

Arap yazarlardan birçoğu Arapçanın Süryanî kültüründen etkilendiğini düşünmektedirler. Bu konudaki görüşler üç kısma ayrılabilir:

1. Arapçanın tamamen Süryanî metodu temeline dayandığını düşünenler.
2. Süryanîlerden sadece noktalama işaretleri ve kelamın taksiminin alındığını düşünenler.
3. Sadece Süryanîlerdeki noktalama işaretlerinin alındığı şeklinde görüş belirtenler.

Birinci grup içinde sayabileceğimiz Enîs Ferîha, Arap nahvinin Süryanîlerden alındığı görüşündedir. Süryanîlerle Araplar arasındaki kültürel etkileşim Irakta erken dönemlerde

¹² Hadîce el-Hadîşî, age., s. 31-32.

¹³ Muhammed 'Ayyad, *Uşûlu'n-Nahvi'l-'Arabî*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1989, s. 20.

¹⁴ Enîs Ferîha, age., s. 75.

¹⁵ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Kahire, Mektebetu'l-Usre, 1998, II/293-294.

¹⁶ Muhammed 'Ayyad, age., s. 23.

başlamıştır. Araplar bu alanda kendilerinden ileri olan Süryanîlerde nahvi ve sarfi görmüşlerdir. Nusaybinli bir papaz, Yunancayı öğrenmiş ve bu dildeki metodu takip ederek Süryanî nahiv ve sarfını kurmuştur. Papaz etrafında bulunan tüm papazlara Araplarla konuşmalarına, onlara nahiv ve sarf ile birlikte kendilerinde bulunan tüm ilimleri onlara öğretmelerine müsaade etmiştir. Bu iki medeniyet arasındaki iletişim Ebu'l-Esved ed-Duelî zamanında başlamıştır¹⁷.

Ahmed Emin, Araplarla Süryanîlerin etkileşimlerinin İslam öncesi döneme dayandığını, belirtmiştir. Süryanîlerin o dönemde nahiv kaideleri vardı. Arapça kural ve kaidelerinin de Süryanî metodu takip edilerek konulması kolaydı¹⁸.

İkinci grup içerisinde sayabileceğimiz Corcî Zeydan Arapçadaki kelime taksimi ile Süryanîcedeki kelime taksiminin aynı olmasından yola çıkarak Arapların bu taksimi Süryanîlerden aldığını söylemiştir. Bununla beraber Zeydan'a göre, Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin kullandığı harfleri birbirinden ayırmaya yarayan noktalama işaretleri de Süryanîlerden alınmıştır¹⁹.

Üçüncü grupta Mustafa Şâdık er-Râfî'î'yi zikredebiliriz. er-Râfî'î'ye göre, hareketlerin delaletleri Araplar tarafından bilinmiyordu. Harekeleme sistemi Süryanîlerin icadıydı. er-Râfî'î bu görüşüyle Arapların sadece Süryanîlerden harekeleme sistemini aldığını belirtmiştir²⁰.

1.2.3. İRAN ETKİSİ

İbn Haldun'a (ö. 808/1406) göre, Arapların ilimleri, öğrenmeye dayalı ilimler değildi. Öğrenmeye dayalı ilimler ancak o dönem acem ve İranlıların işiydi. Araplar bu talim, tedvin ve telif işlerinden anlayacak en son milletlerdi. Dolayısıyla Arap nahvinin kuruluşunda Araplar İranlılara tabi olmuşlardır²¹.

Abdul Hamid Hasan, Arapçanın Yunan ve Süryanî kültüründen değil de İran kültür ve medeniyetinden etkilendiği görüşündedir. Arap-İran kültürel etkileşimini Arapça ve Farsçadaki muhteda, fâil ve mastar terimleri arasındaki benzerlikle ispat etmiştir²².

¹⁷ Enîs Ferîha, age., s. 75.

¹⁸ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslam*, 10. baskı, Dâru'l-Kutubu'l-'Arabî, Beyrut, 1969, s. 183.

¹⁹ Hadîce el-Ĥadîşî, age., s. 34.

²⁰ ay.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, www.al-mostafa.com, 6. bab, 43. fsl, s. 483.

²² Hadîce el-Ĥadîşî, age., s. 35.

1.2.4. HİND ETKİSİ

Arap gramerinin Hint gramerinden etkilendiği de ileri sürülmüştür. Yapılan fetihler ve ticari faaliyetler neticesinde Araplarla Hintliler arasında kültürel etkileşimin olması, birinin diğerini etkilemesi beklenebilir. Ancak kültürel etkileşim söz konusu olduğunda İran, Süryanî ve Yunan kültürüyle etkileşim Hintlilerle etkileşimden önceliklidir. Hintlilerle ancak bazı ilimlerde ve sınırlı düzeyde bir etkilenme söz konusudur. Bunun nedeni Arapların Hintlilere uzaklığı, aralarında iletişimin geç olması ve Hintlilerdeki ilimlerin matematik, astronomi, hikmet gibi ilimlerle sınırlı olmasıdır²³.

1.2.5. ARAP NAHVİNİN BAŞKA KÜLTÜRLERDEN ALINDIĞINA DAİR ELEŞTİRİLER

Arap nahvinin hiçbir kültürden alınmadığını, Arapların kendi ürünü olduğunu ileri süren dilcilerin sayısı da oldukça fazladır. Hadîce el-Ḥadîsî bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Ebu’l-Esved ed-Du’elî’ye nisbet edilen harekeleme ve noktalama sisteminin Süryanî nahvinden alındığını söylemek doğru değildir. Çünkü Arap nahvinin terminolojisi ve bablarının ilk baştaki hali, harekelerin ilk başta nokta şeklindeki hali gibidir. Bu noktalama sisteminin aslının Süryanî olduğu söylenebilir ister söylenmesin, fark etmez. Daha sonra el-Halil b. Ahmed’le birlikte bugün bilinen hareke sistemine dönüşmüştür. Bugünkü şekli ile harekeleme sistemi Araplara has bir sistemdir. Başka bir dilden alınmış değildir. el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), dammı و’a, fethı ı’e, kesri de ى’ya benzeterek harekeleme sistemini bugünkü hale getirmiştir ve Araplara has kılmıştır. Arap nahvinin durumu da tıpkı bu harekeleme sistemi gibidir. Dolayısıyla Arap nahvi hiçbir millettten alınmamıştır. Arapların kendi ürünüdür²⁴.”

Muhammed Ṭanṭâvî’ye göre, nahiv ilmi İslam’ın başlarında Irakta doğmuştur. Zamanla gelişmiş ve babları tamamlamıştır. Kuruluş ve gelişiminde başka bir dilden alınmış değildir. Tamamıyla Araplara ait bir ilimdir²⁵.

Mısırlı dilci Şevkî Ḍayf, Arapların nahvi yabancı kültürlerden aldığı, iddiasına karşı çıkar. Çünkü Arap nahvi, amil nazariyesine dayanmaktadır ve o da sadece Araplarda vardır. “Basralı ilk Arap nahivcileri bir takım yabancı dillerin kaidelerini biliyor, olabilirler. Vâkıf

²³ Muhammed ‘Ayyad, age., s. 17.

²⁴ Hadîce el-Ḥadîsî, age., s. 38.

²⁵ Muhammed Ṭanṭâvî, age., s. 21.

oldukları bu kaidelerden etkilenecek oluşturdukları dil yetenekleriyle Arap nahvini kurmuş olmaları, mümkündür. Özellikle de Yunan felsefesi ve onun bir parçası olan Mantıktan etkilenmişlerdir. Ancak tüm bunlar Arap nahvinin kurucusu olan Basralı ilk nahivcilere Arap nahvi için sadece zemin hazırlamıştır²⁶.”

Kültürler arası etkileşim tarihin her çağında olmuştur. Bu etkileşimin etkileyen ve etkilenen kültürde bir takım değişimlere sebebiyet vermesi son derece normaldir. Arapların nahvi tesis etmeleri sırasında Aristo mantığı ve Yunan felsefesinden etkilenmeleri Süryanîler vasıtasıyla mümkün görülmektedir. Ancak Şevkî Dayf'ın da görüş olarak belirttiği gibi buradaki etkilenmenin bir esinlenmeden ibaret olduğu görüşündeyiz.

II. NAHVİN KURUCUSU PROBLEMİ

Arap dili gramerinin kurucusunun kim olduğu Arap dilcileri arasında ihtilaflı bir konudur. Tartışmalar Hz. Ali ve daha çok Ebu'l-Esved ed-Duelî etrafında dönmekle beraber, Abdurrahman b. Hurmuz'le ö.(h. 118) birlikte ed-Duelî'nin öğrencileri Naşr b. 'Âsım ö.(h. 90), Yahya b. Y'amer ö.(h. 129) de Arap nahvinin kurucuları olarak zikredilmiştir. Bazı Arap dilcileri ise yukarıdaki isimlerin Arap dili yönünden bir takım faaliyetlerini kabul etmekle beraber nahvi asıl anlamıyla kuran kişi olarak İbn Ebî İshâk el-Ḥaḍramî'yi ö.(h. 118) ve el-Halil b. Ahmed ve İsa b. Ömer eş-Şekafi'yi (ö.149/766) ileri sürmektedirler.

Hız. Ali'nin nahvin kurucusu olduğu şeklindeki iddialar Ebu'l-Esved ed-Duelî ile arasında cereyan eden diyalogun geçtiği rivayetlere dayanmaktadır. Bu rivayetlerde Hız. Ali'nin Ebu'l-Esved'e Arapların acemlerle karışması sonucu dillerindeki bozukluktan şikâyet ettiği bunu gidermek için de not şeklinde kısa bir metin bıraktığı geçmektedir. Hız. Ali Ebu'l-Esved'e bu kısa notu vermekte ve onu genişletmesini istemektedir. Ebu'l-Berekat Kemaleddin el-Enbârî bu şekilde nahvin Hız. Ali tarafından kurulduğunu kabul etmektedir²⁷. Nahvin esaslarının bizzat Hız. Ali tarafından kurulduğuna dair başka nakiller de olmakla beraber onun siyasi çalkantılarla yoğun biçimde meşgul olması sebebiyle sadece fikir vermekle yetinmesi ve bizzat telif işine girişmemiş olması daha makuldür²⁸.

İbn Sellâm el-Cumaḥî'den itibaren İbn Kuteybe, el-Muberred (ö. 285/898), Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ve Ebu Sa'îd es-Sîrâfî gibi tabakat ve dil âlimleri Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin

²⁶ Şevkî Dayf, age., s. 20.

²⁷ Ebu'l-Berekat Kemaleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Ṭabaḳâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhim es-Sâmerrâî, 3. baskı, Ürdün, Mektebetu'l-Menâr, 1985, s. 18.

²⁸ İsmâil Durmuş, "Nahiv", DİA, İstanbul, 2006, XXXII/ 302.

nahiv ilminin kurucusu olduğunu kabul ederler²⁹. Yakın zaman Arap dilcilerinden Hâdîce el-Hâdîsî, Enîs Ferîha, Muhammed Tanâtâvî de nahvin kurucusunun Ebu'l-Esved ed-Duelî olduğu görüşündedirler.

Nahiv ilminin kuruluşunu Ebu'l-Esved'e nisbet eden rivayetleri efsane kabilinden gören Carl Brockelmann, kaynak göstermeden bu işin İbn Ebî İshâk ile el-Halil b. Ahmed ve Sîbeveyh'in hocası İsâ b. Ömer eş-Seķâfî zamanında gerçekleştiğini ileri sürmüştür³⁰.

Yakın dönem Arap dilcilerinden Ahmed Emin, Hz. Ali ile Ebu'l-Esved'e yapılan nahvin kuruculuğuna dair nisbetlerin mezhep taassupluğu şüphesi taşıdığını, nahvin bir ilim olarak tesisinin 'irâb hareketlerini koyan Ebu'l-Esved'den daha sonraki bir dönemde gerçekleştiğini, bu ilmin adının el-Halil b. Ahmed tarafından konduğunu, belirtmiştir. Ahmed Emin, eski Arap dilcilerinin kurucu olarak kabul ettikleri Ebu'l-Esved'in kuruculuğundan kastettiklerinin 'irâb hareketleri, dam, feth, kesr ve sukun gibi hususları kapsayan Arapçanın vaz'ı olduğunu, gerçek anlamda Arap nahvinin kurucusunun İbn Ebî İshâk ve onun tabakası olduğunu, kaydetmiştir³¹. Ahmed Emin'in öğrencisi Şevķî Dayf da hocasını desteklemektedir³².

Netice olarak Kurân-ı Kerim'in Hz. Osman zamanında çoğaltılmasının ardından hatasız okunması için nokta şeklindeki 'irâb hareketleriyle benzer harfleri ayıran noktaların konulması, bunun arkasından Kurân'ın dilini bozulmaktan korumak amacıyla gramer çalışmalarının ve dolayısıyla nahiv disiplininin kurulmaya başlanması, Kurân kıraatini ve dilini koruma gayretiyle gerçekleşmiş bir gelişme olarak Ebu'l-Esved devrini göstermektedir³³.

III. AMİLLER NAZARİYESİ

Nahivciler, 'irâb alametlerindeki değişimin ortaya çıkış sebebini cümlede bulunan bir kelimenin diğer bir kelimeye etki etmesine dayandırmışlardır. Etki eden kelimeyi amil, etkilenen kelimeyi mamul, ortaya çıkan 'irâb durumunu da amel olarak isimlendirmişlerdir. لَمْ

²⁹ İsmâil Durmuş, agm., XXXII/ 302.

³⁰ ay.

³¹ Ahmed Emîn, *Duha 'l-İslâm*, II/285-290.

³² Şevķî Dayf, age., s. 18-30.

³³ İsmâil Durmuş, agm., XXXII/ 302.

نُسَافِرُ cümlesini incelediğimizde لم in amel, نَسَافِر kelimesinin mamul, نَسَافِر kelimesinde ortaya çıkan cezm ‘irâb durumuna da amel denir³⁴.

Nahivciler kelimenin sonunda meydana gelen değişimin ancak onu meydana getiren bir amille mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Amiller nazariyesini, asırlar boyunca değişmeden kaldığı şekilde el-Halil b. Ahmed kurmuş, bölümlerine ayırmış ve hükümlerini koymuştur³⁵.

Arap dilinde amel ikiye ayrılır: lafzî amel, manevî amel. İsim cümlesinin muhtedası manevi amel olan ibtidâ ile, haberi ise lafzî amel olan muhteda ile merfudur.

Arap nahvinin temelini oluşturan amiller nazariyesi nahiv ekollerinin ve o ekollere ait nazariyelerin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Şimdi bu nahiv ekolleri ve nazariyelerini inceleyeceğiz.

IV. NAHİV EKOLLERİ

Arap dili filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lugat çalışmaları, ilk defa Arap yarımadasının kuzeydoğusunda Araplarla Arap olmayanlar arasında adeta sınır vazifesi gören Basra’da başlamış, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel olarak Kûfe’de başlayıp üç asır kadar devam etmiştir³⁶. Hicrî III. ve IV. asırda bu iki şehirde ortaya çıkan ekolün görüşlerini harmanlayan Bağdat ekolüyle nahiv çalışmaları sürmüştür³⁷.

Bu temel üç mezhebin yanında Mısır, Endülüs ve başka Arap beldelerinde de nahiv çalışmaları yapılmış ve önemli nahivciler yetişmiştir. Ancak Basra, Kûfe ve Bağdat kadar ileri gidilememiş ve bu üç ekol temel kabul edilmiştir.

4.1. BASRA NAHİV EKOLÜ

Basra nahiv ekolü Arap nahvinin kurucusudur. İlk dil çalışmaları Basra’da yapılmış ve ilk Arap dilcileri bu şehirde yetişmişlerdir. Dil çalışmalarının Basra’da başlamış olmasında bu

³⁴ Muvaffık es-Serrâc, *el-‘Avâmilu ve’l-İlelu fî “er-Reddu ‘Ale’n-Nuhât”*, Mecelletu’t-Turâş’i-l’Arabî, sy. 11-12(Nisan-Temmuz, 1983).

³⁵ Muvaffık es-Serrâc, agmk.

³⁶ Hulusi Kılıç, “Başriyyûn”, DİA, İstanbul, 1992, V/118.

³⁷ Harun Ögmüş, *Nahvin Kur’an’ın anlaşılmasına etkisi bağlamında İbn Meğâ’el-Kurtûbî’nin Kitâbu’r-Reddi ale’n-Nuhât adlı eserinin değerlendirilmesi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXXV, No.2 (2008), s. 5-6.

şehrin yabancı kültür ve düşüncesiyle, Yunan felsefesi ve Aristo mantığıyla olan ilişkisinin ileri düzeyde olması etkilidir³⁸.

Basra mektebinin ilk temsilcileri, Ebu'l-Esved ed-Duelî, İbn Ebî İshâk el-Haḍramî, İsa b. Ömer eṣ-Şekafî, el-Aḥfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Yunus b. Ḥabîb'dir (ö. 182/798). Bunlardan sonra gerek bu mektebin gerekse Arap dilinin iki büyük âlimi olan el-Halil b. Ahmed ile talebesi Sîbeveyh gelir. Basra mektebi mensupları arasında Sîbeveyh'ten sonra da el-Aḥfeş el-Evsaṭ (ö. 215/830), Ebu 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824-25) Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), el-Aşma'î (ö. 216/831), Ebu 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), el-Muberrred ve İbn Dureyd (ö. 321/933) gibi büyük âlimler birbirini takip etmiştir³⁹.

Basra ekolünün çalışmaları duyum ve kıyasa dayanmaktadır. Yine bu ekol dile yönelik hüküm, kural ve kaidelerle ilgili talilleri ileri götürmüştür. Arap dilini hatasız bir şekilde konuşan bedevîlerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanması, Cahiliye dönemindeki Ukaz panayırını andıran Mirbed'in Basra'da bulunması gibi sebeplerden ötürü Basriyyûn, titizlikle seçtikleri bedevî Arapların fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kurallar koymuşlar, bu kurallara uymayan şekilleri şâz kabul ederek onlar için ayrıca kâide koymaya gerek görmemişlerdir⁴⁰.

Basra nahiv ekolünün en önemli dilcisi İsa b. Ömer ve 'Amr b. el-'Alâ'nın talebesi el-Halil b. Ahmed'tir. Yalnız Basra dil mektebinin değil asrının müstesna bir dil âlimidir. el-Halil b. Ahmed, amiller nazariyesini bugünkü haliyle kuran, detaylandıran, hüküm ve kaidelerini koyan kişidir⁴¹.

el-Halil b. Ahmed, nahiv kaidelerini koyup, nahvin yapısını oluştururken, duyum(sema*), kıyas ve illete dayanmıştır. Duyum için Kurân-ı Kerim'in kıraatlerinden nakil ve fesahatlerine güvenilen has Arapların ağzından yapılan alıntı olmak üzere iki kaynak kabul eden el-Halil, şiir ve terimleri almak için fasih Arapçanın konuşulduğu badiyelere kadar gitmiştir. Duyumda Peygamber hadislerini daha çok fesahatlerine güvenilmeyen acemler tarafından ve mana ile nakledildiği için güvenilir kabul etmemiştir⁴².

³⁸ Şevkî Dayf, age., s. 18-22.

³⁹ Hulusi Kılıç, agm., s. 118.

⁴⁰ ae., s. 117.

⁴¹ Şevkî Dayf, age., s. 38.

* Duyum(sema): Fasih Araplardan ve Kurân-ı Kerim kıraatçılarından dildeki kullanıma dair nakillerde bulunmak.

⁴² ae., s. 46-47.

el-Halil b. Ahmed, nahiv kaidelerini illetlere dayamıştır. Kaidelerin illetlerini belirtmesi noktasında kendi durumunu şöyle izah etmiştir: “ Bu konuda benim durumum temeli sağlam, dizaynı ve bölümleri harika bir eve giren bir adamın durumu gibidir. Bu adamda evi yapan ustanın hikmetine dair sağlam bilgi vardır. Adam evin hangi yerinde dursa, “bunu bu şekilde şu sebepten yapmıştır” der. Evi yapan ustanın eve giren kişinin gerekçelendirdiği o şeyi adamın tahmin ettiği şeyden yapmış olması da farklı bir sebepten yapmış olması da câizdir. Ancak eve giren adamın ortaya koyduğu tahminin doğru olma ihtimali vardır. Benim durumum bu adamın durumu gibidir. Benim illetlerimden daha uygun illet getiren varsa getirebilir⁴³.” el-Halil b. Ahmed, kıyası Arapların yaygın olarak kullandıkları uygulama üzerine yapar ve kıyasa muhalif olan kullanımları hemen sıralar ve tevil eder⁴⁴.

el-Halil b. Ahmed'den sonra Basra dil mektebinin en meşhur dilcisi el-Halil'in öğrencisi Sîbeveyh'tir. Sîbeveyh, el-Halil'in ders halkasında tuttuğu notları vefatından sonra telif etmiştir. Sîbeveyh'in bu eseri el-Kitâb ismiyle meşhur olmuştur. Yaşadığı dönemde el-Kitâb dendiğinde bu kitabın Sîbeveyh'in kitabı olduğu hemen anlaşılmaktaydı. Daha sonraki asırlarda da Sîbeveyh'in bu eseri el-Kitâb ismiyle kalmıştır. el-Kitab incelendiğinde içinde bir takım karışıklıklar göze çarpar. Ancak bu anlam karışıklıkları bu eserin nahiv ve sarf kaidelerini detaylı olarak işleyen ilk kitap olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁵.

Sîbeveyh, el-Kitâb isimli eserinde genel olarak bablara örneklerle başlamıştır. Daha sonra bu örnekler üzerinden konuyu açıklama yoluna gitmiştir. Bazen el-Kitâb isimli eserinin ilk satırlarında fiil tanımında gördüğümüz gibi genel tanımlar yaparak bazı babları sınırlandırmaya çalışmıştır. Sîbeveyh nahiv ilmine bablarla ilgili genel tanım fikrini kazandırmıştır⁴⁶.

Amiller nazariyesi Sîbeveyh'in el-Kitâb'ın her bir babına ve nahiv fasıllarına girmiştir. Nahiv konularında sözlerini üzerine bina ettiği esas, amil ve mamul mefhumudur. el-Kitâb'ın daha ilk satırlarında bu açıkça görülmektedir⁴⁷.

Tabakat kitaplarında el-Halil b. Ahmed'in yaptığı gibi duyum için badiyelere gittiğine rastlanmamakla beraber, kitabında kullandığı ifadelerden duyuma verdiği önem

⁴³ Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fî İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubarek, Beyrut, 3. baskı, Dâru'n-Nefâis, 1979, s.65.

⁴⁴ Şevkî Dayf, age., s. 53.

⁴⁵ ae., s. 62.

⁴⁶ ae., s. 64.

⁴⁷ ay.

anlaşılmaktadır⁴⁸. Duyum konusunda kurrâdan güvenilir dil âlimlerinden ve fesahatlerine güvenilen Araplar dışında nakilde bulunmayarak ve hâdis-i nebevî ile istişhâdı az yaparak mezhebinin sınırlarını aşmamıştır. Kıyas yaparken Arapların dillerinde çokça kullandıklarını esas kabul edip bunlar üzerine kıyas yapmayı metod edinmiştir. Kıyasa aykırı olanları da galat olarak nitelemiştir. İster yerleşmiş kullanımlar ister şaz örnekler için olsun Sîbeveyh talillere de oldukça çok yer vermiştir⁴⁹.

Sîbeveyh'ten sonra Basra nahiv ekolü dilcilerinin en büyüğü Sîbeveyh'in öğrencisi el-Ahfeş el-Evsaţ lakabıyla tanınan Sa'îd b. Mes'ade'dir. el-Kitâb'ı Sîbeveyh'ten kıraat yoluyla rivayet etmiştir. Hocasının ölümünden sonra el-Kitâb'ı öğrencilerine okuttu ve eseri ilim dünyasına tanıttı.

el-Ahfeş el-Evsaţ Sîbeveyh'e birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri sürdü. el-Ahfeş'in Basra dil ekolüne muhalefeti ferî konulardaydı. Asıl itibariyle takip ettiği metod tamamen kendi ekolüne ters değildi⁵⁰.

el-Ahfeş, Sîbeveyh'in tarif ve tanımlarda gösterdiği çabadan daha fazla bir çaba sarf etmiştir. Sîbeveyh, ismin tanımını yaparken örneklerle iktifa ederken el-Ahfeş, ismi "kendisinden haber verilmesi câiz olan şey" olarak tanımlamıştır. Tanımlardaki çabasının benzeri talillerde de kendini göstermektedir. Talillerde o kadar ileri gitmiştir ki, dilde olmayan şeyleri bile -muzari fiilin kesre almamasını talil ederken gördüğümüz gibi- talil etmiştir⁵¹.

el-Ahfeş, Kıraatların ve Arap şiirinin şaz olmasına bakılmaksızın kıyas için asıl yapılabileceği görüşündeydi ve bu konuda Kûfelilerin fikir babasıydı. Burada kendi ekolünün metoduyla ters düştüğü gibi, bir takım ferî konularda el-Halil ve Sîbeveyh ile farklı olduğu görüşleri vardır.⁵²

Basra mektebinin en önemli âlimlerinin sonuncusu olarak el-Muberred gösterilir. el-Muberred, Ebû 'Amr el-Cermî'den ö.(h. 225) el-Kitâb'ı okumaya başladı, hocasının vefatı üzerine eseri Ebû Osman el-Mâzinî'den ö.(h. 249) tamamladı.

el-Muberred'in metoduna göz attığımızda, kendisinden önceki Basralı mezhep imamlarının takip ettiği yolda yürüdüğünü görürüz. O da tıpkı Basralı hocaları gibi, tarif, amiller ve mamuller, duyum, ta'lil ve kıyasla uğraşmıştır. el-Muқтаdab isimli eserinde her bâb başında tariflerle başlamıştır. İsmi incelerken önce ismi tanımlamış sonra da onun alametlerini

⁴⁸ Hadîce el-Hadîsî, age., s. 80.

⁴⁹ Şevkî Dayf, age., s. 80-802.

⁵⁰ ae., s. 95.

⁵¹ ay.

⁵² ae., s. 100-102.

sıralamıştır. Amil ve mamuller konusunda kendisinden önceki Basralı dil âlimleriyle ortak görüşleri olduğu gibi kendine özgü görüşlere de sahiptir.⁵³

el-Muberred, bir dil kuralının doğru veya yanlış olduğunu belirlemede daima kıyasın hakemliğine başvurmakla birlikte kıyası hiçbir zaman duyumun önüne geçirmez. Gerek duyum gerek kıyasta yaygın kullanımı esas alır, ona aykırı olan ve nahiv kaidelerine uymayan şâz kıraatleri reddederdi⁵⁴.

el-Muberred görüşlerini devamlı bir illete dayandırmaya gayret etmiştir. Ona göre her bir görüşün onu temize çıkaran bir illete ihtiyacı vardır⁵⁵. ‘Îrâb alametlerinin niçin kelimenin başında ve ortasında değil de sonunda olduğunun şu şekilde talil etmiştir: “Îrâb başta olmaz. Çünkü başta olan harf başlangıç olduğu için harekeye gerek duyar. Durmak istenildiğinde ancak sakın üzerinde durulur. Baştaki harekenin sakın olması gerektiğinde bu defa ‘îrâb alametini alamaz. Çünkü bir harfte iki hareke bulunamaz. ‘Îrâb alameti ortada da olamaz çünkü isimlerin ortası farklıdır. İsimler üç, dört, beş, altı ve yedi harfli olabilmektedirler. Ortası da olmayınca ismin bina ve hareke olarak tamamlanmasından sonra kelimenin sonunda ‘îrâb yapılır⁵⁶.”

4.2. KÛFE NAHİV EKOLÜ

İslam fetihleri sonucunda ana dili Arapça olmayan unsurların İslâmiyet’i kabul edip Araplarla karışmasının sonucu olarak Kurân kıraatinde yanlış okuyuşlar, Arap dilinin kullanımında hatalar ortaya çıkmıştır. Bu durumu önlemek ve yeni Müslümanlara doğru Arapçayı öğretmek amacıyla Arap dilinin doğru kullanım kaidelerinin tespitine dair ilk çalışmalar hicri I. yüzyılın ikinci yarısında Basra’da başlamış, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel çalışmalar Kûfe’de ortaya çıkmış ve üç asır kadar devam etmiştir. Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve meselelere bakış tarzları birbirinden farklı olan, dolayısıyla aralarında ihtilaflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açmıştır⁵⁷.

Önceleri Basriyyûn’dan faydalanarak yetişen ve h. II. yüzyıl sonlarında ayrı bir grup oluşturan Kûfiyyûn rekabet duygusunun etkisiyle hararetli bir çalışma içine girmiştir. Kûfe’de Ali b. Hamza el-Kisâî (ö.189/805) ve Yaḥyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi iki büyük gramer âlimi yetiştikten sonra bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları çoğalmıştır. İlk ihtilaf, Kûfe’nin temsilcisi Ebû Ca’fer er-Ruâsî (ö. 187/803) ile Basra’nın temsilcisi el-

⁵³ Şevkî Dayf, age., s. 125-27.

⁵⁴ İsmâil Durmuş, “Nahiv”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI/302.

⁵⁵ Şevkî Dayf, age., s. 131.

⁵⁶ Ebu’l-Kâsım ez-Zeccâcî, age., s. 76.

⁵⁷ Hulusi Kılıç, “Kûfiyyûn”, DİA, Ankara, 2002, XXVI/ 345.

Halil b. Ahmed arasında başlamış, daha sonra Kûfeli el-Kisâî ile Basralı Sibeveyh arasında devam etmiştir. Basralıların Emevî sempatzanı olmasına karşılık Kûfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfelilerin Hâşimîlere olan sempatileri sebebiyle Abbâsî hanedanı ve vezirleri daha çok Kûfelilerin tarafını tutmuştur. Dolayısıyla ihtilafların ilmi olduğu kadar siyasi boyutu da vardır⁵⁸.

Basra mektebi ile Kûfe mektebinin takip ettikleri metod farklılık göstermiştir. Her iki mektep çalışmalarını duyum ve kıyasa dayandırmakla beraber, Basra nahiv ekolü, duyum konusunda fesahatlerine güvenilen badiye Araplarından rivayetler yapıp bu konuda titizlik gösterirken, Kûfe nahiv ekolü, bu konuda gevşek davranmıştır. Duyumdaki bu genişlik kıyasa da yansımıştır. Bazen duyuma dayanmayan bir kullanımı esas kabul edip üzerine kıyas yapıldığı dahi görülmüştür⁵⁹.

İki mezhep arasındaki anlayış farkı ve ihtilaf sebeplerine örnek olarak aşağıdaki kelimelerin çoğul yapılması hususu gösterilebilir: “Kapı” manasına gelen أَبْوَابْ kelimesi أَبْوَابْ ve أَبْوَابْ şeklinde çoğul yapılır. Ancak أَبْوَابْ fazla kullanılmayan nâdir bir şekildir. Aynı vezinde olup “köpek dişi” anlamında kullanılan نَابْ kelimesinin çoğul şekilleri ise أَنْيَابْ ve أَنْيَابْ dur. Aynı vezinde olan دَفْ (tef), رَفْ (raf) ve صَفْ (sıra, dizi) kelimeleri sadece دُفُوفْ ve رُفُوفْ ve صُفُوفْ şekillerinde cemilenir. Def vezninde olup “el ayası” ve “yumruk” manasına gelen كَفْ kelimesinin çoğul biçimleri أَكْفْ ve كُفُوفْ ve كُفْ dür. Basriyyûn'a göre bu kelimelerden bedevî Arapların kullandığı şeklin dışında çoğul yapılması câiz değildir. Dolayısıyla “نَابْ” kelimesinin, “بَابْ”ın çoğulu olan “بَيَانْ”a kıyasla “نَيَانْ”, “دَفْ” ve “صَفْ” kelimelerinin de “كَفْ”in çoğulu olan “أَكْفْ”e kıyasla “أَدَفْ” ve “أَصَفْ” şeklinde çoğul yapılması doğru değildir. “بَابْ”ın en çok kullanılan esas çoğul şekli “أَبْوَابْ”dır. Bu kelimenin “أَبْوَابْ” şeklinde çoğulu ise nâdir ve şâzdır, sadece Araptan duyulması halinde kabullenilir, fakat kullanılmaz. Kûfiyyun'a göre ise “دَفْ” ve “صَفْ” kelimeleri “كَفْ” kelimesiyle aynı vezinde olduğundan bunların da tıpkı “كَفْ” kelimesi gibi “أَدَفْ” ve “أَصَفْ” şeklinde, “نَابْ” kelimesinin aynı vezinde olan “بَابْ”ın nâdir ve şâz çoğulu “أَبْوَابْ”ye kıyasla “أَنْيَابْ”, “جَارْ”ın (komşu) “أَجُورْ”, “تَاجْ”ın (taç) “أَتُوجْ” şeklinde çoğul yapılması câizdir⁶⁰.

Kûfeli dilcilerin Basra ekolünden ayrı müstakil bir ekol olma yolundaki çabaları, Basralılardan farklı nahiv terimlerini koymalarını gerektirmiştir. Basralılar ismi fâili

⁵⁸ Hulusi Kılıç, “Kûfiyyûn”, XXVI/ 345.

⁵⁹ Şevkî Dayf, age., s. 163-164.

⁶⁰ Hulusi Kılıç, “Başriyyûn”, V/117-118.

kullanırken, Kufeliler bunun yerine fiili dâim terimini kullanmışlardır. Kufeliler, zamir yerine kinaye ve meknî, şe'n zamiri yerine ismi mechûl, fasıl zamiri yerine ismi 'ımâd, temyîz yerine tefsîr terimini kullanmışlardır. Kufelilerin kullandıkları bu terimlerin hepsi zamanla ortadan kalkmış ancak atfî nesak ve na't terimi kullanılmaya devam etmiştir⁶¹.

Mehdî el-Mahzûmî'ye göre eski dilciler tarafından Kufe dil mektebinin Ebu Cafer er-Ruâsi ile başladığına dair görüşler ileri sürülmekle beraber gerçek anlamda el-Kisâi'den önce Kufeli bir nahivciye rastlanmamaktadır⁶². Yine Şevkî Dayf da, el-Kisâi ve el-Ferrâ'nın Kûfe nahiv ekolünün temelini attıklarını, Ebu Cafer er-Ruâsi'nin ise kayda değer bir donanımına sahip olmadığı, görüşündedir⁶³.

Mehdî el-Mahzûmî, Şevkî Dayf gibi çağdaş dilcilerin el-Kisâi'yi Kûfe ekolünün kurucusu olarak görmeleri doğru bir görüş olarak görünmemektedir. Çünkü Kûfe ekolü Basra ekolüne muhalefet temeline oturtulmuş bir ekoldür. İlk ihtilafın da Ebu Cafer er-Ruâsi ile el-Halil b. Ahmed arasında oluşunu kabul ettiğimizde Kufe ekolünün kurucusunun Ebu Cafer er-Ruâsi olması daha doğru görünmektedir. Ancak el-Kisâi ve el-Ferrâ'nın Kûfe nahiv ekolünün ortaya çıkmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bunlara ileride değinilecektir.

Basra nahiv ekolü dilcilerinden el-Ahfeş el-Evsat'ın talebesi ve yedi kıraat imamından biri olan el-Kisâi, fesahatlerine güvendiği Arap kabilelerinin kullanımını şâz da olsa tercih etmekte sakınca görmemiş, dilde kurallaştırma yerine kullanıma önem vermiştir. Şâz örnekleri ezberlemekle yetinen ve onlara kıyas uygulamayan Basra nahivcilerinin aksine kıyas yoluna gitmiş, dilde buna benzer farklı yaklaşımlar sergilemiştir⁶⁴.

el-Kisâi bazen o kadar ileri gitmiştir ki, duyumda hiçbir örneği olmayan görüşler ileri sürmüştür. Bu duruma misal olarak, şart fiili ile şart edatının arasının şart fiilinin mamulüyle, atıfla ve tekitle ayrılmasını duyumda hiçbir örnek olmadığı halde câiz görmesi verilebilir⁶⁵.

el-Kisâi Kûfe nahiv ekolünü üç temel üzerine inşa etmiştir⁶⁶:

- 1- Şiir, söz ve kıraatlerin şâz olanlarından şevâhid ve örnekler rivayet etmek.
- 2- Kullanım yaygınlığı olarak az, nâdir ve şâz olanlar üzerine nahiv kural ve kâidelerinin koyarken kıyasta bulunmak.
- 3- Basra nahiv ekolü ile ihtilafları çoğaltmak.

⁶¹ Şevkî Dayf, age., s. 166-167.

⁶² Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, 2. baskı, Mısır, Şirketu Mektebi ve Maṭbaati Mıṣṭafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 1958, s. 68; Şevkî Dayf, age., s. 154.

⁶³ Şevkî Dayf, age., s. 154.

⁶⁴ Tayyar Altıkulaç, "el-Kisâi", DİA, Ankara, 2002, XXVI/ 70.

⁶⁵ Şevkî Dayf, age., s. 183.

⁶⁶ ae., s. 195.

İki mezhep arasındaki ihtilâfî ele alan en kapsamlı ve meşhur eser, Kemaleddîn el-Enbârî'nin yazmış olduğu *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'dir. el-Enbârî bu eserinde iki mezhep arasında ihtilaflı olan 121 mesele işlemiştir. Basra ekolüne mensup bir dilci olan el-Enbârî, meseleleri her iki mezhebin görüşlerinin zikrederek ele almış ve yedi mesele (10, 18, 26, 70, 97, 101 ve 106. meseleler) dışında Basralıların görüşünü doğru kabul etmiştir⁶⁷.

İki mekteb arasındaki en meşhur ihtilaflardan biri mübteda ve haberi raf eden amilin ne olduğu konusudur. Kûfiyyûn'a göre, mübtedayı raf eden haber, haberi raf eden de mübtedadır. Basriyyûn'a göre, mübtedayı raf eden manevî amil ibtidâdır. Haberde Basralılar ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları haberin yalnız ibtida ile merfu olduğunu söylerken bir kısmı da ibtida ve mübtedanın beraber haberi merfu kıldıkları görüşünü benimsemişlerdir⁶⁸.

Kûfe nahiv ekolünün el-Kisâî'den sonraki en önemli temsilcisi el-Ferrâ'dır. el-Kisâî hem kıraat âlimi hem nahivci olup bu iki yönünden biri diğer tarafına baskın gelmiyordu ancak, el-Ferrâ'nın diltiliği kıraat ve tefsir yönüne ağır basmaktadır⁶⁹. el-Ferrâ metod olarak hocasının yolunda devam etmiş ve Kûfe nahiv ekolünü ve ıstılahlarını son haline getirmiştir⁷⁰.

el-Ferrâ birçok konuda Basra nahiv ekolü ile ihtilaf etmiştir. Bunlardan biri fiil ve mastar konusundadır. el-Ferrâ'ya göre, fiil asıldır, mastar fiilden türemiştir. Basra ekolüne göre mastar asıldır, fiil ondan müştaktır. el-Ferrâ ile Basra nahiv ekolü arasındaki başka bir ihtilaf, isim ve fiilde 'irâbın asıl mı? fer' mi? olduğu konusudur. Basralı nahivcilere göre 'irâb isimlerde asıl, fiillerde fer'dir. el-Ferrâ'ya göre 'irâb, isimler gibi fiillerde fer'dir. Bir diğer ihtilaf ise, fiiller ve bölümleri meselesidir. Basralılar fiilleri mazi, muzari ve emir olmak üzere üçe ayırmışlardır⁷¹. el-Ferrâ ve Kûfeliler ise fiilleri mazi, muzari ve dâim şeklinde üçe ayırmışlardır. el-Ferrâ dâim fiille emir fiili değil, ismi fâili kastetmiştir⁷².

Kûfe nahiv ekolünün görüşlerinin birçoğu kendisine ait olan el-Ferrâ, nahiv ilminde hocası el-Kisâî'nin yolundan gitmiş ve onun metodunu takip etmiştir. Ancak el-Ferrâ'nın şekil ve konu bakımından el-Kisâî'den ayrıldığı bazı noktalar vardır. el-Kisâî nahiv konusunda kıraat âlimlerinin ve hadisçilerin metodunu takip etmekteydi felsefeden uzaktı. el-

⁶⁷ Hulusi Kılıç, "el-İnşâf", DİA, İstanbul, 2000, XXII/320.

⁶⁸ Ebu'l-Berekât Kemâleddin el-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebrûk-Muahmmmed Mebrûk, 1. baskı, Kahire, el-Mektebetu'l-Hâncî, 2002, s. 40.

⁶⁹ Mehdî el-Mahzûmî, age, s. 127.

⁷⁰ Şevkî Dayf, age., s. 195.

⁷¹ Şevkî Dayf, age., s. 196.

⁷² Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'ânî'l-Kurân*, 3. baskı, Beyrut, 'Âlemu'l-Kutub, 1983. I/165.

Ferrâ ise mütekellimindendi ve nahvinde felsefenin etkisi vardı. el-Ferrâ'nın nahiv konularında da el-Kisâî ile farklı görüşlere sahip olduğu yerler vardı. Örneğin, muzari fiili raf eden amil konusunda el-Kisâî, amilin muzaraat harfleri olduğu görüşünü benimserken el-Ferrâ, başında nasb ve cezm edatlarının olmamasının muzari fiilin merfûluğunda amil olduğunu ileri sürmüştür⁷³.

Kûfe nahiv ekolünün son meşhur temsilcisi Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ Şa'leb ö.(h. 291)'dir. Kendisi el-Kisâî ve el-Ferrâ'dan değil onların öğrencilerinden ders almıştır. Şa'leb kendisinden önce gelen Kûfe nahiv ekolünün kurucuları el-Kisâî ve el-Ferrâ'nın metodunu takip etmiş ve genelde onların görüşlerini Basralılar karşısında desteklemiştir. Ancak bazen kendisi de içtihatla bulunmuştur.

Şa'leb nahivde el-Kisâî ve el-Ferrâ'nın seviyesine çıkamamıştır. Bunu muzari fiili raf eden amil konusundaki görüşünde görmekteyiz. el-Kisâî muzari fiili raf edenin muzaraat harfleri olduğunu el-Ferrâ ise, muzari fiilin başına bir nasb ve cezm edatının gelmemesiyle merfu olduğu görüşünün belirtmişlerdir. Şa'leb ise muzari fiili raf eden amilin muzari fiilin kendisi olduğu görüşündedir⁷⁴.

Şa'leb'in birçok ilim alanında telifleri vardır ancak, bunlardan birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber en meşhur eseri el-Mecâlis günümüze ulaşmıştır. Şa'leb bu eserinde başta nahiv, kıraat ve dil olmak üzere birçok alana dalmıştır. Kûfe nahiv mektebine dair birçok mesele bu eserde mevcut olmakla birlikte Basra nahiv ekolüne ait görüşlerde eserde vardır⁷⁵.

4.3. BAĞDAT NAHİV EKOLÜ

Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilafların hemen hemen son bulduğu hicri IV. asırda nahiv uleması her iki ekolün görüşleri arasında kendi fikirlerine uygun gelen bir görüşü tercih etmeye başladılar. Bu sebeple, bu ulemayı ne Basra ekolüne ne de Kûfe ekolüne dâhil etmek mümkün olmuyordu. Çünkü bu ulemanın önceki dönemlerde olduğu gibi, iki ekolden birine taassubu yoktu. Bazı ihtilaflı meselelerde, iki ekolün görüşlerinden birini ya da her ikisini bir arada zikrediyorlardı. Bu yeni ekole Bağdat'ta ortaya çıkması nedeniyle Bağdat ekolü ismi verildi.

⁷³ Mehdî el-Mahzûmî, age, s. 141–142.

⁷⁴ Şevkî Dayf, age., s. 229.

⁷⁵ Şa'leb, *el-Mecâlis*, thk. ve şerh Abdu's-Selam Muhammed Hârûn, 2. baskı, Mısır, Dâru'l-Me'ârif, II/24.

Bağdat nahiv ekolü, Basra ve Kûfe ekollerine ait görüş ve içtihatlardan seçim yapma metodunu benimseyen bir ekoldür. Bağdat ekolüne bağlı dilciler arasında iki yönelim vardır: Kûfe nahiv ekolüne meyilli olan dilcilerden oluşturduğu akım ve Basra nahiv ekolüne ait görüşlere meyilli olan dilcilerin oluşturduğu akım. Bu ekole mensup bazı dilciler ise her iki mezhebi karıştırıcı bir metod izlemişlerdir⁷⁶.

Ebu'l-Hasen b. Keysân ö.(h. 299), Bağdat nahiv ekolünün ilk büyük dilcisi olarak kabul edilir. Şa'leb ve el-Muberred'den ders almıştır⁷⁷. Nahiv ilminde Kûfe ve Basra nahiv ekollerinin görüşlerinden faydalanmıştır. Bu iki ekolden birine diğerinden daha fazla meyli yoktur⁷⁸. İbn Keysân, Bağdat ekolü nahiv metoduna bağlı bir dilci olarak, bazen Basralıların görüşlerini bazen Kûfelilerin görüşlerini uygun görmüş bazen de özgün görüşler sunmuştur. **لام التعليل** in muzari fiili nasb etmesi konusunda Basralıların gizli bir **أن** takdir etmelerini, bu takdirin bazen **كي** ile de olabileceğini ekleyerek uygun görmüştür. Kûfeliler, **ما زال** nin haberinin öne geçmesinin câiz görmüşler ve bu konuda İbn Keysân'da onlarla mutabık olmuştur. İbn Keysân'ın özgün görüşlerine örnek olarak, mecazi müennes olan mübteda ile beraber gelen fiilin müzekker olmasını câiz görmesi verilebilir⁷⁹.

Şa'leb'in talebesi olan Ebû Bekir b. el-Enbârî ö.(h. 328) Kûfe nahiv ekolüne meyilli Bağdatlı bir dilcidir. Kûfe nahiv ekolüne meyilli olmakla Kûfelilerin görüşleriyle tamamen mutabık olmayıp onlarla ihtilaflara da girmiştir. Bazen Basralıların görüşlerini de uygun görmüştür. el-Enbârî'nin nahivde özgün görüşleri de vardır⁸⁰.

Ebû İshak İbrahim es-Seriy b. Sehl ez-Zeccâc ö.(316/923) Basra ekolüne meyilli bir Bağdat nahiv ekolü dilcisidir⁸¹. ez-Zeccâc, Bağdatta önce Şa'leb'in ilim halkasındaydı ve Kûfe nahiv ekolü taraftarıydı. el-Muberred'in Bağdat'a gelişiyle onun halkasına katılmış ve Basra nahiv ekolü taraftarı olmuştur⁸². Bağdatta vefat etmiştir⁸³.

⁷⁶ Hadîce el-Hadîsî, age., s.219.

⁷⁷ Şevkî Dayf, age., s. 248.

⁷⁸ es-Sîrafî, *Aḥbârün'n-Naḥviyyîn el-Baṣriyyîn*, thk. Taha Muḥammed ez-Zeynî ve Muḥammed 'Abdu'l-Mun'im el-Hafâcî, Kahire, Mektebetu ve Matbaatu Mıṣṣafâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Evlâduhu, 1955, s. 80; Şevkî Dayf, age., s. 249.

⁷⁹ Şevkî Dayf, age., s. 259.

⁸⁰ ae., s. 249.

⁸¹ Hadîce el-Hadîsî, age., s. 227-245.

⁸² es-Sîrafî, age., s. 80.

⁸³ Hadîce el-Hadîsî, age., s.219.

⁸³ ez-Zubeydî, *Ṭabaḳātu'n-Naḥviyyîn el-Luḡaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhim, 2. baskı, Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, 1973, s. 112.

Basra nahiv ekolünün nahivlerinde ağır bastığı nahivcilerden Ebu Ali el-Fârisî ö.(377/987) ve öğrencisi İbn Cinnî en meşhurlarıdır. Ebu Ali el-Fârisî Ebu İshak ez-Zeccâc'ın talebesi ve İbn Cinnî'nin hocasıdır. Ebu Ali el-Fârisî, bazı konularda Basralıları desteklemiş, bazı konularda Kûfelilerin görüşlerini doğru kabul etmiş, bazen de kendine has görüşler ileri sürmüştür⁸⁴.

Ebû Ali el-Fârisî, كَانَّ nin bazen zâid olarak gelebileceği konusunda el-Halil ve Sîbeveyh'i desteklerken, tenâz'u konusunda birinci fiilin amel ettiğini kabul ederek Kûfelileri desteklemiştir. Matûf un amilinin mahzuf fiil olduğunu söylerken özgün bir görüş belirtmiş olmaktadır⁸⁵.

Ebû Ali el-Fârisî'nin öğrencisi İbn Cinnî el-Hasâiş isimli eseriyle meşhur olmuş, Basra ekolüne meyilli Bağdatlı bir dilcidir. İbn Cinnî hocası Ebu Ali el-Fârisî'ye kırk yıl boyunca talebelik etmiş ve onun vefatından sonrada nahiv görüşlerini devam ettirmiştir.

İbn Cinnî birçok konuda Basra nahiv ekolü dilcileriyle mutabıktır. Bu mutabakattan biri iştikak konusundadır. İbn Cinnî Basralılar gibi mastarın asıl fiilin ise ondan türemiş olduğu görüşündedir⁸⁶. Bununla beraber muhtelif meselelerde İbn Cinnî Kûfelilerin görüşlerini de benimsemiştir. إن النافية ليس gibi amel etmesi, bu konuda örnek olarak verilebilir. Bu konuda Kûfelilerle ve hocası Ebu Ali el-Fârisî ile aynı görüştedir. İbn Cinnî'nin Basra ve Kûfe nahiv ekollerinden bağımsız özgün görüşleri de vardır. Bunlara örnek olarak haberin amilinin ibtidâ ile mübtedânın ikisinin beraber olduğu şeklindeki görüşü verilebilir⁸⁷.

4.4. DİĞER NAHİV EKOLLERİ

Bağdat nahiv ekolünün takip ettiği tercih metodu sonrasındaki nahiv çalışmalarında takip edilen metod olmuştur. Başta Endülüs ve Mısır olmak üzere çeşitli Arap beldelerinde yapılan nahiv çalışmalarında önceki nahiv ekollerinin içinden görüşleri seçme/tercih etme metodu kabul görmüştür. Şimdi Basra, Kûfe ve Bağdat kadar ileri düzeyde olmasa da çeşitli beldelerde yapılan nahiv çalışmalarına göz atacağız.

4.4.1. ENDÜLÜS EKOLÜ NAHİV NAZARİYESİ

Bağdat ekolünden sonra kurulan Endülüs ekolü, Bağdat ekolünde olduğu gibi Basra ve Kûfe ekollerinden birine bağlılığı yoktur. Görüş olarak daha önceki nahivle ilgili görüşlerden

⁸⁴ Şevkî Dayf, age., s. 259.

⁸⁵ ae., s. 259-261.

⁸⁶ İbn Cinnî, age., I/119.

⁸⁷ ae., II/385.

tercihlerde bulunmuşlardır. Bununla beraber özgün görüşler koyan nahivciler de mevcuttur. Önceki nahiv eserleriyle ilgili şerh ve ihtisar çalışmaları Endülüste ki nahiv çalışmalarında önemli bir yer tutar.

Endülüslü ilk nahivci doğuya gidip el-Kisâi ve el-Ferrâ'ya talebe olan Cûdî b. Osman ö.(198/813)dir. Cûdî b. Osman Endülüs'e Kufelilerin kitaplarını getiren ilk kişidir. Vefatına kadar Endülüste nahiv dersleri vermiştir⁸⁸.

İbn Mağâ' ö.(592/1116), İbn 'Uşfûr ö.(663/1284), Ebû Hayyân ö.(h.745) gibi önemli dilciler Endülüs nahiv ekolüne mensuplardır. Amiller nazariyesi ile ilgili eleştirileriyle tanınan İbn Mağâ' ile ilgili ileride geniş bilgi verilecektir. Burada bir diğer Endülüslü meşhur nahivci İbn Mâlik et-Tâî ö.(h.672) ile ilgili biraz bilgi verelim.

İbn Mâlik, hadisle iştişhâdî çok yapmasıyla ve sarf ve nahiv konularını manzûm olarak sunmasıyla meşhur olmuş bir dilcidir. Nahiv konularını işlediği meşhur manzum eseri Elfiye 1000 beyitten oluşmaktadır⁸⁹.

İbn Mâlik özgün görüşlerinin yanında nahivde Basralı, Kûfeli, Bağdatlı ve kendisinden önceki Endülüslü nahivcilerin görüşlerinden tercihlerde bulunmuştur. تَأْمُرُونِي kelimesinde mahzûf olanın merfûluk alameti olan nunun olduğu görüşüne giderek Sîbeveyh'le mutabık olmuştur. Kûfelilerle aynı görüşte olduğu duruma, مَنْ ve مَنْ edatlarından sonra merfû bir isim geldiğinde bu isimlerin fiili mahzûf faili bâki olan bir cümleye muzaf bir zarf olduğu şeklinde görüşü örnek olarak verilebilir. Bağdatlı dilcilerle paylaştığı görüşler de mevcuttur. Mesela, ismin mebnî olmasında harfe benzemesinden başka bir sebep olmadığı görüşünü belirten İbn Cinnî ile aynı görüştedir. İbn Mâlik'in bazen selefi olan Endülüslü dilcilerin görüşlerini aldığı görülmektedir. Buna örnek olarak, (وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا) “ Yeri de kaynaklar halinde fişkırttık...” (Kamer:12) ayetindeki عُيُونًا kelimesinin temyiz olduğunu hal olmadığını söylerken İbn 'Uşfûr ile aynı görüşe gitmiştir. Özgün görüşlerine örnek olarak hal cümlesinin bazen zamir ve vav olmaksızın gelebileceğini belirttiği görüşü verilebilir⁹⁰.

4.4.2. MISIR EKOLÜ NAHİV NAZARİYESİ

Mısırdaki nahiv çalışmaları, Kurân-ı Kerim'in 'irâb noktaları ve harflerinin noktalanması çalışmalarıyla beraber erken bir zamanda başlamıştır. Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin öğrencisi olan Abdurrahman b. Hurmuz ö.(117/735), Kurân-ı Kerim'in noktalanma ve harekelenme

⁸⁸ ez-Zübeydî, age., s. 252.

⁸⁹ Şevkî Dayf, age., s. 310.

⁹⁰ ae., s. 310-316.

faaliyetlerinin yayılması noktasında çaba sarfeden kıraat âlimlerindendir. O kıraati Abdullah b. Abbas ve Ebu Hureyre'den almıştır. Abdurrahman b. Hurmuz'den kıraatini meşhur yedi kıraat alimlerinden biri olan Nafi' b. Ebu Nu'aym ö.(169/785)'dan almıştır. Nafi''den sonra en meşhur Mısırlı kıraat alimi Verş lakabıyla tanınan Osman b. Sa'îd ö.(197/812)'dir. Verş sadece kıraat alimi değil aynı zamanda önemli bir Arap dili alimidir⁹¹.

Gerçek anlamda ilk Mısırlı nahivci Vellâd b. Muhammed et-Temîmî'dir. Vellâd önce Mekke'ye hacca gitmiş oradan Medine'ye uğramış ve Mescidi Nebevîyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Medine'de el-Halil b. Ahmed'in öğrencisi el-Muhellebî ile karşılaşmış ve ondan nahivle ilgili ilk bilgileri almıştır. Daha sonra Basra'da el-Muhellebî'nin hocası el-Halil b. Ahmed'e ulaşmış ve onun ilminden faydalanmıştır. Medine'ye dönüp Muhellebî ile münazaralarda bulunduktan sonra memleketi Mısır'a dönmüştür⁹².

Mısır nahiv ekolüne mensup nahivcilerin takip ettikleri metod Bağdat nahiv ekolü metodu olan tercih/seçim metodudur. Mısırlı nahivciler, kendilerinden önceki nahivcilerin görüşlerine kâh mutabık kâh muhalif olmuşlar ve bu görüşler içinden tercihlerde bulunmuşlardır. Son dönem Mısırlı nahivciler ise şerh ve ihtisar çalışmaları ile ilgilendikleri görülmektedir. Mısır nahiv ekolünün en meşhur nahivcileri, İbnu'l-Hâcib ö.(646/1248), İbn Hişâm ö.(762/1361) ve Suyutî ö.(911/1505)'dir.

V.NAHVİN KOLAYLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA YENİLİKÇİLİK FAALİYETLERİ

Arap gramerinin esasları, tedvin hareketiyle birlikte belirlenmeye başlamış, bu konuda eserler yazılmıştır. Nahiv ilmi, bu çalışmanın büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Söz konusu ilim, ilk çalışmalarla birlikte âlimlerin yoğun bir ilgisi ile karşılaşmış, bu alanda hacimli eserler telif edilmiş ve bu eserler nahvi öğrenmeyi güçleştirmiştir. Bundan dolayı bu ilmi kolaylaştırmak, genç nesillere öğretmek gibi amaçlarla yenilik hareketleri başlamış ve günümüze kadar da devam etmiştir⁹³. Sadece nahiv eserlerinin hacimlerinin büyük olması değil, amiller nazariyesi, kıyas, talil gibi Arap dilinin gramerinin oluşumunda etkili olan unsurlar da dili öğrenmeyi güçleştiren etkenlerin başında sayılmaktadır.

Nahvi kolaylaştırma faaliyetleri ilk olarak h. III. asırda yaşamış olan Câhız ö.(255/869)'la başlamıştır. Câhız'a göre bir öğrenci, nahvin ayrıntısına girmeden, kendisini

⁹¹ Şevkî Dayf, age., s. 328.

⁹² 'Ali b. Yusuf el-İkfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Mısır, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1986, III/352.

⁹³ Yusuf Doğan, *Arap Gramerinde İlk Yenilikçilik Hareketleri ve Etkileri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2008, VIII, sayı:3, s.183.

yanlıştan koruyacak kadarını öğrenmesi gerekir. Daha fazlası, hayatını nahiv ilmine vakfetmiş uzmanların işidir⁹⁴.

Câhız'ın yaptığı öğrenci-uzman ayırımını, daha sonraki nahivciler de devam ettirmişler, her iki gruba da hitap eden eserler yazmışlardır: 1. Uzmanlar için uzun ve ayrıntılı eserler. 2. Öğrenciler için kısa ve öz eserler. Bu kısa eserlere örnek olarak, ez-Zeccâcî'nin el-Cumel fi'n-Nahv, İbn Hişâm'ın Kıta'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ isimli eserleri verilebilir.

Kolaylaştırma hedefli yenilik faaliyetleri iki yönlüdür: Pedagojik yön ve metodolojik yön. Pedagojik yön, dilin yapısına dokunmadan var olduğu şekilde etkili bir eğitim öğretim faaliyetinin yapılmasını hedeflemektedir. Nahivle ilgili ilk dönemlerde yapılan muhtasar ve şerh faaliyetleri bu cümleden sayılabilir. Günümüzde Mustafa Emin ile Ali el-Cârim'in yazmış oldukları en-Nahvu'l-Vâdih isimli eser pedagojik anlamdaki yenilik metoduyla yazılmış bir eserdir.

Metodolojik bağlamda nahvin kolaylaştırılmasını hedefleyen yenilik faaliyetlerinde merkezdeki unsurlar, nahvi zorlaştırdığı iddia edilen ve Arap nahvinin temelini oluşturan başta amiller nazariyesi olmak üzere kıyas ve illetir.

Amiller nazariyesine yönelik ilk karşı çıkış Kuṭrub ö.(206/821-822)'a kadar götürülür. Ona göre, edebî dilin en önemli niteliği durumunda olan 'irâb olgusu medeniyetle uyuşmamakta, Arapçada cemi müzekker sâlimlerin her durumda yâ ile okunması gerekmektedir⁹⁵.

İbn Cinnî, h. 4. yüzyılda kıyas geleneğine bağlı olarak sürdürülen, çok defa Basra ve Kûfe dil mektepleri arasındaki rekabete dayalı klasik tarzdaki dil çalışmalarına yeni bir anlayış getirmek istemiştir. Ona göre nahivciler, her ne kadar kelime sonundaki hareketlerin değişimini lafzî ve manevî amillere bağlasalar da, gerçekte burada temel amel konuşanın kendisidir. Bu yaklaşımıyla onun Kuṭrub'dan sonra amel nazariyesine karşı çıkanlardan biri olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Kuṭrub ve İbn Cinnî, amel ve ona bağlı i'râb sisteminde yapılabilecek ıslahla nahivde yenilik olabileceği düşüncesine sahip olmuşlardır. Ancak amel fikrini reddeden İbn Cinnî terim olarak yine de kitabının birçok yerinde amili kullanmıştır⁹⁶.

Arap nahvinin öğrenilmesinin zorlaştıran amiller nazariyesi, kıyas, illet, takdir gibi unsurlara karşı eleştiriler Endülüste yoğunlaşmıştır. Endülüs'te nahvi kolaylaştırmaya yönelik

⁹⁴ Şevkî Dayf, çevr. Ali Bulut, *Nahvin Kolaylaştırılması*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, VII, sayı:3, s. 211-212.

⁹⁵ Soner Gündüzöz, *Klasik Ve Modern Arapçanın Tarihsel Ve Filolojik Sınırları*, Nüsha, Kış 2003, yıl 3, sayı 8, s. 71.

⁹⁶ Yusuf Doğan, agmk, s. 190.

ilk alışmalar, İbn Hıazm ö.(456/1064)'la başlamış, İbn T mert  .(524/1130), İbn Mağ '  .(592/1196) ve İbn Ruşd  .(595/1198)'le devam etmiřtir⁹⁷. Bunların içinde İbn Mağ ', 20. yüzyıl nahivdeki yenilik faaliyetlerinde etkili olması bakımından  ne çıkmıştır. şimdi İbn Mağ ''nın Arap nahviyle ilgili eleştiri, öneri ve yenilikçi görüşlerine değinelim.

5. 1. İBN MAĞ ''NIN ARAP NAHVİYLE İLGİLİ ELEşTİRİLERİ VE YENİLİKÇİ GöRüşLERİ

Endülüslü İbn Mağ ''nın yetiştiği dönemde Endülüs ve Kuzey Afrika'da M ilik  mezhebi yaygındı. Bu yıllarda Muvahhidler Devleti'nin temellerini atmaya alışan İbn T mert mezhep taassubuna, özellikle M lik  mezhebi taraftarlarına karşı bir hareket başlatmış, yıkılan Murabıtlar devleti yerine kurulan Muvahhitler Devleti de Kuzey Afrika ve Endülüs'teki M lik lik taassubuna karşı resmî mezhep olarak Z hir liği benimsemişti. Endülüs'te M lik  fıkı taahsil eden İbn Mağ ', Mağrib'e geçip Muvahhitler Devleti'nde kadılık görevine tayin edilince Z hir  mezhebini kabul etti. Dönemin büyük Z hir  fakihlerinden biri olan İbn Mağ ', Z hir  mezhebi doğrultusunda yaptığı çalışmalarda nahiv âlimlerinin görüş ve düşünceleriyle de meşgul oldu. Onların Kurân ayetlerinin zahirini bir tarafa bırakıp yaptıkları çeşitli yorumlarla hem Allah'ın kel mını asıl gayesinden uzaklaştırmaya sebep olduklarını, hem de nahiv öğretimini zorlaştırdıklarını, bunun ise Kur n'ı kendi şahs  görüşleriyle tefsir etmeyi yasaklayan hadislere ters düştüğünü ileri s rd ⁹⁸.

İbn Mağ ''nın en önemli eleştirisi amil ve mamul nazariyesine yöneliktir. İbn Mağ ''nın nahivcilerden ayrıldığı nokta, onların ortaya koyduğu “ nasb, cer ve cezmin lafzî bir amille, raf n ise lafzî veya manevi bir amille olduğu” iddiasını reddetmesidir.

İbn Mağ ''ya göre, cümle içinde bir kelimenin merfu, mensup, mecrur ve meczum olmasındaki amil konuşanın kendisidir. Bu konuda İbn Cinnî'nin kendisini destekleyici görüşünü de zikreden İbn Mağ ', bir lafzın başka bir lafzî etkilemesinin aklen ve şeran uygun olmadığı g r ř ndedir⁹⁹.

İbn Mağ ''nın amil nazariyesini reddetmekteki temel gerekçesi, amilin açık olmadığı yerlerde gizli amillerin takdir edilmesi ve bunun Kurân metnine de uygulanmasıdır. Bu

⁹⁷ Yusuf Doğan, agmk, s.192.

⁹⁸ Hulusi Kılıç, “İbn Mağ ’”, D A, İstanbul, 1999, XX/164.

⁹⁹ Ahmed b. Abdurrahmân el-Kurtubî İbn Mağ ', *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nuĥ t*, thk. şevkî Dayf, 3. baskı, Kâhire, Dâru'l-Me'arif, 1988, s. 77.

ameliyeyi Kurân metninin kişisel görüşe göre açıklanması kabilinden saymış ve bunun haram olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁰.

İbn Mağâ' nahivcilerin takdir ettikleri mahzûf amilleri üç kategoride inceler¹⁰¹:

1. Muhatab anladığı için hazfedilen ancak sözün kendisiyle tamamlandığı amil. Bir kimse, insanlara bir şeyler veren bir kimseyi gördüğünde ona, “Zeyd” diyerek, Zeyd’e de vermesini kastetmesinde (زَيْدًا) kelimesinden önceki amil hazfedilmiştir. Ancak buradaki hazif uygun bir haziftir ve sözü veciz kılmaktadır.

2. أَزِيدَا ضَرْبَتَهُ؟ “Zeyd’e mi vurdun?” cümlesinde görülen nahivcilerin iştiğal olarak isimlendirdiği üslupta hazfedilen amil. Burada amil takdir edilmeden cümle anlaşılmaktadır. Dolayısıyla buradaki takdir gereksizdir.

3. Nidâ edatını fiil olarak tevîl ederken görüldüğü gibi, takdîr yapıldığında cümlelerin yapısının bozulduğu hazifler. يَا عَبْدَ اللَّهِ “Ey Abdullah” cümlesindeki nidâ edatı yerine fiil takdir edilerek اُدْعُو عَبْدَ اللَّهِ “Abdullah’ı çağırıyorum” veya اُنَادِي عَبْدَ اللَّهِ “Abdullah’a sesleniyorum” dendiğinde cümle inşâ (dilek kipi) iken, haberî olacak ve anlamı değişecektir.

İbn Mağâ’, amiller nazariyesi çerçevesinde, mecrurlara amil takdirini ve fiil ve fiilden türemiş isimlere fail-zamir takdirini de kabul etmemiştir. İbn Mağâ’, Tenâzu ve İstiğal konularında amiller nazariyesi bağlamında yapılan tahlilleri de gereksiz görmektedir.

İbn Mağâ’, ikinci ve üçüncü derecedeki ta’lilleri de reddetmektedir. قَامَ زَيْدٌ “Zeyd kalktı” cümlesinde “Zeyd” kelimesinin niçin merfu olduğunu soran bir kimseye verilecek cevap, bu kelimenin cümle içinde fâil konumunda olduğu ve her failin de merfu olduğu şeklindedir. “Fail niçin merfudur?” şeklindeki ikinci dereceden bir soruya verilecek cevabın “Arap böyle kullanmış ve Arapçaya böyle yerleşmiştir” şeklinde olması doğrudur. İbn Mağâ’ nahiv kural ve kaideleriyle alakalı bu gibi ikinci ve üçüncü dereceden illetleri reddeder¹⁰².

İbn Mağâ’, nahivcilerin yaptıkları kıyaslara itiraz eder. Ona göre nahivciler muzari fiilin ‘irâbı konusunda muzari fiille isim arasında ve gayrı munsarîf konusunda isimle fiil arasında buldukları benzerlikle çelişkiye düşmüşler ve yaptıkları kıyasta hata etmişlerdir¹⁰³. İbn Mağâ’, pratikte faydası olmayan konuların nahivden çıkarılması gerektiğini de ileri

¹⁰⁰ İbn Mağâ’, age, s. 81.

¹⁰¹ ae., s. 78-80.

¹⁰² ae., s. 130.

¹⁰³ ae., s. 134-137.

sürmüş ve söyleyişte bir fayda sağlamayan ihtilafların nahivden atılması fikrini savunmuştur¹⁰⁴.

5.2. ÇAĞDAŞ DÖNEM YENİLİK HAREKETLERİ

Napolyon'un Mısır seferi, Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa'daki okullarda uygulanan öğretim teknikleriyle eğitim yapan okullar açması ve Avrupa'ya okumak için öğrenci gönderilmesi ile birlikte Arap dünyası ile Avrupa arasında yakınlaşma başlamış ve söz konusu yakınlaşma bütün alanlarda etkisini göstermiştir. Bunun sonucunda, özellikle Arapçayı öğrenme ve kullanmada karşılaşılan zorluklar, Arapçayı batıdaki modern usullerle öğretmenin gerekliliği ileri sürülmeye başlanmış ve Arapça öğretimi ile ilgili ağır eleştiriler yapılmıştır¹⁰⁵.

Arap dilindeki yenilik hareketi Mısır'da 1930'larda İbrahim Mustafa'nın çağırısı ile başlamıştır. Daha sonra Mısır ve diğer Arap memleketlerindeki dilcilerin çalışmaları ile devam etmiştir. Şimdi başta İbrahim Mustafa'dan başlayarak bazı dilcilerin yenilikçi çabalarına göz atalım.

5.2.1. İBRAHİM MUSTAFA VE NAHİVLE İLGİLİ YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ

20. yüzyıldaki ilk sistemli yenilik hareketi İbrahim Mustafa'nın İhyâu'n-Nahv isimli eseri ile gerçekleşmiştir. İbrahim Mustafa'ya göre nahivcilerin nahvin gayesini, kelimenin sonlarının değişmesi diye tanımlanan 'irâbla sınırlandırmaları nahvin araştırma sahasını daraltmıştır. Hâlbuki nahiv, sözü oluşturma kanunudur. Ona göre, nahivcilerin ihtilafları, münakaşaları nahvi ifsat etmekten başka bir işe yaramamıştır. İbrahim Mustafa, nahivcileri nahvin konularını daralttıklarını söylerken onların iki noktada yanlış yaptıklarını ifade etmiştir¹⁰⁶:

1. Nahivciler nahvin sınırlarını ve araştırma alanlarını daraltmışlardır. Arapçanın anlam ve üslup özelliklerine önem vermemişler ve edebî sırlarını gizli bırakmışlardır.

2. Nahivciler, nahiv için lafzî bir yol çizmişlerdir. Nasb, raf gibi çeşitli lafız hallerini açıklamaya yönelmişler ancak bu 'irâb durumlarının anlama etkileri üzerinde hiç durmamışlardır.

Çağdaş dönemde İbn Mağâ'dan en fazla etkilenen gramercilerden biri olan Mustafa İbrahîm, İhyâu'n-naḥv'ın girişinde nahivden amel nazariyesini atmanın gerekliliğini, Arapçayı

¹⁰⁴ İbn Mağâ', age, s. 138-141.

¹⁰⁵ Nihad M. Çetin, "Arap", DİA, İstanbul, 1991, III/ 285.

¹⁰⁶ İbrahim Mustafa, İhyâu'n-Nahv, 2. baskı, Kahire, yayınevi yok, 1992, s.7-8.

öğrenmeye yani dildeki anlamları öğrenmeğe engel teşkil ettiğini, aslında ‘irâb alametlerini amil değil, konuşanın kendi sesleri olduğunu belirtir¹⁰⁷.

İbrahim Mustafa otuzdan fazla babdan oluşan nahiv bablarını üç ana başlıkta toplanmasını önermiştir:

1. Bâbu’d-Dam:
2. Bâbu’l-Kesr:
3. Bâbu’l-Feth:

Amiller nazariyesini reddeden İbrahim Mustafa, dam, kesr ve fethi sadece birer ‘irâb alametleri olarak kabul etmemiş bunların manaya etkilerini ön plana çıkarmıştır. Ona göre damlı kelimeler, kendisinden bahsedilen veya kendisiyle ilgili konuşulan konumda olmaktadır. Bu yüzden nahivcilerin merfuat başlığı altında işledikleri konuların hepsini İbrahim Mustafa damme başlığı altında ele almış ve dammı isnad işareti olarak kabul etmiştir¹⁰⁸.

Kesri ise ister bir edat vasıtasıyla ister edatsız olsun bir kelimenin diğer bir kelimeye bitişmesini simgelemesi dolayısıyla izafet işareti olarak kabul etmiştir¹⁰⁹.

İbrahim Mustafa, fethanın bir ‘irâb alameti olmadığını ve dam ve kesr gibi bir anlam taşımadığını ifade etmiştir. Ona göre feth, telaffuz açısından hoş giden, hafif bir harekedir¹¹⁰.

İbrahim Mustafa esmâi hamsede elif, vâv ve yâ’nın ‘irâb alameti değil işbâ harfi ve tesniyenin şaz olarak kabul edilmesi gibi konularda Arap dili enstitülerini ve kurumlarını etkilemiştir¹¹¹.

5.2.2. ŞEVKÎ DAYF VE NAHİVLE İLGİLİ YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ

Şevkî Dayf, İbn Mağâ’nın er-Reddu ‘Ale’n-Nuḥât isimli eserini neşrederek ilim dünyasına kazandırmış ve İbn Mağâ’nın nahivcilere yönelik eleştirilerinden büyük ölçüde etkilenmiş Mısırlı çağdaş dilcidir. O, İbn Mağâ’ gibi amiller nazariyesine karşı çıkmamıştır ancak, onun câr-mecrûr ve zarf-mecrûra müteallak takdir edilmemesi; yine onun farazî temrinler olarak nitelediği öğrencilere çok ağır gelebilecek i’lal, ibdal gibi konuların nahivden atılması gibi görüşlerini kabul eder.

Şevkî Dayf, Arap nahvinin kolaylaştırılmasına dair önerilerini Arap Dil Kurumları Birliğinin 1977 yılındaki kongresine sunmuş Dil Kurumu da bu önerileri alt komisyona

¹⁰⁷ İbrahim Mustafa, age., s.52.

¹⁰⁸ ae., s.53.

¹⁰⁹ ae., s.71.

¹¹⁰ ae., s.77.

¹¹¹ Yasin Doğan, agmk, s. 206.

havale etmiştir. Alt komisyon bu önerilerden bir kısmını kabul etmiş bir kısmında ise düzeltmeler yapmış ve bunlar 1979 yılındaki kongresinde açıklamıştır¹¹².

Şevkî Dayf, “Tecdidü’n-Naḥv” isimli eserinde yenileştirme konusundaki önerilerini sunmuş ve bunları nahve uygulamıştır. Şevkî Dayf’ın kitabında uygulamış olduğu yenilik önerileri altı temel esasa dayanmaktadır. Şimdi bunları tek tek inceleyelim:

5.2.2.1. Nahiv Bablarının Yeniden Tertip Edilmesi

Şevkî Dayf, nahiv bablarını altıya ayırmıştır¹¹³:

1. Kelimenin Telaffuz Şekli; Fiiller, Fiillerin Kısımları ve Çekimleri; Harflerin Çeşitleri.
2. İsimlerin Kısımları, Çekimleri ve Çeşitleri
3. Merfuât
4. Mansûbât
5. Tekmilât
6. Ekler

Bu yeni tasnifte dikkat çeken noktalar, merfuât kısmından beş bab başlığını – كان ve kardeşleri; لَيْسَ gibi amel eden مَا، لَا ve لَاتْ; كَادَ ve kardeşleri ظَنَّ ve kardeşleri; أَعْلَمَ ve kardeşleri- kaldırıp bunları başka yerde ele alması ve iştiğal ve tenazu bablarını kaldırması, birinci kısma tecvid ilminden faydalanarak kelimenin telaffuzuna dâir pratik bilgiler eklemesi, ekler şeklinde bir bab ayırıp zikir-hazif, takdim-tehir, esas cümle ve cümle çeşitleri konularını işlemesi gibi durumlardır. Dayf bu yeni tasnifle nahiv bab başlıklarından on sekizini kaldırmıştır¹¹⁴.

5.2.2.2. Takdîrî ve Mahallî İrâbın Kaldırılması

Şevkî Dayf, takdîrî ve mahallî ‘irâbın kaldırılması konusunda İbn Maḍâ’dan esinlenmiştir. Takdîrî irâbın olduğu yerlerde, mahallî ‘irâbın genelleştirilmesini yani murab ve mebnî farkını kaldırıp kelimenin raf, nasb ya da cer mahallinde olduğunu açıklamanın öğrenciler için yararlı olacağı kanaatindedir. Örnek olarak جاء الفتى “Genç geldi” cümlesindeki فاعل مرفوع بضمة مقدرة منع من ظهورها التعذر şeklindeki ‘irâbın yerine الفتى: فاعل مرفوع بضمة مقدرة منع من ظهورها التعذر şeklinde bir ‘irâb yapılmasının yeterli olduğu görüşündedir. Mebnî

¹¹² Şevkî Dayf, *Tecdidü’n-Naḥv*, 5. baskı, Mısır, Dâru’l-Me’ârif, 2003, s. 4-5.

¹¹³ ae., s. 265-282.

¹¹⁴ ae., s. 23.

kelime için ise هذا زيد “Bu Zeyd’dir” örneğinde مبتدأ محله الرفع şeklinde bir ‘irâbın yeterli olacağı görüşündedir.

Nahivcilere göre, زيد عندك “Zeyd yanındadır” ve زيد في الدرس “Zeyd derstedir” cümlelerinde car ve mecrur ve zarf haber olmamakta onlara takdir edilen muteallak haber olmaktadır. Şevkî Dayf, car ve mecrura ve zarfa muteallak takdir edilmesinin yanlış olduğu görüşündedir. Bu takdirin gereksiz bir zorlaştırma olduğunu kabul eden Dayf, bu konuda da İbn Mağâ’ ile aynı görüşü paylaşmıştır¹¹⁵.

Şevkî Dayf, muzari fiilin واو المعية ve فاء السببية den sonra mustetir veya mukadder bir فاء واو المعية ve فاء السببية ile mansup kılınmasına karşıdır. Dayf, أن المصدرية sadece واو المعية ve فاء السببية den sonra değil her durumda açık olarak amel etmesi gerektiğini belirtmiş ve Arap Dil Kurumları Birliğine bu önerisini sunmuştur. Dil Kurumu da 1979’daki karar bildirgesinde bunu kabul etmiştir¹¹⁶.

5.2.2.3. Düzgün Konuşmaya Katkısı Olmayan Gereksiz İrabların Ders Kitaplarından Çıkarılması

Şevkî Dayf’a göre, ‘irâb amaç değil, konuşmayı düzeltmeye yarayan bir araçtır. Eğer ‘irâb konuşmayı düzeltmiyorsa gereksizdir. Dayf’ın bu konudaki önerileri bazı düzeltmelerle beraber 1979’daki Dil Kurumu karar bildirisinde yer almıştır. Dayf’ın ‘irâbını gereksiz gördüğü kelimeler şunlardır: لا سيما, bazı istisna edatları, كم الإستفهامية ve كم الخبرية, şart-isim edatları, كأن المخففة ve أن المخففة¹¹⁷.

5.2.2.4. Tanımlarda Yenilikler

Şevkî Dayf, mefulu mutlak, mefulu maah ve hal gibi nahiv konularındaki tanımların yetersiz olduğu görüşündedir. Bunlarla ilgili nahivcilerin yaptıkları tanımların eksik ve yanlış olduğu görüşünde olan Dayf, yeni tanımlar yapmıştır¹¹⁸.

Şevkî Dayf, İbn Hişam’ın yapmış olduğu “Amilini tekit eden veya çeşidini veya sayısını açıklayan ve haber ve hal olmayan isimdir” şeklindeki mefulu mutlak tanımını hatalı

¹¹⁵ Şevkî Dayf, age, s. 25.

¹¹⁶ ay.

¹¹⁷ ae., s. 26.

¹¹⁸ ae., s. 30.

bulmuştur. Dayf, mefulu mutlakı “Amilini tekit eden veya vasıflandıran veya açıklama şekillerinden birisiyle açıklayan mansup bir isimdir” şeklinde tanımlamıştır¹¹⁹.

Şevkî Dayf’ın eleştirdiği bir diğer tanım mefulu maah için nahivcilerin yaptıkları tanımdır. İbn Hişam mefulu maahı “ Kendisinden önce içinde fiil manasını ve harflerini taşıyan isim veya fiil bulunan bir cümlemin geldiği مع manası taşıyan vav edatından sonra gelen fazla bir isimdir” şeklinde tanımlamıştır. Dayf, bu tanım atıf vavıyla mefulu maah vavını birbirine karıştırmış olması açısından hatalıdır. O, mefulu maahı “ Atıf için olmayıp maa manasında olan vavı takip eden mensup bir isimdir” şeklinde bir tanım yapmıştır¹²⁰.

Şevkî Dayf, İbn Hişam’ın yapmış olduğu hal tanımını da kapalı bulmuştur. İbn Hişam, hali وَصَفَ فَضْلَةً لِّبَيَانِ الْهَيْئَةِ “Durumu açıklayan, fazla –cümlede bulunmadığı taktirde anlamda eksikliğin olmadığı- bir niteliktir” şeklinde tanımlamıştır. İbn Hişam bu tanımdaki وصف kelimesiyle halin mefulu mutlakla karışmasını, فضلة kelimesiyle de haberle karışmasını, tanımdaki diğer unsurlarla da temyiz ve na’tla karışmasını önlediğini belirtmiştir. Dayf’a göre bu tanım halin ne olmadığını açıklamakta ancak halin ne olduğunu ve hakikatini kapalı bırakmaktadır. Dayf bu tanıma karşılık hali “ Nekre, muvakkat, mansup olup sahibinin sıfatıdır” şeklinde tanımlamıştır¹²¹.

5.2.2.5. Zorluk İçeren Bazı Konuların Nahivden Atılması

Şevkî Dayf, gereksiz olmakla beraber öğrenci için de aşırı zorluk içeren bazı konuların nahiv kitaplarından çıkarılması gerektiğini zikretmiştir. Dayf, bazı bâblardaki, şartlarla ilgili birtakım kuralların çıkarılmasını ve bol örnek verilip öğrencinin bunlara kıyas ederek diğer örnekleri de anlaması sağlanarak bu şartları ezberleme zorluğunun ortadan kaldırılmasını önermiştir. Şartların kendisini zorlaştırdığı konulara örnek olarak ismi tafdil sigaları, taaccub fiili ismi alet ile ilgili şartlar örnek olarak verilebilir. ربح “sene” سنة “rüzgar” ismi işaretlerden هؤلاء “onlar” gibi kelimelerin ismi tasğir sigaları kullanılmadığı halde nahiv kitaplarında yer almıştır bunlar gibi bazı konuların kaldırılması Dayf’a göre büyük bir kolaylık getirecektir¹²².

¹¹⁹ Şevkî Dayf, age., s. 30-31.

¹²⁰ ae., s. 32-33.

¹²¹ ae., s. 33.

¹²² ae., s. 35.

5.2.2.6. Ders Kitaplarına Eklenmesi Gereken Konular

Şevkî Dayf, beşinci maddede nahiv ders kitaplarından çıkarılması gereken konulara yer verirken, altıncı madde de ise eklenmesi gereken konuları ele almaktadır. Dayf'a göre, ders kitaplarına, düzgün ve doğru konuşmakla ilgili bazı kurallar eklenmelidir. Bunlar da tecvid ilmi adı verilen ve Kuran'ın güzel bir şekilde tertîl ile okunmasını sağlayacak kurallardır¹²³.

“Geçmiş nahivciler, ilk gramer kitaplarında tecvitle ilgili kuralların hepsine yer vermemişlerdir. Çünkü öğrenciler, tahsillerine Kuran'ı ezberleyerek başlıyorlar, ezberden önce de bu kuralları öğreniyorlardı. Ama bugün öğrenciler, tahsillerine Kuran'ın tamamını ya da bir kısmını ezberleyerek başlamıyorlar. Bunun neticesinde de kelimeleri ve harflerini, harekelerini ve sıfatlarını düzgün telaffuz etmeyi öğrenemiyorlar. Bu nedenle, öğrencilerin düzgün telaffuzlarını sağlayacak ölçüde tecvid bilgilerini nahiv ders kitaplarına koymak gerekir¹²⁴.”

5.2.3. EMİN el-ḤÛLÎ ve NAHİVDEKİ YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİ

Nahivde yenilikçilik ve kolaylaştırma faaliyetlerine katkıda bulunan yazarlardan biri de Mısırlı dilci Emin el-Ḥûlî'dir. el-Ḥûlî, nahivle hayat arasındaki ilişkinin bozulmasından bahsetmiş ve hayatta kullanılan dile nahvin yaklaştırılmasını savunmuştur. Kullanılan dile önem vermiştir¹²⁵.

Emin el-Ḥûlî'ye göre, Arap nahvini öğrenmedeki zorluklar üç sebebe dayanmaktadır¹²⁶:

1. ‘İrâb kurallarına uymayan ve zengin olmayan bir dilin kullanılıyor olması ve çok fazla ‘irâb kurallarının bulunduğu ufku geniş olan fasih Arapça öğrenilmeye başlandığında, adeta yabancı ve zor bir dil öğreniliyor gibi olunmaktadır. Kullanılan lehçe ile fasih Arapça arasındaki bu fark dili öğrenmeyi zorlaştırmaktadır.

2. ‘İrâbındaki zorluğuna rağmen, yaygın fasih Arapçayı kuralla belirlemek kolay değildir. İstisnalar, kurallardaki çeşitlilik ve çelişki, bu dile hakim durumdadır.

3. Bu zengin ve çok kurallı fasih dilin ‘irâbındaki sıkıntının perde arkasında hemen her konuda tek bir görüş yerine farklı görüşler bulunması yatmaktadır.

el-Ḥûlî, Arapçadaki zorluğun ‘irâbdan ve onun konularının genişliğinden kaynaklandığını ifade eder. Çözümün ise aynı şekilde ‘irâbı çözmede olduğunu belirtir. Emin

¹²³ Şevkî Dayf, age., s. 41.

¹²⁴ ae., s. 41-42.

¹²⁵ Emin el-Ḥûlî, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, çevr. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçin, Ankara, Kitâbiyât Yayınları, 2006, s.235.

¹²⁶ ae., s. 254.

el-Hûlî, 'irâb sorununu çözerken yine eski nahivcilerin kullandığı metodu kullanmıştır. O, 'irâbın çözümünde iki temel noktayı dikkate almıştır¹²⁷:

1. Mümkün olduğunca istisnaları ve 'irâbtaki farklılığı azaltmak.
2. Yaşayan ve kullanılan dildeki unsurları seçmek.

el-Hûlî, bu metodu uygulayarak 'irâbı bir nebze olsun kolaylaştırmayı denemiştir. Günlük kullanımda cemi muzekkeri sâlimin daha çok yâ ile kullanıldığını söyleyip bunu bir kural haline getirmeyi ve yâ'dan sonra gelen nun'un üzerindeki harekeyle de 'irâb edilmesini önermiştir. Cemi müennesi sâlimin -Kûfelilerin görüşlerine dayanarak- feth ile nasb edilebileceği gayrı munsarîf kelimelerin kesr ve tenvin alan kelimeler gibi 'irâb edilebileceği gibi kolaylaştırıcı önerilerde bulunmuştur¹²⁸. Fiiller konusunda ise, efâli hamsedeki nunun raf halinde de hazfedilebilmesinin, illetli fiillerde illet harfinin nasb, raf ve cer halinde herhangi bir hazif yapmadan kullanılmasının 'irâbı dolayısıyla da Arap dilinin öğrenilmesini kolaylaştıracağı görüşündedir¹²⁹.

Emin el-Hûlî, sadece 'irâbta yapılan yeniliklerle yetinmeyip Arap nahvinde içtihadın da mümkün olduğu görüşünü benimsemiştir. Eski nahivcilerin içtihad kapısını kapatmadıklarını, Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerinin tartışılmaz olmadığını ve şartlarını taşıyanların Arap nahvinde içtihat yapabileceğini ifade etmiştir¹³⁰.

¹²⁷ Emin el-Hûlî, age., s. 259.

¹²⁸ ae., s. 260-263.

¹²⁹ ae., s. 264-265.

¹³⁰ ae., s. 275.

I. BÖLÜM

MUHAMMED HAYR EL-ḤULVÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN HAYATI

Muhammed Hayr el-Hulvânî, 1933 yılında Halep de doğmuş ilk eğitimini de orada almıştır. Eğitimine Dimaşk'ta devam etmiş ve orada Dimaşk Üniversitesi Arap dili bölümünden mezun olmuştur. Doktorasını Kahire'deki 'Ayn Şems Üniversitesinde yapmıştır. Daha sonra Lazkiye'deki Teşrîn Üniversitesi'nde ve Fas ve BAE'deki üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır¹³¹.

II. MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN ESERLERİ

Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin on beşi telif, ikisi de tahkik olmak üzere toplam on yedi eseri vardır. Bu eserler genelde Arap dili gramerine dair olmakla beraber Arap edebiyatının diğer alanlarıyla ilgili eserler de vermiştir. Ancak Arap edebiyatı dışında eserler vermemiştir. Şimdi bu eserleri inceleyelim.

2.1. Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin Telifleri

el-Hulvânî büyük bölümü Arap dili gramerine dair olmak üzere toplam on beş eser telif etmiştir. Sarf, nahiv, Arap dili tarihi el-Hulvânî'nin telif verdiği başlıca alanlardır. Şimdi bunları daha detaylı inceleyebiliriz:

2.1.1. Nahivle İlgili Eserleri

el-Hulvânî'nin en çok eser verdiği alan nahivdir. Bu alanda genel gramer kitapları telif etmekle beraber, öğrenciye nahiv alanında pratik yapmayı önceleyen pedagojik eserler de vermiştir. Şimdi bu eserleri ele alalım.

2.1.1.1. en-Nahvu'l-Muyesser

el-Hulvânî bu eserinde, kolaylaştırıcılık bağlamındaki yenilikçilik metoduyla nahiv konularını ele almıştır. Eser iki cilttir ve yedi yüz yetmiş sayfadır. 1997 yılında Şam'daki Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş tarafından birinci baskısı yapılmıştır.

¹³¹ www.awu-dam.org

2.1.1.2. el-Vâdıh Fî'n-Naḥvi ve'ş-Şarf

el-Ḥulvânî'nin bu eseri nahiv ve sarf olmak üzere iki kısma ayrılmış ve her bir kısım ayrı bir cilt olarak 1978 yılında Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş tarafından basılmıştır. Ancak 2008 yılında el-Vâdıh fi'n-Naḥv ismiyle sadece nahiv kısmı ayrı bir eser olarak yine Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş tarafından basılmıştır. Eser en-Naḥvu'l-Muyesser'in bir benzeri niteliğindedir. Nahiv ve sarf konuları öğrencinin anlayabileceği tarzda işlenmiştir.

2.1.1.3. el-Muḥtâr Min Ebvâbi'n-Naḥv

el-Ḥulvânî bu eseri, mukaddimesinde de belirttiği gibi, el-Vâdıh fi'n-Naḥv isimli eserinin bir tamamlayıcısı veya ikinci cildi niteliğinde görmektedir. Ancak bu eserde eski nahivcilerin ana hatlarıyla işledikleri 14 nahiv bâbını detaylı bir şekilde incelemiştir. Eser birinci baskı olarak Beyrut'taki Mektebetu Dâri'ş-Şeref tarafından basılmıştır. Basım tarihi yoktur. Eser, üç yüz doksan altı sayfadır.

2.1.1.4. el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi'n-Naḥv

el-Ḥulvânî'nin bu eseri, en-Naḥvu'l-Muyesser ve el-Vâdıh fi'n-Naḥv isimli eserleri gibi nahiv bablarını öğrenciye kolay bir şekilde sunmayı hedefleyen bir eserdir. İki yüz yetmiş altı sayfalık eser, Halep ve Beyrut'ta şubeleri bulunan Dâru'ş-Şarkî'l-'Arabî tarafından 2003 yılında basılmıştır.

2.1.1.5. el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi'ş-Şarf

el-Ḥulvânî'nin bu eseri, el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi'n-Naḥv isimli eserinin sarf ilmine dâir olanıdır. Eser, Dâru'ş-Şarkî'l-'Arabî tarafından basılmıştır.

2.1.1.6. Uşûlu'n-Naḥvi'l-'Arabî

Uşûlu'n-Naḥvi'l-'Arabî, el-Ḥulvânî'nin nahiv usulüne dair eseridir. el-Ḥulvânî, bu eserinde amil konusunu etraflıca incelemiştir.

2.1.1.7. el-Ḥilâfu'n-Naḥvî Beyne'l-Başriyyîn Ve'l-Kûfiyyîn

2.1.2. Pratik Ağırlıklı Öğretici Arap Dili Eserleri

el-Ḥulvânî'nin bu alanda yazılmış dört eseri vardır.

2.1.2.1. el-Muncid Fî'l-‘Îrâb ve'l-Belâğa ve'l-İmlâ'

el-Ḥulvânî bu eseri, Bedruddin el-Ḥâdirî ile beraber telif etmiştir. İrab, belâğat ve imla olmak üzere üç bölümden oluşan 308 sayfalık eserin yaklaşık 40 sayfalık bölümü belâğat ve imlaya kalan kısmı ise ‘îrâba ayrılmıştır. İki müellif, ‘îrâb, belâğat ve imla ile ilgili konuları örnekler üzerinden işlemişler ve her konu sonunda da öğrencinin pratik yapması için örnekler sunmuşlardır. Eser Beyrut’taki Mektebetu Dâri’ş-Şeref tarafından basılmıştır.

2.1.2.2. el-Menhel Fî ‘Ulûmi’l-‘Arabiyye

2.1.2.3. el-Mu‘ayyen Fî'l-Edebi'l-‘Arabî el-Ḥadîş

2.1.2.4. el-Mufîd Fî Dirâseti'l-Edebi'l- Ḥadîş

2.1.3. Diğer Telifleri

el-Ḥulvânî’nin Arap edebiyatı tarihi ve biyografi türüne ait eserleri de vardır:

2.1.3.1. Suḥaym b. el-Ḥaşḥâs

el-Ḥulvânî, Habeşli şair Suḥaym’la ilgili bu eseri ilk başta yüksek lisans tezi olarak hazırlamış ancak daha sonra bundan vazgeçerek nahve yönelmiştir. Daha sonra ise bu eseri tekrar yayınlamıştır. el-Ḥulvânî, bu eserinde Suḥaym’ın yaşadığı dönemin şartlarını ve şairliğini ele almıştır. 316 sayfalık eser Beyrut’taki Dâru’ş-Şarḳî’l-Arabî tarafından basılmıştır.

2.1.3.2. el-Mufaṣṣal Fî Târihi’n-Nahvi’l-Arabî

el-Ḥulvânî nahiv tarihine dair bu eserinde nahvin ilk ortaya çıkışını, kuruluşunu ve olgunlaşmasını ele almıştır. 1979 yılında Beyrut’taki Muessesetu’r-Risâle tarafından baskısı yapılmıştır.

2.1.3.3. el-‘Arabu ve Edebu’l-Yunan

2.1.3.4. el-Vecîz Fî'l-Edebi'l-Arabî

2.2. Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî’nin Tahkikleri

Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî’nin her ikisi de Ebî’l-Bekâ el-‘Uḳberî v.(h.616)’ye ait olmak üzere iki tane tahkiki vardır.

2.2.1. Mesâilu Hilâfiyyetun Fi'n-Nahv

el-Hulvânî, el-'Ukberî'nin geçmiş nahivciler arasında tartışmalara konu olan 15 meseleyi işlediği eseri tahkik etmiştir. Eser 2008 yılında Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş tarafından birinci baskı olarak basılmıştır. Yüz otuz altı sayfadır.

2.2.2. Şerhu Lâmiyetu'l-'Arab

el-Hulvânî, el-'Ukberî'nin atmış sekiz beyitten oluşan Lâmiyetu'l-'Arab isimli şiire yapmış olduğu şerhi tahkik etmiştir. Bu eser, Beyrut'taki Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde tarafından 1983 yılında basılmıştır. Eser 67 sayfadır.

II. BÖLÜM:

MUHAMMED HAYR EL-HULVÂNÎ'NİN NAHİVDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARI

I. NAHİVDE ÖZGÜNLÜĞÜ

Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, ‘Abdu’s-Selâm Ḥârûn, ‘Abbâs Ḥasan, Mehdî el-Maḥzûmî, Şevkî Dayf gibi Arap grameri yenilikçilerinin öncülerinden sayılır. Yazmış olduğu kitaplardaki hüküm ve görüşlere bakan bir kişi neredeyse kendisinden öncekilerin ulaşamayacakları bir yenilik ortaya koyduğunu görecektir. İleri sürdüğü görüşlerin büyük bir kısmını en-Naḥvu’l-Muyesser isimli eserine koymuştur. Bu eserinde mantık ve kurala dayanan hükümlere ve istinbat seviyesine ulaşan pratik çözümlemelere yer vermiştir. Takip ettiği bu metot kendisini diğer yenilikçilerden ayırmıştır¹³².

el-Ḥulvânî’nin yenilikçiliğinin çeşitli yönleri vardır. Konuları arzetme yolu ve bablara ayırması ve açıklayıcı örnekler sunması bunlardandır. Örnekler verirken Kurân-ı Kerimden ve delil olarak kabul edilen şiirlerden faydalanmakla beraber ihticac asrını geçip 20. asır şiirlerinden de faydalanmıştır. Tüm bunları sunduğu konuların kolay olması ve karışıklıktan uzak olması için yapmıştır¹³³.

el-Ḥulvânî’nin bu yenilikçi metodunda eski ve yeni tüm dillcilerle münakaşa etmesi de vardır. Şaz, eskilerin te’vil ettikleri veya kıyasa aykırı olan hükümleri kaldırmıştır. Devamlı gözünü kaideleri açıklamaya, tahlile ve onların delillerinin ve örneklerinin ‘irâbına dikmiştir¹³⁴.

el-Ḥulvânî, her gezdiği memlekette ders vermiş ve oralardaki öğrencilerin nahivle ilgili sorunlarını bizzat görmüştür. Öğrencinin zihninde zor olarak kabul ettiği eskilerin ibarelerini ve görüşlerini talebenin zihnine yaklaştırmayı hedeflemiştir. Konuları özet, kolay ve açıklayıcı örneklerle pekiştirerek sunmuştur. Kaidelerin üzerine bina edildiği Kurân ayetlerini ve Arap şiirini tek tek incelemiştir¹³⁵.

el-Ḥulvânî’nin yenilikçiliği nahiv konularını kolay bir şekilde sunması bakımındandır. Amiller nazariyesinin dili zorlaştırdığını kabul eden el-Ḥulvânî, Arap nahvini amiller nazariyesinden soyutlamaya yönelmemiştir. Bu bağlamda el-Ḥulvânî’nin yenilikçiliği, kolaylaştırma eksenli, metodolojik değil, pedagojik bir yenilikçiliktir.

20. yy’da parlayan bir ilim olan Dilbilim ve alt dalları dilin öğretimiyle ilgili esasları da konu edinir. el-Ḥulvânî, nahiv konularını farklı bir tarzda ortaya koyarken yaşadığı çağda büyük bir gelişme kaydeden Dilbilim ve Göstergebilim’den etkilenmiştir.

¹³² Şevkî el-M’aarrî, *Muhammed Hayr el-Ḥulvânî Râidun fî Tecdîdin’n-Naḥvi’l’Arabî*, www.awu-dam.org

¹³³ ay.

¹³⁴ ay.

¹³⁵ ay.

Bu genel bilgilerden sonra Muhammed Hayr el-Ḥulvânî'nin yenilikçi metodunu geniş bir şekilde inceleyebiliriz.

1.1. ÖZGÜN METODU

Bu kısımda el-Ḥulvânî'nin sırasıyla konuları sunuş şekli, üslubu, gözlem metodu, kullandığı terminoloji ve bunlar gibi metoduna dâir yönleri ele alınacaktır.

1.1.1. KONULARI SUNUŞ ŞEKLİ VE ÜSLÛBU

el-Ḥulvânî, konuları düzenli ve alt başlıklar vererek sunar. Konunun özünü oluşturan terimlerin tanımını yapmadan önce okuyucunun konuyu daha iyi anlaması için mantıkî açıklamalarda bulunur. Konuyu bu şekilde öğrenciye özümsettikten sonra tanım verir ve alt başlıklara geçer. Bunu marife ve nekre konusunu verirken açık bir şekilde görmekteyiz:

el-Ḥulvânî, marife ve nekre konusunu işlerken yukarıda gördüğümüz gibi talebeyi muhatap alarak ona **سيارة** kelimesinin içinde bulunduğu bir cümle kurdurmuştur. Bu cümle **ركبت سيارة** “Bir arabaya bindim” cümlesidir. Bu cümlede **سيارة** kelimesini nekre yani belirsiz olarak kullanmış ve bu cümleyi kullanan öğrencinin muhatabının zihninde belirsiz bir kelime olmasından dolayı neler çağırıştırabileceğini belirtmiştir. Bu şekilde nekreye giriş yapmış ve onu talebenin anlayacağı şekilde anlatmıştır. Nekreyi böylece anlattıktan hemen sonra tanımını da yaparak konuyu pekiştirmiştir. Ondan sonra cümleyi **ركبت سيارة إبراهيم** “İbrahim’in arabasına bindim” şeklinde değiştirmiş ve biraz önce nekre olarak kullandığı **سيارة** kelimesini bu defa **إبراهيم** kelimesine muzâf yaparak marife olarak kullanmıştır. Aradaki farkı açık bir şekilde ortaya koymuş ve hemen marifenin de tanımını yapmıştır¹³⁶:

“Marife, muhatabın ve konuşanın bildiği özel, sınırlandırılmış bir şeye delalet eden kelimedir.”

Marife ile nekre konusunu işlerken yapmış olduğu mantıkî, ince izahlarını temyiz konusunu işlerken de görmekteyiz. Temyizi hal ve muzâfun ileyh ile karşılaştırırken yine geniş mantıkî izahlar yapmıştır¹³⁷.

el-Ḥulvânî, konuları işlerken diğer dilcilerin görüşlerine özellikle de eski dilcilerin görüşlerine yer verir. Bunu bazen isim vererek yapar bazen ise “Nahivciler” “Bazı

¹³⁶ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, *en-Naḥvu'l-Muyesser*, 1. baskı, Şam, Dâru'l-Me'mûn litturâs, 1997, I/138.

¹³⁷ ae., 510-512.

Nahivciler” “Bazısı” “Diğerleri” ve bunlara benzer ifadelerle isim vermeden farklı görüşlere yer verir. Bu da el-Ḥulvânî’nin üslub zenginliklerinden biridir.

el-Ḥulvânî, diğer dilcilerin görüşlerini konu içinde tartışır. Bazen onların aksini ispat eder bazen onları illettendirir, onların bazısını reddeder bazısını da zayıf görür. Bu görüşleri yorumsuz olarak da verebilir. İçinde yorumunun bulunduğu bir örnek vermek istersek medih ve zem fiillerini işlerken verdiği dipnotu inceleyebiliriz:

يدعي جمهور المتأخرين من النحاة أن الفراء يذهب إلى أن نعم و بئس، اسمان، لا فعلان، وهذا
وهم سرى إليهم من عدم قرائتهم كتبه، و نقلهم بعضهم عن بعض، فقد صرح ذلك غير مرة
بأنهما فعلان في كتابه: معاني القرآن، انظر إذا شئت: ٥٦/١-٥٧، و ١٤١/٢-١٤٢¹³⁸.

Bu dipnotta el-Ḥulvânî, son dönem dilcilerinin, “el-Ferrâ نعم و بئس fiillerini isim olarak kabul eder” şeklindeki görüşlerini reddetmiş ve o dilcileri ağır bir dille eleştirmiştir. Bunun aksini de el-Ferrâ’nın kitabına atıf yaparak ispatlamıştır.

Yorumsuz olarak verdiği görüşlerden birini medih ve zem fiilleri konusunun başka bir bölümünde görmekteyiz:

ذهب المبرد و تلميذه ابن سراج والسيرافي إلى أن: حبذا، كلها اسم واحد مرفوع على الإبتداء و
ما بعده خبره¹³⁹.

el-Ḥulvânî, Muberrred ve öğrencilerinin, حبذا kelimesinin tek bir isimden oluştuğu ve ibtidâ üzerine merfû olup kendisinden sonra gelen kısmın haberi olduğu şeklindeki görüşlerini aynen belirtmiştir.

el-Ḥulvânî, bazı konularda hiçbir değişiklik yapmadan aynen işlemiştir. İsim fiil, efâl-ı medih ve zem, taaccub fiilleri gibi konuları işleyişte bir değişikliğe gitmemesi bu konularda öğrenci için bir zorluğun olmaması ve öğrencinin anlamakta zorlanmadığı konulardan olmasındandır.

el-Ḥulvânî, konuların içinde geçen bazı cümle ve şahid ve örnekleri de ‘irâb etmekten geri durmamıştır. Bölüm sonlarında da ayrıca örnek cümleler yine vermiş ve bunların ‘irâbını öğrenciye bırakmıştır.

el-Ḥulvânî’nin kullandığı üslup basit ve sade olmanın yanında eski nahivcilerin görüşlerinin de yer aldığı tartışmaların yoğun olduğu kısımlarda ağır bir üsluba dönüşmektedir. Cemi müennesi sâlim konusunu işlerken basit bir dil kullanmıştır:

¹³⁸ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., I/210.

¹³⁹ ae., I/211.

ب- إعرابه :

وفي إعراب هذا الجمع ما يخالف النظام الإعرابي العام و ما يوافقه و يجاريه ، و إليك تفصيل ذلك :

١- في حالة الرفع:

يرفع الجمع المؤنث السالم بالضمّة كغيره من أسماء اللغة العربية ، كرفع – الطارقات – في قول المُمَزَّق العَبْدِي:

تبيت الهموم الطارقات يُدَنِّني كما تعتري الأهوال رأس المطلق

ف – الطارقات – هنا صفة للأهوال ، و هي مرفوعة ، و علامة رفعها الضمة الظاهرة. و كرفع – النائبات- في قول سُلَيمي بن ربيعة:

رجلا إذا ما النائبات غَشِيْنَهُ أَكْفَى لمعضلة و إن هي جلتِ

ف(النائبات) فاعل لفعل محذوف يفسره ما بعده، و هو مرفوع و علامة رفعه الضمة الظاهرة. ومثل هذا قوله تعالى : (تسبح له السماوات السبع و الأرض و من فيهن). (الإسراء : ٤٤)
٢- في حالة الجر:

و كذلك يجر هذا الجمع بالكسرة كما هي حال الأسماء الأخرى، كجر (المشعرات) في قول مُضَرَّس بن قرظ:

ولو تعلمين العلم أيقنت انني ورب الهدايا المشعرات صدوق

ف(المشعرات) صفة للهدايا، مجرورة مثلها، و علامة جرّها الكسرة الظاهرة. و كجر (شيبات) في قول القَحِيف العَقِيلِي:

خليلي لولا الله ما قلت مرحباً لأول شيبات طلعت ولا اهلا

و كجر (السموات) في قوله تعالى: (و لله ميراث السموات و الأرض). (آل عمران: ١٨٠)
٣- في حالة النصب:

و في الحالة يختلف إعراب جمع المؤنث السالم، فهو ينصب بالكسرة بدلا من الفتحة التي تنصب بها أسماء اللغة العربية الأخرى، وهذا واضح في قوله تعالى: (الحمد لله الذي خلق السموات والأرض وجعل الظلمات والنور). (الأنعام : ١)

ف(السموات) مفعول به للفعل (خلق)، و (الظلمات) مفعول به أيضا للفعل (جعل)، و كل منهما منصوب بالكسرة عوضا عن الفتحة. و مثل ذلك قوله: (وسع كرسيه السموات و الأرض).(البقرة: ٢٥٥). و هذا كثير في فصيح الكلام شعره و نثره.

el-Ḥulvânî, cemi müennesi salim konusunu işlerken yukarıda görüldüğü gibi basit düzeyde Arapça bilen bir kişi tarafından da anlaşılabilir şekilde bir dil kullanmıştır. Arap dili tarihinde görülen klasik tartışmalara hiç girmeyerek de üslubunu iyice basitleştirmiştir¹⁴⁰.

Bu sade üslup bazı konuları işlerken ağırlaşmaktadır. Sâhibu'l-Hal konusunu işlerken **ما صاحب الحال؟** başlığıyla girdiği konuda hal sahibinin ne olduğu noktasında tartışmayı uzatmıştır. Bu uzun tartışmaları takip eden kişi kendisini 4. hicri asırdaki gramer tartışmalarının içinde hissetmektedir. Hal'deki amil konusunu ve **انا ، نحن** zamirlerini işlediği yerlerde de yine el-Ḥulvânî'nin üslubunun ağırlaştığı hissedilmektedir.

el-Ḥulvânî, kendisini diğerlerinden ayıran ve istediklerini uygulama noktasında kendisine imkan sağlayan bir üsluba sahiptir. Buna birçok örnek verilebilir. 'Îrâbın görevini belirtirken **و للإعراب في اللغة العربية وظيفة مهمة، و هو من القرائن اللفظية و التركيبية التي تفرق** Arap dilinde 'îrâbın önemli bir görevi vardır: Gramer temelli ve üslûptan kaynaklanan manaların farkını belirten, lafzî ve yapısal şekildeki karineleri ifade etmektir" şeklinde açıklama yaparak veciz bir dile sahip olduğunu ortaya koymuştur. el-Ḥulvânî, 'îrâbın bu önemli vazifesini de dört cümle ile örneklendirmiştir:

١- **إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ** (Fatır:27) "Allah'tan hakkıyla ancak, âlimler korkar."

"Bu cümlede 'îrâb sayesinde fâil ile mefûlu bih birbirinden ayrılmaktadır. 'Îrâb olmasaydı anlam karışıklığı olacaktı.¹⁴¹"

٢- **أُخْرِجَ إِلَى الشَّارِعِ لَا يُوْذَكَ أَحَدٌ**

٣- **أُخْرِجَ إِلَى الشَّارِعِ لَا يُوْذِيكَ أَحَدٌ**

"Bu iki cümleden birincisinde muzâri fiil meczûm iken diğerinde merfûdur. Birinci cümledeki muzâri fiil şartı cümlesi içinde şartın cevabı iken ikinci cümlede ayrı bir cümle başındadır¹⁴²."

٤- **ما أجمل السماء!!! ما أجمل السماء؟**

"Birinci cümlede **السماء** kelimesi nasbedilerek cümle taaccüb cümlesi olarak kurulmuştur. İkinci cümle ise başındaki **ما** istifham edatının başta geldiği **السماء** kelimesinin mecrûr yapıldığı bir isim cümlesidir¹⁴³."

el-Hulvânî'nin üslûb özelliklerine dair ileride örnekler verilecektir.

¹⁴⁰ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., I/36-37.

¹⁴¹ ae., I/24-25.

¹⁴² ae., I/24.

¹⁴³ ay.

1.1.3. TANIMLARI

el-Ḥulvânî'nin tanımlamaları dikkatli, sınırları belli ve sade tanımlardır. “Nahiv ilminde zarfın tanımı nedir?” diye sormuş ve şöyle cevaplandırmıştır:

“Bir olayın zamanına ve mekânına delalet eden, her bir olay için kullanılabilen, **في** harfî ceri manasını içeren, cümle içinde haber olarak gelmeye uygun olan, marife bir isimdir.” şeklinde tanımlamıştır¹⁴⁴. Bu tanımı aşağıda verdiği iki cümleyle örneklendirmiştir:

١ - سافرت يوم الأحد

٢ - دخلت البيت

“Burada **يوم** kelimesi zarf-ı zamandır. Çünkü o yolculuk (**السفر**) olayının zamanına delalet ediyor. Yine başka bir olayın zamanı için kullanılması da uygun olmaktadır. (**في**) harfî cerini kabul etmektedir. Yani başına bu harfî cer konduğunda anlam değişmemektedir. Marife olmakla beraber bir muhtedâya haber olması da mümkündür¹⁴⁵.”

“Diğer cümledeki **البيت** kelimesi ise zarf-ı mekân değildir. Girilen bir mekân olduğu sanılsa da her bir fiil için bu kelimenin kullanılması uygun olmamaktadır. Örneğin, **جلست** **البيت** kelimesinde bu kelime anlamsız olmaktadır. Oysa zarfların tanımında da geçtiği gibi her bir fiile uygulanabilir olma özelliği vardır. Ancak bu kelime sadece **دخل** fiiliyle kullanıldığında zarf anlamı taşımaktadır. Bununla beraber **البيت** kelimesi cümle içinde haber olarak da kullanılamamaktadır¹⁴⁶.”

el-Ḥulvânî'nin atfı beyan konusunda yaptığı tanım, lafız ve mana açısından hassas bir tanımdır. Bu tanımı yapmadan önce ve yaptıktan sonra tanım etrafında geniş açıklamalarda bulunmuştur.

“Atfı beyan tanımı, nahiv kitaplarında bizim şu tanımımıza benzer şekildedir: atfı beyan, metbûunu açıklayan veya onu tahsis eden vasıtasız bir tâbiidir ve çekimsizdir. Çekimli olursa sıfatın benzeri olur¹⁴⁷.”

el-Ḥulvânî, dipnotlarda ve metin içinde başka dilcilerin görüşlerine de yer vermiştir. Atfı beyanı bedelin bir çeşidi olan bedel-i kull mine'l-kull ile aynı gören dilcilerin bu görüşlerine karşı çıkmıştır. el-Ḥulvânî, “Bedel metbûundan daha önemlidir, ancak atfı

¹⁴⁴ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., II/410.

¹⁴⁵ a.y.

¹⁴⁶ a.y.

¹⁴⁷ ae., II/702.

beyanda ise tam aksidir” diyerek bedel ile atfı beyanın aynı olduğunu söyleyenlere karşı çıkmıştır¹⁴⁸.

1.1.4. TALÎL Ve TAHLİLLERİ

el-Ḥulvânî, nahvin konularını işlerken ortaya koyduğu görüşlerin sebeplerini(talîl) de vermekten geri durmamıştır. Kendi görüşleriyle ilgili talîllere yer vermekle kalmamış başka dilcilerin ileri sürdükleri talîlleri de aktarmıştır. el-Ḥulvânî’nin kendi talîllerinden ve başka dilcilerden aktardığı talîllerden örnekler vereceğiz:

Nekreye dönen zamir konusunda el-Ḥulvânî şöyle bir talil yapmıştır. “Zamir nekreye döndüğünde nekre değil marife olur. Çünkü bu durumda zamir elif-lam takısıyla marife olan ismin yerine geçer. **الرَّجُلَ** **رَأَيْتَ رَجُلًا فَأَكْرَمْتَهُ** cümlesindeki (هـ) zamiri, elif-lam takılı **الرَّجُلَ** kelimesinin yerine geçmektedir. Böylece cümle **رَأَيْتَ رَجُلًا فَأَكْرَمْتَ الرَّجُلَ** şeklinde düşünülmelidir¹⁴⁹.”

el-Ḥulvânî, **و**, **ب** ve **ت** harflerinin asılları konusunda eski nahivcilerden şu şekilde bir talil aktarmıştır: “Eski dilciler, **ب** harfinin **و** harfinin aslı, **و** harfinin de **ت** harfinin aslı olduğunu zikretmişlerdir. Bâ ve vav harflerinin mahreci dudaklardır ve ikisinden birini diğerine değiştirmek kolaydır, şeklinde bir gerekçe ileri sürmüşlerdir. Bâ’nın asıl olmasını ise, yemin fiillerinin (**أَحْلَفَ** **أَوْ أَقْسَمَ**) ancak bâ harfi ile muteaddî olabildiğini ve bu fiillerin hazfedilmesinden sonra bâ harfinin kaldığını bu bâ harfinin de kullanım çokluğundan dolayı vav harfine dönüştüğünü belirterek delillendirmişlerdir. Tâ harfi ise çoğu zaman vav harfinin yerine kullanılmaktadır. Bu eski dilcilere göre, **تَرَاثَ**, **تَكَأَ**, **تَخْمَ** kelimelerinde başta bulunan tâ harfleri aslında vav harfidir. Bu şekilde de ta harfinin aslında vav harfi olduğunu illettirmişlerdir¹⁵⁰.”

el-Ḥulvânî, **لَامُ التَّقْوِيَةِ** nin niçin böyle isimlendirildiğini eski dilcilerden yaptığı nakillerle açıklamıştır. “Lâm(**ل**) fiile benzeyen ve onun gibi amel eden bir mefûle bittiğinde zâid olur. Bu mefûl, mastar, ismi fâil ve ismi fâilin mübâlağası şeklinde gelir. Bunlar amel etme noktasında fiilden zayıftırlar. O yüzden nahivciler bunlara eklenen zâid lââm’a **لَامُ التَّقْوِيَةِ** demişlerdir¹⁵¹.”

¹⁴⁸ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., II/704.

¹⁴⁹ ae., II/598.

¹⁵⁰ ae., II/628.

¹⁵¹ ae., II/592.

Muzâf ile muzâfun ileyhın arasını kasemin araya girerek ayırması noktasında nahivcilerin ittifakları olduğunu belirten el-Ḥulvânî eski nahivcilerin yaptıkları talili şu şekilde ifade etmiştir: “Konuşan kişi konuşması esnasında hata ve hatırlama hallerinden birini yaşayabilir. Kasem sözün başında olmalıdır. Ancak kişi sonradan sözünü kuvvetlendirmeyi hatırlayıp konuşmasının herhangi bir yerine kasem lafzını ekleyebilir¹⁵².”

el-Ḥulvânî, nahivcilerin, câr ve mecrûrun nâibu’l-fâil olması noktasında ileri sürdükleri şartı illetlendirmelerine şu şekilde yer vermiştir: “Câr ve mecrûrun nâibu’l-fâil olması için harfî cerin talîl için olmaması gerekir. Çünkü talîl başlangıç sözüdür. Sanki talîl anlamlı câr ve mecrûr mukadder bir sorunun cevabı gibidir. Bu durumda cümle malûm fiil cümlesi olacaktır. Çünkü başka bir cümle başlangıç cümlesi olamaz. Malûm fiil cümlesi de nâibu’l-fâil değil fâil alır¹⁵³. ”

1.1.5. UYARILARI

el-Ḥulvânî, bazı konuların sonlarında konuyla ilgili okuyucunun yanlış anlamasını engellemek veya ek bilgi vermek için uyarılarda bulunmuştur. Muzâri fiilin cezmedilmesi konusunun sonunda uyarılar başlığı altında üç uyarıda bulunmuştur. Şimdi bunları tek tek inceleyelim:

“ **Birinci uyarı:** Fiili muzâri bazen emir manası içerdiği için cezmedilir. (قُلْ لِلَّذِينَ) (آمِنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ) “Resûlüm iman edenlere söyle: Allah’ın günlerinin geleceğini...” (Câsiye:14), bu ayette يَغْفِرُوا muzâri fiili meczûm olarak gelmiştir ancak burada fiilin meczûm gelmesinin sebebi, fiilin talebin cevabı olması değil, قُلْ emir fiilinin cevabı olmasıdır.”

“ **İkinci uyarı:** Bazı metinlerde إِذَا الظَّرْفِيَّةُ الشَّرْطِيَّةُ sııyla muzâri meczûm fiiller gelmiştir. Ancak bunlar nâdir görülen örnekler olduklarından üzerine kaide binâ edilemez.”

“ **Üçüncü uyarı:** Bazen إِنَّ الشَّرْطِيَّ nin başında وَ harfi ile beraber gelir. Eşç’a es-Sulemî’nin şu sözünde olduğu gibi:

وَمَا أَنَا مِنْ رُزْءٍ، وَإِنْ جَلَّ، جَارِعٌ وَلَا بِسُرُورٍ بَعْدَ مَوْتِكَ فَارِحْ

Sen öldükten sonra -büyük olsa bile- artık hiçbir musibetten korkmam bir sevinç gerekçesiyle de sevinmem.

el-Ḥulvânî bu uyarıları verdikten sonra son uyarı ile ilgili isim vermeden nahivcilerin ve belâğatçıların görüşlerine yer verip onların görüşlerinden bir tercihte bulunmuştur:

¹⁵² Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/653.

¹⁵³ ae., I/372.

Nahivciler bu beyitteki **الواو المعترضة** olarak ‘irâb etmektedirler. **إن** ise şartiyyedir. Bazıları ise atıf olarak ‘irâb etmekte ve şöyle bir matufu aleyh takdir etmektedirler:”

ما انا جازع من رزء إن لم يجل وإن جل

“Belâğatçılar ise buradaki vavın vâv-ı haliye olduğunu, **إن**’in ise araya girmiş zâid bir harf olduğunu iddia etmişlerdir. Bazı çağdaş dilciler de bu görüşü kabul etmektedirler. Ancak burada nahiv sanatı açısından nahivcilerin dedikleri doğrudur. Çünkü **إن** bu gibi yerlerde zâid olmaz. Burada apaçık bir manası vardır. Zaid olanın ise tevkîten başka manası olmaz¹⁵⁴.

1.1.6. YABANCI DİLLERLE KARŞILAŞTIRMALARI

el-Ḥulvânî, zaman zaman Arap dili ile diğer diller arasında kıyaslamalara da yer vererek okuyanın konuyu anlamasını kolaylaştırmak istemiştir. Genel olarak dillerden bahsettiği gibi¹⁵⁵ isim vererek de dillerle karşılaştırma yapmaya gitmiştir.

Fiillerin zamana delaletlerin konusunda el-Ḥulvânî, İngilizce ile Arapçayı karşılaştırarak, öğrenciye diğer diller nezdinde Arapçanın durumunu göstermiş ve konuyu anlamayı kolaylaştırmıştır: “Arapçada fiil kipleri zamana delalet etmeleri açısından net değildir. Arapçada bu önemli görevi zaman zarfları yerine getirmektedir. Fiillerin gerçekleşme zamanlarını bu zarflar belli etmektedir. İngilizce gibi bazı dillerde bu iş yardımcı fiiller ve bir takım isimler tarafından gerçekleştirilmektedir. İngilizcede birbirinden zor zaman kalıpları vardır¹⁵⁶.”

el-Ḥulvânî, mubteda ile haber arasındaki bağlantının lafzî değil, zihnî olduğunu belirtirken İngilizce ve Fransızcadaki duruma da değirmiştir: “Arapçada mubteda ile haberi birbirine bağlayan bağ zihnî bir bağdır lafzî bir bağ değildir. İkisini birbirine bağlayan bir yardımcı fiil yoktur. Bu durum Fransızca ve İngilizcede de böyledir. Örnek verecek olursak, **السماء صافية** “Gökyüzü açıktır” cümlesinde mubtedâ ile haberi birbirine bağlayan herhangi bir kelime yoktur ancak anlam zihnî olarak kurulmaktadır. **السماء تكون صافية** şeklinde araya bir yardımcı fiil koymaya gerek yoktur¹⁵⁷.”

el-Ḥulvânî, Fransızca ve İngilizce ile Arapçada isim cümlesinin iki unsuru arasındaki bağın lafzî değil, zihnî olması arasında benzerlik kurmuştur. Ancak el-Ḥulvânî’nin kurduğu bu benzerlik yanlıştır. Çünkü Fransızca ve İngilizcede cümle unsurları arasındaki bağ,

¹⁵⁴ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *el-Muğnî’l-Cedîd Fî İlmi’n-Naḥv*, Beyrut, Dâru’s-Şarkî’l-‘Arabî, 2003, s. 77.

¹⁵⁵ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *en-Naḥvu’l-Muyesser*, II/447.

¹⁵⁶ ae., I/165.

¹⁵⁷ ae., I/255.

Arapçadaki gibi zihni değil, lafzîdir. Fransızca ve İngilizcede cümle unsurları arasındaki bağ yardımcı fiillerle kurulmaktadır.

1.1.7. LEHÇE FARKLILIKLARINA YER VERMESİ

el-Ḥulvânî, konuları işlerken farklı lehçelerdeki kullanımlara da yer vermiştir. Bunu yaparken bazen kabilelerin ismini vermiş bazen ise genel bir ifade kullanmıştır.

el-Ḥulvânî, **هلم** kelimesi ile ilgili lehçe farklılığını şöyle ifade etmiştir: “**هلم** kelimesi Hicâz lehçesinde mufred, musennâ ve cemi olarak kullanılır. Ancak Temîm lehçesinde herhangi bir emir fiil gibi çekilmektedir¹⁵⁸.”

el-Ḥulvânî, **ليس** ye benzeyen **ما** daki lehçe farklılıklarına şu şekilde değinmiştir: “**ليس** ye benzeyen **ما** Necid ve Tihâme¹⁵⁹ lehçesinde amel etmeden(muhmel) olarak kullanılır. Bu **ما** yı nahivciler tağlîb sîğasıyla **ما التميمية** olarak isimlendirmektedirler. Hicâz lehçesinde ise bu **ما ليس** gibi amel etmektedir¹⁶⁰.”

el-Ḥulvânî, lehçe ismini açıktan zikrederek alemiyet ve tenîs’ten dolayı gayrı munsarîf olan zarflardaki lehçeler arası farklılığı belirlemiştir. “Alemiyet ve tenîs’ten dolayı gayrı munsarîf olan zarflar şunlardır: **عُدَّةٌ، بُكْرَةٌ، عَشِيَّةٌ، عَمَةٌ**. Ancak bu zarflara Temîm lehçesinde **امس** kelimesi de eklenmektedir¹⁶¹.”

el-Ḥulvânî, **كم الخبرية** den sonra gelen ismin ‘irâbı konusunda dipnotta Sibeveyh’ten lehçe farklılıklarına dair bir alıntı vermiştir. Ancak el-Ḥulvânî, burada lehçe ismi vermeden “bazı lehçeler” terimiyle konuyu işlemiştir. “Sibeveyh, İslâm ve cahiliye dönemlerindeki bazı kabile lehçelerinde **كم الخبرية** den sonraki ismin devamlı temyiz olarak nasbedildiğini zikretmiştir. Bu kabileler, el-Ferezdağ’ın şu beytini **كم**’den sonraki ismi nasbedilmiş olarak söylemişlerdir¹⁶².”

كم عمّة لك يا جرير وخالّة **فدعاء قد حلبت علي عشاري**

Behey Cerir! Senin nice halan ve teyzen var. Dolayısıyla onlara bir çağında bulunmakla develerim sağlanmış olur.

¹⁵⁸ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., I/214.

¹⁵⁹ Tihame lehçesi, genel olarak Hicaz lehçesi içinde mutalaa edilmektedir. Ancak el-Ḥulvânî, burada Tihame lehçesini ayrı bir lehçe olarak kabul etmiştir.

¹⁶⁰ ae., I/322-323.

¹⁶¹ ae., II/421.

¹⁶² ae., II/517.

el-Ḥulvânî'nin yine isim vermeden كَأَيْن edatındaki lehçe farklılıklarına değinmiştir: “Bazı kabile lehçelerinde كَأَيْن lafzı farklılık göstermektedir. Kureyş lehçesi كَأَيْن “keeyyin” şeklinde telaffuz ederken başka lehçeler كَائِن “kâin” şeklinde telaffuz etmişlerdir.¹⁶³”

el-Ḥulvânî, yine عوض kelimesinin mebnîliği üzerindeki lehçe farklılığına özel bir lehçe ismi vermeden değinmiştir: “Dam üzere mebnî olan عوض kelimesi Arap lehçelerinde feth veya kesr üzere mebnîdir¹⁶⁴.”

1.1.8. SARF-NAHİV AYRIMI

el-Ḥulvânî, gramer konularını işlerken sarf-nahiv ayırımına özen göstermiştir. Kelimeyi inceleyen sarf ilmi ile daha çok cümleyi temel alan nahiv ilminin birbirine yakın konu veya terimleri vardır. Yazar, bu iki ilimde ortak kullanılan terimlerin farklı anlamlar taşıdıklarını yer yer belirtmiştir. Bununla beraber işlediği bir konunun sarf ilmindeki yerini de belirtmek için alt başlıklara yer vermiştir.

el-Ḥulvânî, مفرد teriminin kullanımındaki sarf-nahiv farkına şu şekilde yer vermiştir. “Mufred (مفرد) terimi sarf ve nahiv ilminde ortak kullanılan bir terimdir. Bu terim nahiv ilminde cümle ve şibh cümlelerin karşıtı olarak kullanılırken, sarf ilminde tesniye ve cem’in karşıtı olarak kullanılmaktadır¹⁶⁵.” el-Ḥulvânî, bu farka değinerek öğrencinin sarf ve nahiv ilimlerinin sınırlarını tanımasına katkı sağlamıştır.

el-Ḥulvânî, المشتقات teriminin kullanımındaki sarf-nahiv farkına şu şekilde yer vermiştir. “المشتقات teriminin nahiv ilmindeki kullanımı sarf ilminden farklıdır. Nahivde المشتقات terimi, fiile benzeyenler ve fiilin yaptığıının bazısını yapanlar, şeklinde tanımlanabilir. المشتقات teriminin içine dört tane fiilimsi girer: İsmi Fâil, ismi mefûl, sıfatı muşebbehe ve ismi tafdîldir. Bunlara bir de ismi mensûb ve müştakla açıklanan câmid eklenmiştir. Sarf ilminde ise bu terimin kapsamı ismi âlet, ismi zaman ve ismi mekan da içine alacak şekilde geniştir¹⁶⁶.”

el-Ḥulvânî, كان ve kardeşleri konusunu işlerken konuyu üçe bölmüş ve her bir grubun nahiv ve sarf ilmi yönünden inceliklerinin bulunduğunu belirtmiştir. Önce nahiv ilmi

¹⁶³ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., II/518.

¹⁶⁴ ae., II/422.

¹⁶⁵ ae., I/242.

¹⁶⁶ ae., I/243.

açısından konuyu ele almış daha sonra ise (خصائصها الصرفية) şeklinde bir başlık açarak konuyu sarf ilmi açısından ele almıştır¹⁶⁷.

el-Ḥulvânî, sayılar konusunda, sayılarla sayılanların müenneslik ve müzekkerlik açısından uygunluğuna ilişkin konuların özelde temyiz, genelde ise nahiv ilmiyle alakası olmadığını şu şekilde eleştirmiştir:

“Nahiv kitapları, temyiz bahsinde sayıların müzekkerliği ve müennesliği ile ilgili konulara yer vermeyi adet edinmişlerdir. Hâlbuki bu konunun temyiz bahsiyle ve nahiv ilmiyle bir bağlantısı yoktur. Çünkü nahiv, cümledeki kelimeler arası ilişkileri inceleyen bir daldır. Sayıların müzekkerliği ve müennesliği konusu ise, sarfın alanına girmektedir¹⁶⁸.”

el-Ḥulvânî, sayıların müennesliği ve müzekkerliği konusunda sarf-nahiv ayırımına yer verdikten sonra, sayılarla sayılanlar arasındaki müenneslik ve müzekkerlik noktasındaki ilişkiye kısaca yer vererek bu konuda öğrencinin merakını az da olsa gidermiştir.

1.1.9. KONUYU ÖNEMİNE GÖRE AYRINTILANDIRMASI

Arapça dilbilgisinin kolaylaştırılması konusunda kendine özgü bir metoda sahip olan el-Ḥulvânî, gereksiz ayrıntılardan kaçınmayı da bu metodun içine dâhil etmiştir. Ancak el-Ḥulvânî, el-Muhtâr Min Ebvâbi'n-Nahv isimli eserinde, önemli gördüğü ve nahiv konularının içinden seçtiği on dört konuyu ayrıntılı olarak işlemiştir. Önce konuyu ayrıntısız, sade bir şekilde işlemesine değinip, sonra ayrıntılı olarak ele aldığı konulara yer verelim.

Yazar muhtedâ bahsinde şöyle söyleyerek gereksiz ayrıntılardan kaçındığını ortaya koymaktadır: “Muhtedâ'nın vucûben hazfedilmesi konusunda nahivciler diğer iki yeri de zikretmişlerdir: birincisi; medih ve zem cümlesi, ikincisi; لاسيما'dan sonra gelen muhtedâ. Her ikisinin de farklı yönleri vardır ancak burada bunu zikretmeye gerek yoktur¹⁶⁹.”

من harfi cerinin zâid olabilmesi için cümlede bulunması gereken üç özellik vardır. Cümlede bu üç özellik bulunduğu takdirde من harfi ceri zâid olur. Burada el-Ḥulvânî, bu üç özelliği metinde zikretmiş ve bu konuda nahivciler arasında ittifak olduğunu, belirtmiştir. Bunun dışında da bir takım görüşler olduğunu belirten el-Ḥulvânî, Arap dilinde ihtisas yapan kişiler haricindekilere bu ihtilafı kısımları, gereksiz ayrıntı olarak kabul etmiştir. Bu ihtilaf

¹⁶⁷ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., I/271-274.

¹⁶⁸ ae., I/515.

¹⁶⁹ ae., I/260.

mahallini dipnotta vermiştir¹⁷⁰. Böylelikle el-Ḥulvânî, h. III. asırda Câhız (255/869)’ın yaptığına benzer bir öğrenci-uzman ayrımı yapmıştır¹⁷¹.

el-Ḥulvânî, kullanım çokluğundan dolayı bazı fiillerden sonra harfî cerlerin hazfedildiğini belirttikten sonra dipnotta şöyle bir açıklamaya yer vermiştir: “Bazı nahivcilerin bu fiillerle ilgili başka sözleri vardır. Ancak burada bunlardan bahsetmeye gerek görmüyoruz¹⁷².”

el-Ḥulvânî’nin ayrıntılardan kaçınıp öz olarak konuyu sunmasına munâdâ bahsinde de rastlamaktayız: “Tevâbiu’l-munâdâ konusu nidâ konusundan daha zordur. Dilcilerin bu konudaki sözleri karışıktır. Ben burada konuyu özetlemeye çalıştım. Ancak sadece ihtilaflı görüşlerden konuyu arındırabildim¹⁷³.”

el-Ḥulvânî’nin bazı nahiv konularını detaylı bir şekilde incelediğini yukarıda belirtmiştik. Nahiv bablarından seçtiği bir takım konuları el-Muḥtâr Min Ebvâbi’n-Nahv isimli eserinde ayrıntılı olarak işlemiştir. Şimdi bu konulardan biri olan tenvin konusunu örnek olarak sunalım.

el-Ḥulvânî, tenvin konusuna beş sayfa ayırmıştır. Tenvin konusunu el-Ḥulvânî, dört başlıkta ele almıştır¹⁷⁴.

1. Tenvin terimi
2. Tenvin gerçeği
3. Tenvin çeşitleri
4. Tenvin ne zaman düşer?

Tenvin konusu öğrenciye zor gelen konulardandır. Ancak el-Ḥulvânî, sade bir üslupla ve tenvinle ilgili tüm ayrıntıları verecek şekilde işleyerek öğrenciye bu zor konuyu yaklaştırmıştır.

1.1.10. ‘İRÂBLARI

el-Ḥulvânî, gramer konularını işlerken sık sık ‘irâb yönünden cümle tahlilleri yapmıştır. Bu tahliller bazen dipnotta bazen metin içinde yer almıştır. Ancak metin içinde, işlediği konunun ana unsurunun ‘irâbını verirken, dipnotta daha genel ‘irâb örnekleri

¹⁷⁰ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/584.

¹⁷¹ bkz. Şevkî Dayf, çvr. Ali Bulut, *Nahvin Kolaylaştırılması*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. VII, sayı:3 (2007), s. 211.

¹⁷² Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/606.

¹⁷³ ae., II/570.

¹⁷⁴ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *el-Muḥtâr Min Ebvâbi’n-Nahv*, 1.baskı, Beyrut, Mektebetu Dâri’ş-Şeref, basım tarihi yok, s. 68-72.

sunmuştur. Bununla beraber bu uygulamanın dışına çıkıp, konunun ana ögesini dipnota bıraktığı da olmuştur.

el-Ḥulvânî, fiili muzâriyi cezmeden edatları işlerken, iki fiili muzâri'yi cezmeden edatlar başlığı altında işlediği **أَي** kelimesini anlatırken: “ Bu edat muzâf olduğu kelimeye göre ‘irâb edilir ve murabdır. Cümle içindeki konumuna göre ‘irâb edilir” dedikten sonra bu edatı mefûlu bih, zarfı zaman, zarfı mekân, mefûlu mutlak ve harfî cer ile mecrûr olacak şekilde birer örnek cümle vermiştir. Ancak cümlelerin geri kalanının ‘irâbını yapmamıştır¹⁷⁵. Yine aynı konuda **مَا** edatını işlerken bu edatın geçtiği ayeti vermiş ancak konunun ana maddelerinden biri olmasına rağmen bu edatın ‘irâbını dipnota bırakmıştır¹⁷⁶.

1.1.11. ŞÂHİD KULLANIMI VE ÖRNEKLERİ DEĞERLENDİRMESİ

el-Ḥulvânî, Arap dilinin temelini oluşturan, kâide ve kuralların üzerine binâ edildiği şahidleri, Kurân-ı Kerîm ve kıraatlerinden, Arap şiiri ve nesrinden ve hadîsi şeriflerden seçmiştir. Şâhidleri konu içinde zikrettiği gibi her konunun sonunda da öğrencinin pratik yapması için **شواهد للتدريب** başlığı altında sıralamıştır.

Ârızî olarak mebnî olan mebnî isimleri işlediği konunun sonunda el-Ḥulvânî, üç tane şâhid getirmiştir. Bu şahidlerin ilki ayet, ikincisi Arap şiiri, üçüncüsü ise Arap nesridir¹⁷⁷.

النافية للجنس konusunu işlerken el-Ḥulvânî, delil olarak hadis metnini metin kısmında zikretmiş bununla beraber dipnotta da Sa‘îd b. Cubeyr kıraatinden bir şâhid getirmiştir¹⁷⁸.

1.1.12. TERMİNOLOJİSİ

Arap dili gramerinin kolaylaştırılması akımının öncülerinden olan el-Ḥulvânî, kendine özgü terimler kullanmıştır. Şimdi kendine özgü olan bu terimlere bir göz atalım¹⁷⁹:

1- **التميمات**: el-Ḥulvânî, eski dilcilerin kullandığı **فضلات** terimine, ziyâdelik anlamına gelme endişesi uyandırdığı için karşı çıkmış ve yerine bu terimi kullanmıştır. **التميمات** terimini el-Ḥulvânî, fiil ve fâilin dışındaki cümle unsurları için kullanmıştır. Ancak başına nasb alâmetlerinden birini alan muzâri fiil de bu cümledendir¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *el-Vâḍḥ fi ‘İlmi’n-Naḥv*, s. 105.

¹⁷⁶ ae., s.104.

¹⁷⁷ ae., s.62.

¹⁷⁸ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *en-Naḥvu’l-Muyesser*, I/340-341.

¹⁷⁹ Şevkî el-M’aarrî, *Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî Râidun fi Tecdîdin’n-Naḥv’l- ‘Arabî*.

¹⁸⁰ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *age.*, I/27-28.

2- **الإسم المتمكن**: Bu terim eski dilciler tarafından da kullanılan bir terimdir. el-Ḥulvânî de bu terimi kullanmıştır. Nahivciler bu terimle, isimliği asıl ve saf olan, harf benzeri şeylerle karıştırılmayan ismi kastetmişlerdir. Bunu da iki gruba ayırmışlardır: birincisi ikincisinden daha saftır. Çünkü ilki hem tenvin almakta hem de onun sonu kesre almaktadır. İkincisine bu yüzden **الإسم الممنوع من الصرف** demişlerdir¹⁸¹.

3- **الخبر المتمم** ve **المبتدأ المتمم**: el-Ḥulvânî, bu terimleri tek kelime olarak değil de iki veya daha fazla kelimedenden oluşan mubtedâ ve haber yapıları için kullanmıştır. Bazen mubtedâ basit gelmez. Bir veya birden fazla lafızla tamamlanmış olarak gelir. Bu tamamlayıcı lafız muzâfun ileyh ve sıfat olabilir. Bu mubtedâ'ya el-mubtedâ el-mutemmem denir. Örnek, **يُذِيهِ اللَّهُ** cümlesinde **يُذِيهِ** terkibi mubtedâ mutemmemdir. Çünkü burada **يُذِيهِ** kelimesi **اللَّهُ** muzâfun ileyhi ile tamamlanmıştır¹⁸². Haber mutemmem de aynı mubtedâ mutemmem gibi tamamlayıcılarla bitişik olarak gelen haber için kullanılan bir terimdir. Örnek, **الجهاد أفضل** cümlesinde **الأعمال** haberi **أفضل** muzâfun ileyhi ile tamamlanmıştır¹⁸³.

4- **الأفعال التامة الناسخة**: el-Ḥulvânî, aslı mubtedâ haber olan iki mefûlu nasbeden fiiller için bu terimi kullanmıştır¹⁸⁴.

5- **كان** ve kardeşlerinin haberi: el-Ḥulvânî'ye göre bu terim gerçekliği olmayan soyut bir terimdir. Çünkü buradaki haber, kâne ve kardeşlerinin değil, onların isimlerinin haberidir. Çünkü buradaki haber, kâne ve kardeşlerinden değil, onların isimlerinden haber vermektedir¹⁸⁵.

6- **تمييز**: el-Ḥulvânî, bu terimle ilgili yeni bir kural ortaya koymuştur: “Temyîz, **من البيانية** manasını içinde barındırır. Ancak bazı temyîz çeşitleri bu **من**'i kabul ederken bazıları kabul etmez¹⁸⁶.”

7- **التركيب المزجي**: Bu terim el-Ḥulvânî'ye özgü bir terim değildir ancak o bu terimi kullanmıştır. Yazar bu terimi, bileşik isimlerin bir kısmı olarak kabul etmiştir:

“et-Terkîbu'l-mezcî terimi ile izafet ve isnâd olmadan iki ismin bir isim kılındığı ve bu iki isimden her birinin bu bileşik ismin bir parçası olduğu bileşik isim, kastedilmiştir. Örnek, **معد يكره، حضرموت**¹⁸⁷.”

¹⁸¹ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., I/23.

¹⁸² ae., I/240.

¹⁸³ ae., I/241.

¹⁸⁴ ae., I/307.

¹⁸⁵ ae., I/285.

¹⁸⁶ ae., II/509.

el-Ḥulvânî, terminoloji konusunda çok hassastır. Bazı terimlerin yanlış anlamlara kaçmaması için izahlarda bulunmuş, bazı terimlerde ise taksimat yapmıştır. Fâili, fâil-i hakikî ve fâil-i nahvî olarak ikiye ayırmıştır¹⁸⁸. Sarf ve nahiv ilminde ortak kullanılan bir terim olan مفرد teriminin karıştırılmaması için bu terimi her iki ilme göre tanımlamıştır. Bu terimin nahiv ilminde cümle ve şibh cümlelerin karşıtı, muzâf ve muzâfın benzeri ve ‘ûkûd lafızlarından biri olmayan; sarf ilminde ise tesniye ve cem’in karşıtı bileşik değil basit bir kelime için kullanıldığını, belirtmiştir¹⁸⁹.

Harfî cerler ve mecrûrlar konusunu işlerken el-Ḥulvânî, harfî cerin hazfî ve idmârı kısmına geldiğinde, hazif ve idmâr terimlerini açıklamış sonra konuya girmiştir:

“Bu kısımda iki terim kullanacağız: hazif ve idmâr. Birincisiyle kastettiğimiz harfî cerin lafız ve amel olarak olmamasıdır. İkincisiyle ise, telaffuzda olmasa da anlam ve amel olarak harfî cerin eserinin var olmasıdır¹⁹⁰.”

el-Ḥulvânî, bazı terimlerin ilk ne zaman kullanıldıklarını belirtmiştir. “ Nâibu’l-fâil olarak isimlendirilen bab başlığı geç kullanılan bir başlıktır. Tercih ettiğim görüşe göre, bunu ilk kullanan İbn Mâlik’tir¹⁹¹.”

“التركيب المزجي” terimi, 7. yy.dan önceki nahiv kitaplarında geçmemektedir. Bu terim, muteahhirîn âlimlerinden İbn Mâlik veya başkası tarafından konulmuş olabilir¹⁹².”

el-Ḥulvânî, bazı terimlerin niçin böyle isimlendirildiklerini de illettirmiştir. Şimdi bunları açıklayalım:

“الرفع: ‘İrâb hareketlerinden bu kısmın raf olarak isimlendirilmesinin sebebi, bu hareketin telaffuzu esnasında dudakların toplanması ve yükselmesidir¹⁹³.”

“النصب: Harekesi, fethdir. Feth denmesinin sebebi, bu hareketin söyleniş esnasında ağzın açılmasıdır. Nasb ismi ise söyleniş esnasında üst dudağın dikilmesinden gelmektedir¹⁹⁴.”

“الجر: Harekesi kesrdir. Kesr denmesinin sebebi, telaffuz esnasında ağzın kuvvetli bir şekilde açılması ve sakalın aşağıya çekilmesi, birden kırılır gibi olmasıdır. Hafđ olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, kesrenin telaffuzu esnasında sesin azalmasıdır. Cer denmesinin

¹⁸⁷ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., I/131.

¹⁸⁸ ae., I/347.

¹⁸⁹ ae., I/242.

¹⁹⁰ ae., II/606.

¹⁹¹ ae., I/367.

¹⁹² ae., I/44.

¹⁹³ ae., I/26.

¹⁹⁴ ae., I/27.

sebebi, cer aslında mastardır. جررت الشيء dendiğinde “ bir şeyi çektim” yani, onu yere çektim, anlamına gelmektedir. Cer harfleri kendisinden sonra gelen kelimeyi amile çekmektedir¹⁹⁵.”

1.1.13. ŞAHİDLERİ TARAMASI

Arap dili gramer konularında sağlam bir hükme ulaşmak, iyi bir şâhit(kanıt) ve kaide taramasını gerektirir. el-Ḥulvânî, Kurân-ı Kerim ve hadîsi de içine alan Arap nesrini ve şiirini tarayarak ortaya koyduğu görüş ve kuralları sağlam bir temele dayandırmıştır. el-Ḥulvânî’nin gözlem metodunu kullanarak ortaya koyduğu kural ve kaidelerden bazıları şunlardır:

“ Şartın cevabının إذا الفجائية sı ile bitişmesi nâdir görülen bir durumdur¹⁹⁶.”

“ كاد, Kurân-ı Kerim’de sadece haberi muzâri fiilli fiil cümlesi şeklinde gelmiştir¹⁹⁷.”

“ Kurân-ı Kerim’de recâ fiillerinden sadece عسى fiili kullanılmıştır¹⁹⁸.”

“ Sîbeveyh’in el-Kitâb adlı eserinde Araptan herhangi bir ismin terḥîmine dair bir söz veya nakil bulunmamaktadır¹⁹⁹.”

“الباء harfî Kurân-ı Kerim’de حسب fiiliyle beraber zâid olarak hiç kullanılmamıştır²⁰⁰.”

2. ÜSLÛBUNDAKİ ÖRNEKLEMELER

Birinci kısımda el-Ḥulvânî’nin özgün metodunu işlemiştik. Bu kısımda kendisine ait görüşleri, eski dilcilere yönelik tenkitleri ve eski dilcilerle paylaştığı görüşlerinin sunarken kullandığı üslûbu inceleyeceğiz. el-Ḥulvânî, eski nahivcilerin görüşlerini incelerken bazen onların isimlerini vererek görüşlerine değinmiştir. Ancak genelde nahivcilerin görüşlerini verirken isimlerini zikretmeden “bazı nahivciler”, “ nahivcilerin çoğunluğu”, “nahivciler” ve bunlara benzer ifadeler kullanmıştır.

2.1. İSİM VERMEDEN NAHİVCİLERİN GÖRÜŞLERİNİ İNCELEDİĞİ NAHİV KONULARINDAKİ ÜSLÛBU

el-Ḥulvânî’nin geçmiş nahivcilerin görüşlerini incelerken kullandığı ifadeler, “bazı nahivciler”, “nahivcilerin çoğu”, “nahivciler” ve bunlara benzer ifadelerdir. Bu tartışmalı

¹⁹⁵ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., I/28.

¹⁹⁶ ae., I/181.

¹⁹⁷ ae., I/292.

¹⁹⁸ ae., I/297.

¹⁹⁹ ae., I/567.

²⁰⁰ ae., I/586.

görüşleri incelerken el-Ḥulvânî, elinden geldiğince sade bir üslup kullanmaya dikkat etmiştir. Şimdi bunlarla ilgili örnek bölümleri sunalım.

2.1.1.LAM MANALI İZAFET TERKİBİ

el-Ḥulvânî, izafet konusunda, lam harfî ceri manalı izafet terkiibini işlerken önce Arap dilcilerinin bu konudaki görüşleri vermiş ardından da onlara yönelik eleştirilerini sıralamış ve sonunda da kendi görüşünü ortaya koymuştur:

“Arap dilcileri izâfet terkiibinin bazen lam harfî cerinin iki manasından birini ifade etmek için kurulduğu şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bu iki mana, temellük ve tahsistir. İkinci tarafın bir şeyi temellük etmesi anlamı varsa bu izâfet terkiibi temellük içindir. Bu sadece muzâfun ileyin insan olduğu durumlarla sınırlıdır. Örnek, **بيت عمي و أرض أخي**. Eğer izâfet terkiibinde ikinci tarafın bir şeye sahip olması anlamı yoksa, o taktirde izâfet terkiibi lam harfî cerinin diğer anlamı olan tahsis için kurulur. Örnek, **باب الدار**²⁰¹.”

“Arap dilcileri, tahsis ve temellük anlamına şamil olan lam harfî ceri ile yukarıdaki terkiplerdeki izâfet anlamı arasında kurdukları ilişki neticesinde bu izâfet terkiplerini lam harfî cerinin kullanıldığı aynı anlamı içeren terkiplere dönüştürmüşlerdir. Bu şekilde izâfet terkiplerinin lam harfî ceri anlamı içerdiğini göstermişlerdir²⁰².”

Örnekler,

كتاب زيد	كتاب لزيد
أرض عمي	أرض لعمي

“Lam harfî cerinin takdîri konusunda Arap dilcileri aşırı gitmişlerdir. Uygun olmayan yerlerde dahi lam harfî cerinin izâfet terkiibinde mukadder olduğu hükmüne varmışlardır. Bu nahivcilerin lam harfî cerini takdîr ettikleri izâfet terkiplerine **عند الشدة، لدى الحرب، كل شيء**، cümleleri örnek olarak verilebilir. Bir kısım dilciler, bu gibi izâfet yapılarında muzâfın değişmesi ve onun yerine ona benzer bir kelimenin getirilmesi gerektiğini zikretmişlerdir. Bazıları ise bu gibi izâfet terkiplerine lam harfî cerinin uygun olduğu, görüşündedirler. Ancak lam harfî cerinin bu gibi terkiplere takdir edilmesi uygun değildir. Çünkü izâfet terkiibinin manası lam harfî cerine bitişen iki manadan daha geniştir. Bununla birlikte izâfet terkiibinin anlamını daraltmaksızın, tahsis anlamıyla lam harfî cerinin izâfette yoğun olarak kullanılması mümkündür²⁰³.”

²⁰¹ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/635.

²⁰² ay.

²⁰³ ae., II/636.

2.1.2. MUZÂF İLE MUZÂFUN İLEYHİN ARASININ AYRILMASI

Arapçada muzâf ile muzâfun ileyhın arasının ayrılması mümkündür. Bu konuda Arap dillcilerinin çok farklı görüşleri vardır. el-Ḥulvânî, fazla zorlaştırmamak için genelde dillcilerin ittifak halinde oldukları görüşler düzeyinde konuyu işlemiştir.

1. Kasemle muzâf ve muzâfun ileyhın arasının ayrılması

“Düzyazı ve şiir dilinde muzâf ve muzâfun ileyhın arasının kasem ile ayrılması konusunda Arap dillcilerinin ittifâkı söz konusudur. Ebu ‘Ubeyde Arabın birinden şu sözü nakletmiştir: **إِنَّ الشَّاةَ لَتَجْتَزِرَ فَتَسْمَعُ صَوْتَهُ - وَاللَّهِ - رَبِّهَا**. Yine el-Kisâî’de bu sözün bir benzerini çok defa işitmiştir. Bunlardan birisine **هَذَا غُلَامٌ - وَاللَّهِ - زَيْدٌ** cümlesi örnek olarak verilebilir²⁰⁴.”

2. Şibh cümle ile muzâf ile muzâfun ileyhın ayrılması

Lafzî ve manevî izâfette şibh cümle ile ayrılma konusu farklılık arz eder. Lafzî izâfette müteahhirîn nahivciler şibh cümle ile muzâf ile muzâfun ileyhın ayrılmasını câiz görmüşlerdir. Çünkü şibh cümle muzâfa bağlıdır ve bu izâfet türünde izâfet terkîbinin başka bir terkîbe dönüşmesinde bir sakınca yoktur. Bu yüzden bu ayırma şekli yanlış değildir²⁰⁵. Örnek olarak eş-Şemmâh’ın şu sözü verilebilir:

رُبَّ ابْنٍ عَمٍّ لَسَلِيْمِي مُشْتَمِعٍ طبّاخ - ساعاتِ الْكَرَى - زَادِ الْكَسَلَ

Uyku vakitlerinde bile hararetle tembelliğe azık pişiren nice amca çocuk(ları) vardır Suleymâ’nın(Selmacığın).

el-Ḥulvânî de bu görüştedir. Zira bu görüşü desteklemek için hadisten bir söz getirmiştir²⁰⁶: **هَلْ أَنْتُمْ تَارْكُو- لِي- صَاحِبِي**

Manevî izâfete geldiğimizde ise durum farklıdır. Düzyazıda muzâf ile muzâfun ileyhın şibh cümle ile ayrılması uygun değildir. Ancak şiir dilinde bu konuda müsâmaha gösterilmiştir²⁰⁷.

3. Muzâfın mamûlüyle muzâf ve muzâfun ileyhın arasının ayrılması

Bu ayırma şekli de iki alanda incelenir: muzâfın mefûlüyle ayırma, muzâfın fâili ile ayırma²⁰⁸.

el-Ḥulvânînin bu konudaki görüşü şöyle özetlenebilir: “Muzâfın mefûlüyle muzâf ve muzâfun ileyhın arasının ayrılması yanlış değildir. Buna örnek olarak İbn ‘Âmir kıraatinden

²⁰⁴ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., II/653.

²⁰⁵ ae., II/654.

²⁰⁶ ay.

²⁰⁷ ay.

²⁰⁸ ae., II/655.

“ وَ كَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلٌ – أَوْلَادُهُمْ – شُرَكَائِهِمْ ” Bir de onların ortakları, onları helake sevketmek ve dinlerini karıştırıp bozmak için, müşriklerden çoğuna (kız) çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi” (Enam:137) ayeti verilebilir. Bu örneği incelediğimizde muzâfın mefûlû bihi olan أَوْلَادُهُمْ kelimesinin muzâf ile muzâfun ileyhın arasını ayırdığını görürüz. Buradaki yapının fiil, fail ve mefullû bir yapıya dönüşmesi mümkündür. Dönüştürdüğümüzde şu şekilde olur: أَنْ يَقْتُلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ. Muzâfın fâili ile muzâf ve muzâfun ileyhın arasını ayırma ise dil açısından kötü bir kullanımdır²⁰⁹.

Örnek;

مَا إِنْ وَجَدْنَا لِلْهَوَىٰ مِنْ طَبٍّ وَلَا عَدْمًا قَهَرَ- وَجَدَّ- صَبٌّ

Eğer aşkın tıbbî bir çaresini bulursak ve özlemin kahrından da mahrum olmazsak (ortada) bir coşku olmaz

4. Muzâfa yabancı bir kelimeyle muzâf ve muzâfun ileyhın arasının ayrılması.

Muzâf ile muzâfun ileyhın arasının muzâftan önce gelen bir amilin mefûlû veya fâili ile ayrılmasının yanlış olduğu noktasında Arap dilcileri arasında icmâ vardır²¹⁰. Mefûl ile ayrılmasına Cerîr’in şu beyti örnek olarak verilebilir:

تَسْقِي إِمْتِيَا حَا نَدَى – الْمَسْوَاك – رِيْقَتِهَا كَمَا تَضَمَّنَ مَاءَ الْمُزْنَةِ الرِّصْفُ

Çakıl taşının suyu bolca tutması gibi, (sevgilinin) ağzındaki tükürüğün cömert oluşu misvağı bolca ıslatır.

Fâil ile ayrılmasına da şâirin şu sözü örnek olarak verilebilir:

تَمُرُّ عَلَى مَا تَسْتَمِرُّ وَقَدْ شَفَتْ غَلَائِلَ- عَبْدُ الْقَيْسِ مِنْهَا- صَدُورَهَا

O, yürüdüğü yolda yürümeye devam ediyor. Zira Abdulkays onların gönüllerindeki kini dindirmiştir.

Örneklerde gördüğümüz muzâf ile muzâfun ileyhi ayırma şekilleri şiirde zorunlu olarak gelmiştir. Düzyazıda böyle bir kullanım yanlıştır. Bazıları bunu hata olarak kabul etmiş ve şiirde de câiz görmemişlerdir²¹¹.

2.1.3. MEFÛLÛ M‘AAH’IN ÂMİLİ

el-Ḥulvânî, istifham edatlarının mefûlû maahta amel etmeleriyle ilgili önce kendi görüşünü açıklamış daha sonra nahivcilerin bu konudaki görüşlerine yer vermiştir.

²⁰⁹ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/655.

²¹⁰ ay.

²¹¹ ae., II/656.

كيف انت و رحلة إلى “İstifham edatlarından كيف ve ما mefûlü m‘aahın âmili olurlar. Usâme b. el-Huzelî’nin şu cümlesinde كيف amel mefûlü m‘aahıta amel etmiştir. Usâme b. el-Huzelî’nin şu beytinde de ما istifham edatı aynı şekilde amel etmiştir:

فما انت و السير في متلفٍ يبرحُ بالذكر الضابطِ

Sen, güçlü erkek de veyle bile zor aşılabilen tehlikelerle dolu bir çölü geçecek adam değilsin.

Arap dilcileri istifham edatlarının mefûlü m‘aahıta amel ettikleri durumda تصنع veya تكون gibi mukadder bir fiili gerekli görmüşlerdir²¹².”

2.1.4. VAVDAN SONRAKİ İSMİN HALLERİ

“Vâv-ı atıf ile vâv-ı m‘aiyye birbirine benzer özelliklere sahip iki edattır. İki edatın birbirleriyle karıştırılmamaları gerekir. Bunun için çeşitli kurallar ve hükümler ortaya koyulmuştur.” el-Ḥulvânî, bu kısa girişten sonra, ortaya konan görüşleri tartışarak ele alır ve bazı yerlerde kendi görüşlerine yer verir.

1. Cümledeki vav harfinin vâv-ı m‘aiyye olması gereken yerler.

Müşâreket anlamının uygun olmadığı yerdeki vav, vâv-ı m‘aiyyedir. (فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ) “ Haydi siz ortaklarınızla birlikte (bana yapacağınız) işiniz hakkında ittifak edip karar verin!” (Yunus:71) ayetinde müşâreket anlamı uygun olmadığından buradaki vav, vâv-ı m‘aiyye’dir.

2. Cümledeki vav harfinin vâv-ı atıf olması gereken yerler.

Vâv harfinden önce eğer içinde bir fiil veya benzerinin olduğu bir cümle geçmezse o halde buradaki vav, vâv-ı atıf olması gerekir. Örnek, أنت و شأنك cümlesinde vav harfinden önce bir zamir gelmiştir dolayısıyla buradaki vav, vâv-ı atıftır²¹³.

Cümlede vav harfinden sonraki kısım eğer fazla -cümlede olmadığına da anlamda eksilmeye sebebiyet vermeyen- olarak gelmemişse bu durumda da yine vav, vâv-ı atıf olmalıdır. Örnek, تقابل خالد و سعيد burada Halid ile Saîd’in karşılaştığından haber verilmektedir. Vav harfinden sonra gelen Saîd kelimesi eğer cümleden atılırsa anlam eksik olacaktır. Bu yüzden buradaki vav, vâv-ı atıftır²¹⁴.

²¹² Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/449.

²¹³ ae., II/450.

²¹⁴ ae., II/451.

Cümle içerisinde kullanılan vav harfine m'aiyye anlamı uygun düşmediği her durumda vav harfî, vâv-1 atıftır. Örnek, **أَتَيْتَكَ لِلْعِلْمِ وَالْمَعُونَةِ** cümle “İlim ve yardım için sana geldim” anlamındadır. Burada vav harfine beraberlik anlamının yüklenmesi uygun olmamaktadır. O yüzden buradaki vav, vâv-1 atıftır²¹⁵.

3. İkisinden birisinin tercih edilmesi mümkün olan yerler

Bazı durumlarda vav harfinin vâv-1 atıf, bazı durumlarda ise vâv-1 m'aiyye olması tercih edilir. Örnekler üzerinden inceleyelim:

ذَهَبْتُ وَ مَحْمُودًا (وَ مَحْمُودٌ)

ذَهَبْتُ بِكَ وَ مَحْمُودٌ (وَ مَحْمُودٌ)

Bu cümlelerden ilkinde vav harfinin vâv-1 m'aiyye olması daha uygundur. Çünkü vav harfinin kendisinden sonraki merfû muttasıl zamir kelimeye atıf edatı olabilmesi için matûf ile matûfu aleyhin arasının manayı tekît eden munfasıl zamirle ayrılması gerekir. Burada vav harfinin vâv-1 atıf olabilmesi için cümlenin şöyle olması gerekir: **ذَهَبْتُ أَنَا وَ مَحْمُودٌ**. Ancak cümlenin bu haliyle buradaki vav harfî vâv-1 m'aiyye olmaya daha uygundur²¹⁶.

el-Ḥulvânî, ikinci cümleyle ilgili görüşünü şu şekilde açıklar: “İkinci cümleye baktığımızda, burada mecrur muttasıl zamirin üzerine kendisinden sonraki kelimeyi atfedecek şekilde vav harfinin vâv-1 atıf olması yanlıştır. **مَحْمُودٌ** kelimesinin **كَ** zamirine atfedilebilmesi için cer harfî olan **ب** nin tekrar edilmesi gerekmektedir. Eğer harfî cer tekrar edilseydi o halde vav, vâv-1 atıf olabilirdi ancak şu durumda buradaki vav, vâv-1 m'aiyye olmaya daha uygundur.”

Eğer cümlede atıf için şartlar bulunursa ve bunun için mana yönünden bir mani bulunmazsa o halde vav harfî vâv-1 atıf olabilir. Zira vav harfinin atıf harfi olarak kullanılması daha yaygındır. Örnekler, **رَأَيْتَكَ أَنَا وَصَدِيقِي. هَذَا كِتَابُكَ وَكِتَابُ عَمِّكَ**²¹⁷.

2.1.5. كَم EDATI

كَم iki çeşittir: **كَم الْخَبَرِيَّةِ** ve **كَم الْإِسْتِفْهَامِيَّةِ**.

el-Ḥulvânî'nin **كَم** edatı ile ilgili görüşleri şöyledir: “Her iki **كَم** edatı da kendisinden sonra bir temyîze ihtiyaç duyar. **كَم الْخَبَرِيَّةِ** ile temyîz olan kelimenin arası ayrılabilir. Bu durumda temyîz mansup veya min harfî ceri ile mecrûr olur ancak izâfet ile mecrûr olması

²¹⁵ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/451.

²¹⁶ ay.

²¹⁷ ay.

câiz değildir. Çünkü muzâf ile muzâfun ileyh tek bir kelime gibidir. Aralarının ayrılması doğru değildir. Örnekler, **كم عند فلان دفتر**, **كم عنده من دفتر**. Birinci örnekte temyîz **دفتر** şeklinde mansuptur. İkinci örnekte ise **دفتر** şeklinde mecrûrdur. Ancak **كم عند فلان دفتر** şeklinde izâfetle mecrûr olması doğru değildir²¹⁸.”

el-Ḥulvânî, **كم الإستفهامية** nin temyizinin mansupluğu ve mecrurluğu konusunda, temyizinin mansup olarak geldiğini belirttikten sonra dipnotta bu konuda “bazı nahivciler” ifadesini kullanarak nahivcilerden isim vermeden nakil yapmıştır:

“Eğer **كم** den önce bir harfî cer gelirse, bazı nahivciler temyizinin mecrur veya mansup olmasını câiz görmüşlerdir. Ancak temyizinin mansup olması daha yaygındır. Örneğin, **على كم** **عموداً او عمود بنيت دارك؟**. Eğer **كم** ile temyizinin arası ayrılırsa bu taktirde – az olmakla beraber- temyizinin çoğul sığasıyla gelmesi câizdir. Örnek, **كم عندك كتباً؟**, ancak daha çok **كم عندك كتاباً؟** şeklinde söylenir²¹⁹.”

el-Ḥulvânî, nahve dâir diğer eseri el-Muğnî'l-Cedîd fî 'İlmi'n-Naḥv'de **كم الإستفهامية** nin temyizinin mansup ve mecrur olması hallerini şu şekilde işlemiştir:

“**كم الإستفهامية** nin temyîzi ‘uḫûd lafızlarının temyîziyle aynıdır, mufred ve mensûptur. Örnek, **كم دفتر اِشتریت؟**. Eğer **كم** den önce bir harfî cer gelmişse o halde **من** harfinin takdîr edilmesiyle temyîz mecrûr olabilir ama mansûb olması daha uygundur²²⁰.” Örnek, **بكم ليرة اِشتریت؟**. Aynı zamanda el-Ḥulvânî, **كم الإستفهامية** nin temyîzi ile ‘uḫûd lafızlarının temyizinin kıyaslayarak konuyu öğrencinin zihnine daha da yaklaştırmıştır.

2.1.6. İKİ FİİLİ MUZARİYİ CEZMEDEN ŞART EDATLARI

el-Ḥulvânî, iki fiili cezmeden edatları işlerken, bazı edatlar üzerindeki görüş farklılıklarını detaylı işlemiştir. Şimdi bunları görelim:

إنما ve **إن** :

إنما ve **إن** edatları iki muzâri fiili cezmeden şart edatlarıdır. Diğer edatlar gibi ‘irabta mahalleri yoktur. el-Ḥulvânî’ye göre bu iki edat harftir. Ancak **إنما** konusunda Arap dilcileri farklı görüşlere sahiptir.

مهما ve **ما من** :

²¹⁸ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi'n-Naḥv*, s. 206.

²¹⁹ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *en-Naḥvu'l-Muyesser*, II/516.

²²⁰ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *el-Muğnî'l-Cedîd Fî 'İlmi'n-Naḥv*, s. 206.

من, مهمما ve ما isimleri belirsiz isimlerdir. Daha çok raf mahallinde muhtedâ olurlar. Örnek, من يعمل بجد يصل إلى ما يتمنى. Bazen mukaddem mefûlu bih olurlar. Mukaddem mefûlu bih olabilmesi için, şart fiilinin muteaddî olması ve mefûlunun kendisinden sonra gelmemesi gerekir. Örnek, (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا). “ Biz, herhangi bir ayeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını ya da bir benzerini getiririz.” (Bakara:106) Bazen de izâfetle cer mahallinde olur²²¹. Örnek, كتاب من تقرأ أقرأ. Bu bilgilerden sonra el-Ḥulvânî, bu edatların mübteda olmaları durumunda haberin ne olacağı üzerinde açık isim zikretmeden farklı görüşte olanların görüşlerini vermiş, onları eleştirmiş ve görüşlerini delilleriyle çürütmüştür.

el-Ḥulvânî, bu edatların muhtedâ olmaları durumunda haber olarak en uygun olanın şart fiili olduğu görüşündedir²²². Muhtedâ nın haberi olarak şartın cevabını uygun görenlere karşı kendi görüşünü getirdiği üç delille kuvvetlendirmiştir:

1. el-Ḥulvânî’ye göre Arap dilcilerinden bir grup, bu edatları ism-i mevsûllere benzetmiştir. Bunun için bu dilciler cevap cümlesinin haber olduğu görüşündedirler. el-Ḥulvânî, bu görüşün onları birçok yönden tenâkuza düşürdüğünü ileri sürmektedir. Örnek olarak يربح من يعمل يربح cümlesini incelediğimizde, bu dilcilerin iddiasına göre burada يربح cümlesi şartın cevabı olarak haberdur. Aynı zamanda bu cümleye ف bitişmemiştir ve cümlede de ‘irâbta mahalli yoktur. Bu durumda cümlede hem haber hem ‘irâbta mahallinin olmaması durumu ortaya çıkmaktadır. Burada bir çelişki vardır²²³.

2. Cevap cümlesi bazen inşâî-talebî olabilir. Ancak bu dilcilerin çoğunluğu haber cümlesinin talebî olmasını reddetmektedir. Örnek, من يلقى سعيدا فلا يسلم عليه. Bu cümlede cevap cümlesi inşâî-talebîdir. Talebî cümle haber cümlesi olamıyorsa bu cümlede cevap cümlesi haber olamaz²²⁴.

3. Arapçada bazen cevaptan muhtedâ olan edata dönen bir zamir olmaksızın bu tür üslup örneklerine şahit olmaktadır. Örnek, من لم يذهب إلى الشاطئ فإني ذاهب إليه. Haber cümle olduğunda muhtedâyâ dönen bir zamir mutlaka olmalıdır²²⁵.

متى، أيان، أينما، حيثما، أنى:

²²¹ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, *en-Nahvu’l-Muyesser*, I/176.

²²² ay.

²²³ ay.

²²⁴ ay.

²²⁵ ay.

el-Ḥulvânî, iki fili muzariyi cezmeden **أنى، أينما، حيثما، متى** edatlarının âmilî konusunu işlerken yine nahivcileri isim vererek değil genel olarak ele almış ve görüşlerini değerlendirmiştir. Burada amilin şart cümlesi oluşu görüşünde olan nahivcilerle aynı safta olan el-Ḥulvânî, bu edatların amilinin cevap cümlesi olduğunu ileri süren grubun görüşünü delillerle çürütmüştür:

“Yukarıda saydığımız beş edatın amilî Arap dilcilerinin genelinin görüşüne göre şart fiilidir. Diğer bazı Arap dilcileri burada amilin cevap cümlesi olduğu görüşündedirler. Onlar **متى متى تاتنى أكرمك** cümlesindeki **متى** nın ikram zamanını ifade ettiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre cümle şöyle de söylenebilir²²⁶: **أكرمك وقت مجيئك**.

el-Ḥulvânî'nin yukarıdaki son beş edatın amilinin cevap cümlesi olduğunu ileri sürenlerin görüşlerini şöyle değerlendirmektedir: “Bu tevil çok yapmacıktır. Doğrusu bu beş edat **إن** edatının manasını içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla belirsiz zaman ve mekana delalet etmektedirler. Bu edatlara amil olarak cevap cümlesini uygun görenler bu şart edatlarını şart cümlesine muzâf yapmaktadırlar. Oysa bunlar muzâf yapıldıklarında belirsizlik halinden sıyrılıp belirli olmaktadır veya tahsis edilmektedirler. Bu durumda bu edatların belirsizlik anlamları ortadan kalkmaktadır. Cümleyi onların tevil ettiği gibi tevil edersek cümle “Geldiğin vakit sana ikramda bulunacağım” şeklinde olacaktır ve ikram etme vakti bu durumda muayyen olmakta ve belirsizlik ortadan kalkmaktadır. Bu beş şart edatının olduğu cümlelerde amil şart fiili olmalıdır. Buna göre yukarıdaki cümle şöyle olmalıdır: **إن تاتنى أكرمك**²²⁷. ”

el-Ḥulvânî, görüşünü başka bir delille şu şekilde desteklemektedir: “Yukarıdaki beş şart edatının amilinin şart fiili olmasının uygunluğunu **أى** şart edatının kullanılışıyla da destekleyebiliriz. Bu edatın başına bir cer harfi geldiğinde harfi cerle birlikte bu edat şartın cevabına değil, şart fiiline muteallık olmaktadır. Örnek, **إلى أى مكان تذهب أذهب**²²⁸.”

2.1.7. ŞART ÜSLUBUNDA CEVAP CÜMLESİ

el-Ḥulvânî, cevap cümlesinin cevap cümlesi olması için gerekli şartları taşımadığı durumlarda başına **ف** harfinin bittiği dokuz durumu saydıktan sonra, onuncu maddede cevap

²²⁶ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, *en-Naḥvu'l-Muyesser*, I/179.

²²⁷ ay.

²²⁸ ay.

cümlesinin cevap cümlesi olma şartlarını taşıdığı halde başına ف harfinin geldiği duruma değinmiştir.

Cevap cümlesi gereken şartları taşıdığı ve ف bitişmeden cevap cümlesi olmaya uygun olduğu halde fe bitişir. Bu durumlarda fiili muzârinin merfû olması gerekir. Örnek وَمَنْ عَادَ (فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ) “Kim bir daha böyle yaparsa Allah ondan intikamını alır.” (Mâide:95).

el-Ĥulvânî, şartların gerektirmediği halde, cevap cümlesine ف harfinin bitişmediğini söylemiş ve dipnotta nahivcilerin bu konuyla ilgili görüşlerini vermiştir. Bunu yaparken yine isim vermeden “bazı nahivciler” ifadesini kullanmıştır. Bilgi için referans vermiş ve daha sonra da yine nahivcilerin bir görüşüne genel bir ifadeyle değinmiştir:

“Cevap cümlesinin cevap cümlesi olma şartlarını taşıdığı hallerde kendisine ف harfinin bitişmesi konusunda bazı nahivciler mahzûf bir muhtedâ takdir etmişlerdir. Bazıları ise böyle bir takdir yapmamışlardır. Bu konuda İbn Mâlik’in Şerhi ‘Umdetu’l-Ĥâfız ve ‘Uddetu’l-Lâfız isimli eserine bakılabilir. Nahivciler, bunu şiirdeki zarureten saymadıkları halde, bazen ف harfi cevap cümlesinde bulunma şartlarını taşımakla beraber düşürülebilir²²⁹.”

2.1.8. NİME VE BİSE FİİLLERİNDE FÂİL

el-Ĥulvânî, medih ve zemm fiillerinin fâilini işlerken, fâilin sıfat, tekit, atfı beyan ve bedel alması konusunda nahivcilerin görüşlerini yine genel bir ifadeyle ele almış bahsettiği nahivcilerin kimler olduğunu açıklamamıştır.

“Fâilde النسيئة olmalıdır. Örnek, نعم الرجل أنت. Buradaki elif-lam tür ifade eder çünkü belirli bir adam övülmemektedir. Burada kişi adamlık yönünden övülmektedir. Nahivciler, burada fâilin tabiileri üzerinde konuşmuşlar ve “Buradaki failin vasfı, tekidi, kendisinden bedel getirilmesi ve kendisine atfı beyan getirilmesi câiz midir?” sorusunu sormuşlardır. Manevi tekid ile tekidinin câiz olmadığı konusunda ittifak eden nahivciler lafzen tekidini câiz görmüşlerdir. Bu nahivcilere göre نعم الرجل نفسه زيد denmesi caiz değildir ancak نعم الرجل الرجل زيد denmesi caizdir. Çünkü buradaki ال türün hepsini ifade eden النسيئة dir. نفسه dendiğinde kastedilen çoğul manaya ters bir anlamı içinde barındırır. Elif-lamlı failin bedel ve atfı beyan alması konusunda nahivciler, bedel ve atfı beyanın elif-lam takılı veya elif-lam takılı marifeye muzaf olmaları şartını ileri sürerek ittifak etmişlerdir. Nahivciler buradaki fâilin sıfat almasında ise ihtilaf etmişlerdir. Bazıları fâilin sıfat almasını

²²⁹ Muhammed Ĥayr el-Ĥulvânî, age., I/182.

câiz görmezken bazıları câiz görmüştür. Câiz görenler Zuheyr'in şu beytini delil olarak ileri sürmüşlerdir²³⁰:"

نعم الفتى المري أنت إذا هم حضروا لدى الحجرات نار الموقد

Onlar odalardaki sobanın ateşine geldiklerinde sen ne kadar da mert bir gençsin.

el-Ḥulvânî, medih ve zemm fiillerinin fâilini işlediği kısımda müteahhirîn nahivcilerin çoğunluğunun el-Ferrâ ile ilgili bir yanılgılarına şu şekilde yer verir:

“ Müteahhirîn nahivcilerin çoğunluğuna göre, el-Ferrâ, **نعم** ve **بئس** fiillerini isim olarak kabul etmiş bunları fiil olarak görmemiştir. Bu görüş, el-Ferrâ'nın kitaplarını okumamaktan ve onun görüşlerini kulaktan duyma birbirlerine aktarmaktan kaynaklanan bir hatadır. Hâlbuki el-Ferrâ Me'anî'l-Kur'ân isimli eserinde **نعم** ve **بئس** nin fiil olduğunu defalarca açıklamıştır. Bunun için, eserin birinci cildinin elli altı ve elli yedinci sayfaları ile ikinci cildinin yüz kırk bir ve yüz kırk ikinci sayfalarına bakabilirsin²³¹.”

2.1.9. MUNÂDÂ

el-Ḥulvânî, “eski nahivciler” ifadesini kullanarak nidâ konusunda, nidâ üslubunun amaçlarını bir şeyle kısıtlamalarını eleştirmiş ve nidânın kullanımına dâir diğer şeyleri de şu şekilde eklemiştir:

“Eski Arap dilcileri nidâ'dan maksadı bir şeyle sınırlandırmışlardır. O da, seslenene yönelmesi için insanı çağırarak veya seslenenin sözüne seslenen tarafından dikkat edilmesini sağlamaktır.²³² Nidâ üslûbunun bir çok amaçla kullanılması söz konusudur. Söylenen sözü kuvvetlendirmek, yardım talep etmek, kişiyi tazim etmek vb. amaçlarla kullanılabilir²³³.”

2.1.10. NİDÂ EDATININ HAZFEDİLMESİ

“Nidâ edatı, eğer munâdâ, mufred-alem ise düşmesi câizdir. Örnek, (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) “Ey Yusuf! sen bundan vazgeç.” (Yûsuf:29). Munâdâ muzâfsa nidâ edatı düşebilir ve bir de eğer munâdâ eyyu(أي) ise aynı şekilde nidâ edatı düşebilir. Örnek, (فَمَا حَظُّكُمْ أَيُّهَا) “Ey gönderilen elçiler! Bundan sonra işiniz nedir?” (Hicr:57)²³⁴.” el-Ḥulvânî, yukarıda zikrettiği nidâ edatının düşürülmesinin câiz olduğu yerlerin Arap dilcileri tarafından

²³⁰ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., I/182.

²³¹ ae., I/209.

²³² ae., II/531.

²³³ ae., II/531-532.

²³⁴ ae., II/536.

ittifak edilen noktalar olduğunu belirtmiş ve konunun devamında ihtilafı noktaları zikretmiştir:

“Munâda nekre-i ğayrı maksûde olduğunda nidâ edatının hazfedilmesi konusunda Arap dilcileri ihtilaf etmişlerdir. Eski nahivciler, burada hazfîn câiz olmadığı görüşündedirler. Muteahhirîn nahivciler ise, bu durumda hazfîn câiz olduğunu belirtmişlerdir. el-Ĥulvânî burada muteahhirîn nahivcilerin görüşlerini şiir ve nesirde örneklerine rastlanıldığı için doğru bulmuştur. Bu konuda şu hadisi nesre bir örnek olarak sunmuştur: (إشتدي أزمة تنفرجي). ‘Aşâ’nın şu beyti de şiire bir örnek olarak getirmiştir²³⁵.”

وحتى يبيت القوم في الصف ليلة يقولون: نور صبح، والليلة عاتم

Herkes sıralanmış olarak ve ortalık tam bir zifiri karanlıkken bir geceyi geçirinceye kadar şöyle derler: Ey Sabah! Haydi doğ gayri!

el-Ĥulvânî, munâdânın ismi işaret olduğu durumlardaki, hazfînin az olduğunu belirtmiş ve ardından yine nahivciler arasındaki ihtilafa genel ifade kullanarak yer vermiştir:

“Munâdânın ismi işâret olduğu durumlarda nidâ edatının hazfedilmesi örneklerine az rastlanır. Bu nâdir durumlar için Zî’r-Rumme’nin şu beyti örnek olarak verilebilir.”

إذا هملت عيني لها قال صاحبي بمثل –هذا– لوعة وغرام

Gözlerinden sevgilim için yaş boşanınca dostum dedi ki: “Be adam! Senin gibi birisi de mi tutulup aşık oldu ha?”

“Buradaki هذا nin başındaki nidâ edatı düşmüştür. Aslında buradaki ifade يا هذا şeklindedir. Buradaki durumu bazıları şu ayete uygulamışlardır: (ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ) “Sonra siz öyle kimselersiniz ki, yine kendinizi öldürüyorsunuz.” (Bakara: 85). Buradaki هَؤُلَاءِ nin başındaki nidâ edatı düşürülmüştür. Aslında ifade يا هَؤُلَاءِ şeklindedir. Ancak bazı nahivciler, ismi işareti başka bir şekilde değerlendirmişlerdir²³⁶.” el-Ĥulvânî, buradaki tartışmaları daha fazla uzatmamış ve meraklıları Ebî’l-Bekâ el-‘Ukberî’nin et-Tibyân Fî ‘Îrâbi’l-Kurân isimli eserine yönlendirmiştir.

2.1.10. CER MAHALLİNDEKİ ZAMİR ÜZERİNE ATIF

“Zamir bazen harfî cerle veya muzâfla mecrûr konumunda olabilir. Bu durumdaki bir zamire harfî cerin tekrarlanmasıyla yapılan atıf fasih bir atıftır. Cer harfinin tekrarıyla yapılan atfa örnek olarak şu ayet verilebilir: (فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ إِنِّيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ)“

²³⁵ Muhammed Ĥayr el-Ĥulvânî, age., II/536.

²³⁶ ay.

İkiniz de isteseniz de istemeseniz de (bir düzen içinde var olup hükmüme) gelin” buyurdu. Onlar da “İsteyerek geldik” dediler. (Fussilet:11). Eğer zamir muzâfla mecrûrsa, aynı şekilde muzâfın tekrarlanması fasih bir kullanım olur buna örnek olarak şu ayet verilebilir: (قَالُوا نَعْبُدُ (الِهَكَ وَآلِهَ آبَائِكَ) ““Senin ve babalarının ilahına ibadet ederiz” demişlerdi.” (Bakara: 133). Ancak bazı nahivciler cer edenin tekrarlanmadan matufu aleyhe cer ile atfedilmesini câiz görmektedirler. Bunun için delil olarak da şu kıraati getirmişlerdir²³⁷: (وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ) ²³⁸ “Kendisinin adı ile (yemin edip) birbirinizden isteklerde bulunduğunuz Allah’ın emrine aykırı davranmaktan ve akrabalık bağlarını kesmekten kaçının. (Nisâ:1).”

2.1.11. MANSÛB MUNÂDÂ

“Arap dilcileri, munâdânın gizli bir fiilin mefûlu bihi olarak mansup olduğu görüşündedirler. Onlara göre bu fiil ya **أَدْعُو** ya da **أُنَادِي** fiilidir. Nidâ edatları ise bu fiillerden bedeldir²³⁹.” el-Ĥulvânî, mansup munâdâyı işlediği bu kısmın başında böyle bir giriş yaptıktan sonra dipnotta genel bir ifade kullanarak farklı görüşteki nahivcilere yer vermiştir.

“Bazı nahivciler, munâdânın mefulu bih yapılmasına itiraz etmişlerdir. Çünkü **يَا** hazfedildiğinde ve yerine **أَدْعُو** fiili konduğunda, cümle inşâî cümle olmaktan çıkıp haberî cümleye dönecektir. Diğer bazı nahivciler ise, bu delile karşı çıkmak için kendilerini zorlamışlardır. Onlar, böyle bir takdirin cümlelerin yapısını haberîden inşâîye çevirmeyeceğini iddia etmişlerdir.”

el-Ĥulvânî, kendi görüşünü ise şöyle açıklamıştır:

“Munâdâ gizli bir fiilin mefûlu değildir ve munâdânın mefûlle bir bağlantısı yoktur. Munâdâ müstakil bir konudur. Munâdânın mansupluğu durumun gelişinden ve toplumsal vaziyetten kaynaklanmaktadır²⁴⁰.”

2.1.12. ELİF-LAM TAKILI MUNÂDÂ

“Eğer **ال** takılı isim alemse **ال** takısı düşürülüp o şekilde nidâ üslûbu içine dâhil edilir. Örneğin, **الوليد** kelimesi alemdir. Bu kelime munâdâ yapılmak istenirse **ال** takısını düşürülür **يَا وَلِيدُ** şeklinde munâdâ yapılır. Eğer **ال** takılı isim alem değilse bu durumda özel bir muamele gerekir. Çünkü nidâ edatları **ال** takılı isimle yan yana gelemezler. Bu durumda ya **ال** takılı

²³⁷ Muhammed Ĥayr el-Ĥulvânî, age., II/742-743.

²³⁸ Ayetin ‘Âşım kıraatine göre okunuşu şöyledir: **وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ**.

²³⁹ ae., II/540.

²⁴⁰ ae., II/541.

isimle nidâ edatı arasına **أي** belirsiz ismi ya da ismi işâret getirilir²⁴¹.” el-Ḥulvânî, bu açıklamadan sonra, munâdâ ile **ال** takılı isim arasına **أي** edatının girmesiyle ilgili nahivcilerin görüşlerine dipnotta şu şekilde yer vermiştir:

“ Bazı nahivciler, nidâ edatından sonra gelen **أي** edatından sonraki **ال** takılı isimdeki dam, ittib’â dammıdır. ‘Îrâb dammı ve binâ dammı değildir. Bu garip bir zorlamadır. Bazı nahivcilerde tâbi olan **ال** takılı ismin mansup olmasını câiz görmüşlerdir. Bu da nahivcilerin geneline muhalif bir görüştür²⁴².”

2.2. İSİM VEREREK NAHİVCİLERİN GÖRÜŞLERİNİ ELE ALMASI

el-Ḥulvânî, genelde diğer nahivcilerin görüşlerini ele alırken genel bir hitap tarzı kullanmış, bahsettiği nahivcilerin kimler olduğunu açıklamamıştır. Ancak bazı yerlerde Sîbeveyh, İbn ‘Aḳîl ö.(h.769), el-Muberred, İbn Mâlik gibi eski dilcilerin görüşlerine yer vermiştir. Şimdi bunlardan örnekler sunalım.

2.2.1. MUZÂF VE MUZÂFUN İLEYHİN DÜŞÜRÜLMESİ

“İzâfet terkinin iki tarafı sanki tek bir isimmiş gibi birbirine bağlı bir yapı oluştururlar. Eski Arap dilcileri biraz aşırı giderek “Muzâfun ileyh muzâfın tenvinini mesabesinde bu yüzden ikisinin arasının ayrılması câiz değildir” görüşünü kabul etmişlerdir²⁴³.” Konunun başında bu şekilde genel bir ifadeyle nahivcilerin görüşlerini vererek giriş yapan el-Ḥulvânî, konunun devamında Sîbeveyh’in görüşlerine yer vermiş ve son olarak da kendi görüşünü dile getirmiştir.

Muzâfun ileyhin hazfî caiz ve müstehcen kullanım olmak üzere iki şekilde ele alan el-Ḥulvânî, müstehcen hazifteki görüş farklılıklarına şu şekilde yer vermiştir:

“Müstehcen hazif, Sîbeveyh’in hazif olarak değil de muzâf ile muzâfun ileyhin arasının ayrılması olarak değerlendirdiği haziftir. Sîbeveyh bunu nesirde doğru bulmamış, şiirde câiz görmüştür. Bu konuda şu örneği getirmiştir²⁴⁴: **مررت بخير و أفضل من ثم**

“Bu tür kullanım basın dilinde oldukça yaygındır²⁴⁵.” Örnek, **العدو يعترف بنجاح و تطور العمليات الفدائية**. Bu cümlede muzâfun ileyh düşürülmüştür. Cümlenin aslı şöyledir: **العدو يعترف بنجاح العمليات الفدائية و تطورها**.

²⁴¹ Muhammed Hayr el-Ḥulvânî, age., II/551.

²⁴² ae., II/552.

²⁴³ ae., II/643.

²⁴⁴ ae., II/645.

el-Ferazdağ'ın şiirindeki kullanım için şu beyiti örnek olarak verebiliriz:

يا من رأى عارضا أسرُّ به بين ذراعي وجبهة الأسد

Ey Aslanın alnı ile kolları arasındayken beni mutlu eden bir kılıç gören!

“Sîbeveyh’e göre, bu beyitte **الأسد** kelimesi **ذراعي** kelimesiyle mecrûr olmuştur. **جبهة** kelimesi ise muzâf ile muzâfun ileyhın arasını ayıran bir kelimedir. Sîbeveyh bunu güzel kabul etmemiştir. Ancak bazı nahivciler, birbirine yakın olan iki şey için bunu câiz görmüşlerdir. Örnek, **قطع الله يد ورجل من قاله** cümlesinde **يد** ve **رجل** kelimeleri vücudun iki organı olup birbirine yakın olan iki şeydir. İşte bazı nahivciler, birbirine yakın olan bu tür iki şeyin aynı şeye muzaf olduklarında birincinin muzafun ileyhının düşürülmesini câiz görmüşlerdir²⁴⁶.”

el-Ĥulvânî’nin bu konudaki görüşü açıktır: “Birbirine yakın olan iki kelime dahi olsa bu gibi terkiplerde muzâfun ileyhın düşürülmesi hoş görülen bir dil değildir. Bazı dilciler fasih kullanımda örneklerine rastladıkları için bunu câiz görmüşlerdir ancak her câiz olan şey doğru bir kullanım değildir²⁴⁷.”

2.2.2. ĤABBEZÂ FİİLİ

“**حبذا** fiili, medih için kullanılır. Ancak başına bir nefiy lâsı geldiğinde bu durumda zemm için kullanılır. Örnek olarak Ummu Şemle’nin şu beyti verilebilir:

ألا حبذا أهل الملا، غير أنه إذا ذكرت مي، فلا حبذا هيا

Dikkat ediniz ki, Mela halkı ne iyi insanlardır. Ancak Mey’in adı geçtiğinde, Mey ne kötü biridir.

Şâir yukarıdaki beyitte ĥabbezâ fiilini önce medih sonra da zemm için kullanmıştır²⁴⁸.

Ĥabbeza’nın bulunduğu cümle, **حب** fiili, **ذا** fâili ve medih veya zemmle mahsûs olmak üzere üç unsurdan oluşur. Mahsûs, mubtedâ muahhar, haberi ise medih veya zemm cümlesidir²⁴⁹.” el-Ĥulvânî, kendi görüşünü bu şekilde açıkladıktan sonra el-Muberred ve öğrencilerinin görüşlerini dipotta vermiştir.

²⁴⁵ Muhammed Ĥayr el-Ĥulvânî, age., II/645.

²⁴⁶ ae., II/645-646.

²⁴⁷ ae., II/646.

²⁴⁸ ae., I/211.

²⁴⁹ ay.

el-Muberred ve öğrencileri İbn Serrâc ve es-Sîrâfi'ye göre, **حَب**, **حَبَا** ve **ذَا** kelimelerinden oluşan birleşik bir isimdir. İbtida ile merfu olacak şekilde kendisinden sonraki de haberidir²⁵⁰.

2.2.3. İZAFET TERKİBİNDEN DOLAYI MÜZEKKERLİK ANLAMI KAZANAN MUZAF

“Muzâfın müennes olduğu halde muzâfun ileyhle ilişkisinden dolayı müzekkerlik özelliği kazanması çok az görülen bir durumdur. Hatta Sîbeveyh gibi bazı dilciler bu konuyu hiç işlememişlerdir. Muzâfın müzekker muamelesi görmesine şu ayet örnek olarak verilebilir: **(فَظَلَّتْ أَعْنَافُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ)** “Biz istesek, (inkarcıların) üzerlerine gökten bir mucize indiririz de ona boyun eğler.” (Şuarâ: 4). Bu ayette **أَعْنَافُهُمْ** kelimesi müzekker zamirine muzâf olmuş ve bu yüzden kendisine müzekker muamelesi yapılmıştır. Bunu normalde **أَعْنَافُهُمْ** kelimesine uygun olarak **خَاضِعَةً** şeklinde gelmesi gereken **خَاضِعِينَ** kelimesinden anlamaktayız²⁵¹.”

el-Ḥulvânî, muzafun ileyh vesilesiyle muzafın müzekkerlik kazanmasına örnek olarak sunduğu ayet, el-‘Uḫberî’nin et-Tibyân Fî İrâbi’l-Kurân isimli eserinde bu duruma örnek olarak kabul ettiği ayettir²⁵². el-Kisâî bu ayetteki **خَاضِعِينَ** kelimesinin **أَعْنَاق** kelimesinin hali olmadığı, **أَعْنَاقُهُمْ** kelimesindeki **هم** zamirinin hali olduğu görüşündedir. el-‘Uḫberî, el-Kisâî’nin bu görüşüne karşı çıkmış ve **خَاضِعِينَ** kelimesinin **أَعْنَاق** kelimesinin hali olduğunu savunmuştur. el-Ḥulvânî’de burada el-‘Uḫberî ile aynı görüştedir. Ancak bu konuyla ilgili birçok görüş olduğunu el-Ḥulvânî, dipnotta, “ayet hakkında diğer sözler için bak” şeklinde el-‘Uḫberî’nin eserine atıfta bulunmuştur.

Muzafun ileyh vesilesiyle muzafın müzekkerlik kazanmasına örnek olarak İbn ‘Aḳîl, **(إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ)** “Muhakkak ki iyi hareket eden (ve iyilik yapan)lara Allah’ın rahmeti çok yakındır.” (Araf: 56) ayetini örnek olarak sunmuştur. İbn ‘Aḳîl, muzafın müzekkerlik kazanabilmesi için, muzafın hazfının câiz olup muzafın ileyhin onun yerine geçebiliyor olması gereklidir²⁵³. İbn ‘Aḳîl’in bu şartı **(فَظَلَّتْ أَعْنَافُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ)** ayeti için de

²⁵⁰ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., I/211.

²⁵¹ ay.

²⁵² Ebî’l-Bekâ el-‘Uḫberî, *et-Tibyân Fî İrâbi’l-Kurân*, thk. Muhammed Ali el-Becâvî, baskı no yok, basım yeri yok, nşr. İsa el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şerikâh, 1976, s. 993.

²⁵³ Bahâuddîn Abdullah b. ‘Aḳîl, *Şerhi İbn ‘Aḳîl*, 20. baskı, Dâru’t-Turâs, Kahire, 1980, III/51.

uygun görünmektedir. Dolayısıyla her iki ayette muzafun ileyhe bitişmesi sebebiyle müzekkerlik kazanan muzafa örnek olarak verilebilir.

2.2.4. NİDÂDA UZAK VE YAKIN İÇİN KULLANILAN EDATLAR

el-Ḥulvânî, hem yakın hem uzak için kullanılan يا nidâ edatı ile ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra dipnotta farklı görüşte olan İbn Mâlik ve Fahreddin er-Râzî ö.(h. 604)'nin görüşlerine yer vermiştir.

“Arapçada hem uzak hem de yakın için kullanılan tek bir edat vardır: يا. Yâ edatı nidâ edatları içinde en önemlisi ve en çok kullanılanıdır. Çünkü يا edatı tüm nidâ üsluplarında kullanılır. Diğerleri hafzedilemediği halde bu edatın hafzedilmesi câizdir. Allah lafzı bu edatla çağrılır. Kurân-ı Kerimde nidâ edatlarından kullanılan tek edattır. Arap şiirinde de diğer edatlardan kat kat fazla bu edat kullanılmıştır. Örnekler, (وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ) “Yine dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın...” (Bakara:35)²⁵⁴.” Şiire örnek olarak Muḍarres el-Muzenî'nin şu beyti verilebilir:

و كادت بلاد الله يا أم معمرٍ
بما رحبت يوما علي تضيق

Ey Ummu Ma'mer! Allah'ın yerleri tüm genişliğiyle birlikte birgün bana neredeyse dar gelecek.

İbn Mâlik, يا edatının sadece uzak için kullanıldığı şeklinde görüş belirtmiştir. Fahreddin er-Râzî'de bu konuda onun gibi düşünmektedir.²⁵⁵

²⁵⁴ Muhammed Ḥayr el-Ḥulvânî, age., II/534.

²⁵⁵ ae., II/534.

SONUÇ

Arap nahvinin temelini oluşturan amiller nazariyesi, takdir, ‘irâb gibi unsurlar nahiv kurallarıyla ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu da nahvin hacminin büyümesiyle beraber öğrenilmesini zorlaştırmıştır. Nahvin kolaylaştırılmasıyla ilgili ilk çalışmaların uzman-öğrenci ayrımı temelinde nahiv konularının sadeleştirilmesi şeklinde oluşunu görmekteyiz.

Sadeleştirme faaliyetlerinin zamanla yeterli gelmemesi, amiller nazariyesi, takdir ve ‘irâb gibi nahiv unsurlarının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu alanda ilk göze çarpan Endülüslü İbn Mağâ’dır. O amiller nazariyesinin, takdirlerin ve ikinci-üçüncü derecedeki talilerin kaldırılmasını teklif etmiş ve bu alanda öncü olmuştur.

20 yüzyıla gelindiğinde İbn Mağâ’nın önerilerinin bazı Arap nahivcileri tarafından dikkate alınarak bu yönde çalışmaların yapıldığı görülmüştür. İbrahim Mustafa ile başlayan bu harekete İbn Mağâ’nın er-Reddu ‘Ale’n-Nuĥât isimli eserini tahkik eden Şevkî Dayf, önemli katkılarda bulunmuştur.

Nahvin temelini oluşturan, amiller nazariyesi, takdir, tevil ve ‘irâb gibi unsurların değiştirilmesine yönelik metodolojik yenilikçilik hareketlerinin yanında nahvin olduğu haliyle öğrenciye öğretilmesini kolaylaştırmayı temel alan pedagojik yönlü yenilikçilik hareketleri de vardır. Muhammed Ĥayr el-Ĥulvânî’deki yenilikçiliğini pedagojik yönlü yenilikçilik olarak kabul edebiliriz.

Muhammed Ĥayr el-Ĥulvânî, amiller nazariyesinin Arap nahvini zorlaştırdığı görüşündedir. Ancak o amiller nazariyesinin kaldırılmasıyla ilgili teklifler sunmamıştır. Nahvi olduğu gibi kabul edip öğrenci için kolaylaştırılması yönünde çaba sarfetmiştir. el-Ĥulvânî, çeşitli Arap ülkelerinin seçkin üniversitelerinde nahiv dersleri vermiştir. Bu dersler esnasında öğrencinin nahivle ilgili sıkıntılarını bizzat görmüş ve ona göre kolaylaştırıcı eserler yazmıştır. Bir anlamda el-Ĥulvânî nahvi öğrencinin zihnine yaklaştırmıştır.

el-Ĥulvânî’nin kolaylaştırma hedefli yenilikçi metodunda dikkat çeken nokta, üslubu ve pratiğe verdiği önemdir. el-Ĥulvânî genelde basit bir üslup kullanmıştır. Ancak bazı nahiv konularını işlerken, geçmiş nahivcilerin tartışmalarına da yer vererek, nahiv kurallarıyla ilgili geniş tartışmaların ve birçok farklı görüşün olduğunu öğrenciye fark ettirmiştir. el-Ĥulvânî, her bir nahiv konusunun sonuna öğrencinin pratik yapmasını sağlamak için örnek şiir ve nesir metinleri koymuştur. Pratiğe yönelik nahiv kitapları yazması da el-Ĥulvânî’nin pratiğe verdiği önemi ortaya koymaktadır.

el-Ḥulvânî, geçmiş nahivcilerin görüşlerine genelde isim vermeden değinmiş, onları eleştirmiştir. Nahiv kaideleriyle ilgili farklı görüşlere yer veren el-Ḥulvânî, o görüşlerden bazılarını kabul etmiş, bazılarını tevil etmiş ve bazılarını da reddetmiştir. Bazı görüşleri reddederken sağlam deliller ileri sürmüştür. el-Ḥulvânî, geçmiş nahivcilerin görüşlerini bazen onların isimlerini vererek ele almıştır.

el-Ḥulvânî'nin Arap diliyle ilgili kâideleri sunarken, diğer dillerle karşılaştırmalar yapması, geniş mantıkî izahlar yapması, sarf-nahiv ayırımına dikkat etmesi, nahiv terimlerini seçerken ve tanımlardaki hassasiyeti metoduna dâir diğer önemli hususlardan sayılabilir.

20. yy Arap dili yenilikçilerinden olan el-Ḥulvânî, İbrahim Mustafa ve Şevkî Dayf kadar meşhur olmasa da önemli bir nahivcidir. Onun birkaç tanesi hariç eserlerinin tamamının nahiv alanında olması, nahiv yönünün gücünü gösterme noktasında yeterlidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Altıkulaç, Tayyar, “*el-Kisâi*”, DİA, Ankara, 2002.
- ‘Ayyad Muhammed, *Uşûlu’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Kahire, ‘Âlemu’l-Kutub, 1989.
- Çetin, Nihad M., “Arap”, DİA, İstanbul, 1991, III/ 285.
- Dayf, Şevkî, *Tecdîdu’n-Nahv*, 5. baskı, Mısır, Dâru’l-Me‘ârif, 2003.
- *el-Medârisu’n-Nahviyye*, 6. baskı, Mısır, Dâru’l- Me‘ârif, 2005.
- *Nahvin Kolaylaştırılması*, çvr. Ali Bulut, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sy. 3(2007).
- Doğan, Yusuf, *Arap Gramerinde İlk Yenilikçilik Hareketleri ve Etkileri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, sy.3(2008).
- Durmuş, İsmâil, “Nahiv”, DİA, İstanbul, 2006, c. XXXII.
- Emîn, Ahmed, *Duha’l-İslâm*, Kahire, Mektebetu’l-Usre, 1998.
- Emîn, Ahmed, *Fecru’l-İslam*, 10. baskı, Dâru’l-Kutubu’l-‘Arabî, Beyrut, 1969.
- el-Enbârî, Ebu’l-Berekat Kemaleddin, *el-İnşâf fî mesâili’l-hilâf beyne’n-nahviyyîn el-Başriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebrûk-Muahmmmed Mebrûk, 1. baskı, Kahire, el-Mektebetu’l-Hâncî, 2002.
- *Nuzhetu’l-Elibbâ fî Tabakâti’l-Udebâ*, thk. İbrâhim es-Sâmerrâî, 3. baskı, Ürdün, Mektebetu’l-Menâr, 1985.
- Ferîha Enîs, *Nazariyyâtun fî’l-Luğa*, 2. baskı, Beyrut, Dâru’l-Kuttâbu’l-Lubnânî, 1981.
- el-Ferrâ Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyâd, *Me‘âni’l-Ğurân*, 3. baskı, Beyrut, ‘Âlemu’l-Kutub, 1983.
- Galanti, Avram, *Türkiye ve Sâmi Dilleri*, sad. Musa Yıldız, Nurettin Ceviz, Nüşa, sy.15 (2004).
- Gündüzöz, Soner, *Klâsik Ve Modern Arapçanın Tarihsel Ve Filolojik Sınırları*, Nüşa, sy. 8(Kış-2003).
- el-Ğadîsî, Ğadîce, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, 3. baskı, İrbid, Dâru’l-Emel, 2001.
- el-Ğulî, Emin, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, çev. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçın, Ankara, Kitâbiyât Yayınları, 2006.
- el-Ğulvânî, Muhammed Ğayr, *en-Nahvu’l-Muyesser*, 1. baskı, Şam, Dâru’l-Me’mûn litturâs, 1997.
- *el-Muğnî’l-Cedîd fî İlmi’n-Nahv*, Beyrut, Dâru’s-Şarqî’l-Arabî, 2003.
- *el-Muhtâr Min Ebvâbi’n-Nahv*, 1.baskı, Beyrut, Mektebetu Dâri’s-Şeref, basım tarihi yok.

- *el-Vâçih fî 'İlmi'n-Nağv*, 1.baskı, Şam, Dâru'l-Me'mûn litturâs, 2008.
- İbn 'Aķıl, Bahâuddîn Abdullah, *Şerhi İbn 'Aķıl*, 20. baskı, Kahire, Dâru't-Turâs, 1980.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Haşâis*, thk. Muhammed Ali Neccâr, Mısır, Dâru'l-Kutubu'l-Mısrıyye, 1952.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, www.al-mostafa.com.
- İbn Mağâ', Ahmed b. Abdurrahmân el-Kurtubî, *Kitâbü'r-Red 'ale'n-Nuğât*, thk. Şevķi Dayf, 3. baskı, Kâhire, Dâru'l-Mearif, 1988.
- el-Kıfî, 'Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-Nuğât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, Mısır, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1986.
- Kılıç, Hulusi, "Başriyyûn", DİA, İstanbul, 1992, c. V.
- "el-İnşâf", DİA, İstanbul, 2000, c. XXII.
-, "İbn Meğâ'", DİA, İstanbul, 1999, c. XX.
-, "Kûfiyyûn", DİA, Ankara, 2002. c. XXVI.
- el-M'aarrî, Şevķî, *Muhammed Hayr el-Hulvânî Râidun fî Tecdîdin'n-Nağvi'l-'Arabî*, www.awu-dam.org.
- Mehdî el-Mağzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, 2. baskı, Mısır, Şirketu Mektebi ve Maţbaati Mıştafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 1958.
- Mustafa, İbrahim, *İhyâu'n-Nağv*, Kahire, yayınevi yok, 2. baskı, 1992.
- Öğmüş, Harun, *Nahvin Kur'an'ın Anlaşılmasına Etkisi Bağlamında İbn Mağâ' el-Kurtûbî'nin Kitâbu'r-Reddi 'Ale'n-Nuğât Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXV, No.2 (2008).
- Sa'leb, Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Yağyâ, *el-Mecâlis*, thk. ve şerh Abdu's-Selam Muhammed Hârûn, 2. baskı, Mısır, Dâru'l-Me'ârif, II/24.
- es-Serrâc, Muvaffık, *el-'Avâmilu ve'l-'İlelu fî "er-Reddu 'Ale'n-Nuğât"*, Mecelletu't-Turâs'i-'Arabî, No. 11-12(Nisan-Temmuz, 1983).
- es-Sîrafi, Ebû Sa'îd Hasan b. Abdullah, *Ağbârun'n-Nağviyyîn el-Başriyyîn*, thk. Taha Muğammed ez-Zeynî ve Muğammed el-Hafâcî 'Abdu'l-Mun'im, Kahire, Mektebetu ve Matbaatu Mıştafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 1955.
- Tanţâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nağv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuğât*, 2. baskı, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1995.
- el-'Uķberî, Ebî'l-Beķâ, *et-Tibyân Fî 'İrâbî'l-Kurân*, thk. Muhammed Ali el-Becâvî, baskı no yok, basım yeri yok, nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâh, 1976.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım, *el-Îdâh fî İleli'n-Naḥv*, thk. Mâzin el-Mubarek, 3. baskı, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1979.

ez-Zubeydî, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Ṭabaḳâtu'n-Naḥviyyîn el-Luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, 2. baskı, Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, 1973.

www.awu-dam.org